

VILNIAUS GEDIMINO TECHNIKOS UNIVERSITETAS

Indrė RUSECKAITĖ

VILNIAUS MIESTO PLANAVIMAS: KONTEKSTUALUMO ASPEKTAS

DAKTARO DISERTACIJA

HUMANITARINIAI MOKSLAI,

MENOTYRA (03H),
SKULPTŪRA IR ARCHITEKTŪRA (H312)

LEIDYKLA
Vilnius TECHNIKA 2012

Disertacija rengta 2007–2012 metais Vilniaus Gedimino technikos universitete.

Mokslinė vadovė

doc. dr. Jūratė JUREVIČIENĖ (Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
humanitariniai mokslai, menotyra – 03H).

VG TU leidyklos TECHNIKA 2064-M mokslo literatūros knyga
<http://leidykla.vgtu.lt>

ISBN 978-609-457-366-8

© VG TU leidykla TECHNIKA, 2012

© Indrė Ruseckaitė, 2012

ruseckaite.indre@gmail.com

VILNIUS GEDIMINAS TECHNICAL UNIVERSITY

Indrė RUSECKAITĖ

VILNIUS CITY PLANNING: ASPECT OF CONTEXTUALITY

DOCTORAL DISSERTATION

HUMANITIES,

HISTORY AND THEORY OF ARTS (03H),
SCULPTURE AND ARCHITECTURE (H312)

LEIDYKLA
Vilnius TECHNIKA 2012

Doctoral dissertation was prepared at Vilnius Gediminas Technical University in 2007–2012.

Scientific Supervisor

Assoc Prof Dr Jūratė JUREVIČIENĖ (Vilnius Gediminas Technical University, Humanities, History and Theory of Arts – 03H).

Reziumė

Disertacinio darbo tyrimo objektas – tai kontekstualizmo idėjų ir kontekstualumo požymių raiška 1790–1990 m. Vilniaus miesto planavimo koncepcijose ir suformuotose miesto dalyse. Darbo tikslas – nustatyti Vilniaus miesto dalių, suformuotų 1790–1990 m., kontekstualumo požymius, jų išsaugojimo bei plėtojimo XXI a. būdus. Darbo tikslui pasiekti darbe sprendžiami šie uždaviniai: išnagrinėti urbanistinio, sociokultūrinio ir konceptualiojo kontekstualizmo sampratą ir kontekstualumo požymius; nustatyti urbanistinio kontekstualumo požymių raišką Vilniaus miesto dalyse, suformuotose 1790–1990 m.; nustatyti urbanistinio kontekstualumo požymių kaitą Vilniaus sovietmečio gyvenamuosiuose rajonuose XXI a.; identifikuoti sociokultūrinio kontekstualumo katalizatorių taikymo galimybes modernizuojant Vilniaus sovietmečio gyvenamuosius rajonus.

Disertaciją sudaro įvadas, trys skyriai, skyrių apibendrinimai, bendrosios išvados, naudotos literatūros ir autorės publikacijų disertacijos tema sąrašai.

Įvadiniam skyriuje aptariamas darbo aktualumas, analizuojama literatūra, problemos ištirtumas, aprašomas tyrimų objektas, formuluojamas darbo tikslas bei uždaviniai, aprašoma tyrimų metodika, darbo mokslinis naujumas ir praktinė reikšmė, ginamieji teiginiai. Įvado pabaigoje pristatomos disertacijos tema autorės paskelbtos publikacijos ir pranešimai konferencijose bei disertacijos struktūra.

Pirmajame skyriuje aptariama kontekstualizmo samprata ir apibrėžiami urbanistinio, sociokultūrinio ir konceptualiojo kontekstualizmo modeliai, kontekstualumo požymiai.

Antrajame skyriuje nagrinėjama urbanistinio kontekstualumo požymių raiška XIX–XX a. suformuotose Vilniaus dalyse.

Trečiajame skyriuje tiriama sovietmečio gyvenamųjų rajonų urbanistinių ir architektūrinių pokyčių po 1990 m. problema, analizuojamos sociokultūrinio ir konceptualiojo kontekstualumo modelių pritaikymo galimybės.

Disertacijos tema paskelbtos 7 mokslinės publikacijos: 3 – periodiniuose mokslo žurnaluose; 4 – kituose recenzuojamuose moksliniuose leidiniuose.

Abstract

The research subject covers expression of Contextualism ideas and contextuality attributes in the planning of Vilnius city from 1790 to 1990. The main objective of the present paper is to define the expression attributes of the contextuality aspect in the development areas of Vilnius city from 1790 to 1990 as well as to identify the preservation and elaboration methods thereof. To achieve the objective of the research, the following tasks shall be carried out: analysis of the conception of urban, sociocultural and conceptual Contextualism and attributes of contextuality; definition of urban contextuality expression in the areas of Vilnius city developed from 1790 to 1990; identification of the change of urban contextuality attributes in soviet residential districts of Vilnius in the 21st century; highlighting of ways for stimulating sociocultural and conceptual contextuality in further modernisation of the soviet residential districts of Vilnius.

The paper consists of an introduction, three sections, conclusions, a list of the references used and a list of author's publications on the subject of the dissertation.

The conception of Contextualism in the architectural theory, the definitions of models of urban, sociocultural, conceptual Contextualism and the attributes of contextuality are analysed in the first chapter.

The display of the features of contextuality in the surrounding areas designed in 19–20th century are studied in the second chapter.

The third chapter is dedicated for the problem of architectural and urban changes of soviet residential areas after 1990, their influence on the features of contextuality, potential of adapting models of sociocultural and conceptual Contextualism.

3 articles on the research subject were published in periodical science journals referred in acknowledged international databases, 4 – in other reviewed editions.

Turinys

IVADAS	1
Problemos aktualumas.....	1
Tyrimų objektas.....	3
Darbo tikslas ir uždaviniai.....	3
Tyrimų metodika.....	3
Darbo mokslinis naujumas	3
Darbo rezultatų praktinė reikšmė	4
Ginamieji teiginiai.....	4
Darbo rezultatų aprobavimas.....	5
Disertacijos struktūra.....	5
1. KONTEKSTUALIZMO MODELIAI IR KONTEKSTUALUMO POŽYMIAI.....	7
1.1. Kontekstualizmo samprata architektūros teorijoje	7
1.2. Urbanistinis kontekstualizmas	8
1.3. Sociokultūrinis kontekstualizmas	10
1.4. Konceptualusis kontekstualizmas.....	19
1.5. Pirmojo skyriaus apibendrinimai	22

2. URBANISTINIS KONTEKSTUALUMAS VILNIAUS MIESTO	
PLANAVIME XIX–XX a.....	25
2.1. Vilniaus plano transformacijos cariniu laikotarpiu.....	25
2.2. Reguliariojo miesto pokyčiai XX a.	41
2.3 Urbanistinio kontekstualizmo idėjos sovietmečio Vilniaus gyvenamuosiuose rajonuose	49
2.4. Antrojo skyriaus apibendrinimai	84
3. KONTEKSTUALUMAS SOVIETMEČIO GYVENAMUOSIUOSE RAJONUOSE PO 1990 M.: KAITA IR GALIMYBĖS	87
3.1. Urbanistinio kontekstualumo kaita ir tęstinumas	87
3.2. Sociokultūrinio kontekstualumo katalizatoriai	95
3.3. Architektūrinė ekskursija kaip kontekstualistinis įrankis	99
3.4. Trečiojo skyriaus apibendrinimai	103
BENDROSIOS IŠVADOS	105
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI	109
AUTORĖS MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS.....	117

Contents

INTRODUCTION	1
Topicality of the Problem	1
Subject of the Research	3
Objective and Tasks of the Research	3
Methods and Boundaries of the Research	3
Scientific Novelty	3
Practical Value	4
Defended statements	4
Approval of the Results	5
Scope of the Work	5
1. MODELS OF CONTEXTUALISM AND ATTRIBUTES OF CONTEXTUALITY	7
1.1. Conception of Contextualism in the Architectural Theory	7
1.2. Urban Contextualism	8
1.3 Sociocultural Contextualism	10
1.4. Conceptual Contextualism	19
1.5. Summaries of the First Chapter	22
2. URBAN CONTEXTUALITY IN THE PLANNING OF VILNIUS CITY IN THE 19TH–20TH CENTURY	25
2.1. Vilnius Plan Transformations in the Tsarist Period	25
2.2. Changes of the Regular Plan City in the 20th century	41

2.3. Ideas of Urban Contextualism in Soviet Residential Areas	49
2.4. Summaries of the Second Chapter.....	84
3. CONTEXTUALITY IN THE SOVIET RESIDENTIAL DISTRICTS	
AFTER 1990: CHANGES AND POTENTIAL.....	87
3.1. Change and Succession of Urban Contextuality.....	87
3.2. Catalysts of Sociocultural Contextuality	95
3.3. Architectural Excursion as a Contextualist Tool	99
3.4. Summaries of the Third Chapter.....	103
GENERAL CONCLUSIONS	105
REFERENCES	109
LIST OF THE AUTHOR'S SCIENTIFIC PUBLICATIONS	
ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION	117

Įvadas

Problemos aktualumas

Kiekviena istorinė epocha palieka savo laiko žymę miestų gatvių, aikščių išplanavime, pastatų konstrukcijose bei puošyboje. Viena epocha keičia kitą, ankstyvesnis architektūros stilius pamažu užleidžia vietą naujesniam. Nuosekliai ir harmoningai perimamos estetiškos vertybės. Taip ir turėtų būti. Tačiau likimas Vilniaus miestui pašyškstėjo tokios normalios ir harmoningos istorinės tėkmės. Dėl nelemtos geografinės padėties Lietuvos sostinė buvo nepaliaujamų karo kelių susidūrimo mazge.

Vladas Drėma. Dingęs Vilnius

Vilniaus miesto architektūrinė ir urbanistinė raida tirta plačiai ir įvairiais aspektais, daugelyje darbų aptinkamas ryškus Vilniaus plėtros naratyvas – tai trijų Vilniaus sampratų pateiktis: istorinio branduolio formavimasis, reguliariojo miesto ekspansija XIX amžiuje ir modernistinio miesto auginimo protrūkis XX amžiuje. Pirmasis miesto augimo etapas – natūralus, lėtai besivystantis, pasižymintis ir daugiataučiu įvairiakultūriškumu. Carinio laikotarpio ir sovietmečio periodai palieka kryptingai ir planingai, naujomis, tuo metu svetimomis miestų formomis per palygintą trumpą laiką suformuotas Vilniaus dalis, kuriose ryškus politinės priklausomybės ir pakitusių sociokultūrinių aplinkybių fonas. Daugelyje Vakarų Europos miestų naujos urbanistinės formos atsirasdavo kaip nepaliaujamo miesto vystimosi proceso rezultatas. Vilniuje tai sutapdavo su esminiais lūžiais valstybės gyvenime, palikusiais trijų kontekstų Vilnių, kur skirtingai

reiškiasi naujų miesto formų sąryšis su jau susiformavusia urbanistine ir gamtine aplinka, miesto bendruomenės gyvenama bei jos tradicijomis.

Nepriklausomybės laikotarpiu tapatumo paieška tapo viena aktualiausių tyrimo sričių įvairiose kultūrologiniuose rakursuose, kuriuose architektūra ir urbanistika – ne išimtis. Bendrąja prasme tapatumas apibūdinamas kaip individualumas, tapatybė, visiškas, iki smulčiausių detalių, sutapimas arba asmenybės vidinė vienovė, išgyvenama kaip savo paties „aš“. Miesto tapatumas arba „aš“ traktuojamas kaip susiformavusi aplinka arba kontekstas, kuriame istorinių lūžių momentais pradeda plėtotis naujasis miestas, perimantis ir įtakojantis ankstesniojo miesto tapatumo požymius. Tapatumo prasmę redukuojant iki „aš/savas“, miesto tapatumo raida atsiskleidžiama „savas“ ir „svetimas“ sąvokomis. Jei nepertraukiama, tęstina laike ir erdvėje miesto raida, nuosekliai perimanti ankstesniųjų periodų savybes, siejama su „savo“ arba „kontekstualaus“ konceptu, tai atitikimas kontekstui (arba kontekstualumas) istorinių lūžių momentais yra viena esminių miesto darnaus augimo sąlygų. Įvairiais etapais planuojant Vilnių naujų miesto dalių kontekstualumas kaip siekiamybė arba savaiminis procesas traktuotas skirtingai. Atsiradusios naujos, svetimų formų miesto dalys, savo laiku buvusios precedentais arba naujo konteksto formantais (pavyzdžiui, carinio laikotarpio reguliarusis miestas), ilgainiui tapo miesto tapatumo ženklais, dėl kurių kontekstualumo neabejojama. Šiandien į tą patį *savo/svetimo* arba *kontekstualaus/nekontekstualaus* diskusijų lauką patenka Vilniaus sovietmečio gyvenamieji rajonai. Kontekstualumo klausimas buvo aktualus tiek rajonus planuojant (tai iliustruoja kontekstualizmo idėjų įtakoti architektų siekiai naująsias miesto dalis suplanuoti atkartojant senojo Vilniaus urbanistines charakteristikas bei kiekvienam rajonui sukurti naujojo miesto dalių *atpažinimo ženklų* sistemą), tiek juos ir statant (tai liudija visą jų statybos laikotarpį lydėjusi kritika rajonų charakterių supanašėjimui ir monotonijai). Kontekstualizmo įtaka Vilniaus miesto planavimui sovietmečiu nėra sistemingai nagrinėta, taip pat kaip ir nėra įvardinti faktiniai kontekstualumo požymiai. Šios priežastys lemia tai, kad Nepriklausomybės laikotarpiu pradėjusiuose svarstyti sovietmečio gyvenamųjų rajonų modernizavimo ir revitalizacijos procesuose kontekstualumo aspekto reikšmė kol kas nėra atitinkamai įvertinta, todėl kontekstualistiniai rajonų požymiai yra niveliuojami ir praranda savo vertę. Nagrinėjant kontekstualumo sampratą, kontekstualumo požymius ir kontekstualizmo idėjų sklaidą Europos miestų planavime, lyginant juos su analogiškais procesais Vilniuje, galima pastebėti dėsningumus, leidžiančius nustatyti ir apibendrinti šio aspekto reikšmę Vilniaus miesto urbanistinei raidai; įvertinus jo svarbą, integruoti į moderniojo paveldo apsaugos principus bei pritaikyti tolimesniam rajonų plėtojimui.

Tyrimų objektas

Disertacinio darbo tyrimo objektas – tai kontekstualizmo idėjų ir kontekstualumo požymių raiška 1790–1990 m. Vilniaus miesto planavimo koncepcijose ir suformuotose miesto dalyse. Dalykinis darbo objektas yra kontekstualumo požymių raiška Vilniaus miesto erdvinėje struktūroje. Tikrinis teritorinis tyrimo objektas yra XIX–XX a. suformuotos Vilniaus miesto dalys. Tyrime atskleidžiamas kontekstualumo sampratos kitimas skirtingų periodų Vilniaus miesto planavime, nusakoma jo svarba šiandieniam pokyčių kontekste bei išryškinašio aspekto vaidmuo tolimesniame miesto formavime.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Darbo tikslas – nustatyti Vilniaus miesto dalių, suformuotų 1790–1990 m., kontekstualumo požymius, jų išsaugojimo bei plėtojimo XXI a. būdus.

Darbo tikslui pasiekti darbe sprendžiami šie uždaviniai:

1. Išnagrinėti urbanistinio, sociokultūrinio ir konceptualiojo kontekstualizmo sampratą ir kontekstualumo požymius.
2. Nustatyti urbanistinio kontekstualumo požymių raišką Vilniaus miesto dalyse, suformuotose 1790–1990 m.
3. Nustatyti urbanistinio kontekstualumo požymių kaitą Vilniaus sovietmečio gyvenamuosiuose rajonuose XXI a.
4. Identifikuoti sociokultūrinio kontekstualumo katalizatorių taikymo galimybes modernizuojant Vilniaus sovietmečio gyvenamuosius rajonus.

Tyrimų metodika

Darbas priskirtinas tarpdisciplininių tyrimų sričiai. Taikyti istorinės, lyginamosios, struktūrinės analizės metodai. Tyrimas vykdomas indukcinės analizės metodu nuo atskirų faktų prie išvadinių teiginių. Analitiniu-kritiniu metodu lyginami kontekstualizmo idėjomis paremtų urbanistinių struktūrų atitikimas kontekstualumo požymiams. Remtasi Lietuvos ir pasaulio šaltinių tekstų, iliustracijų bei brėžinių analize ir atranka, objektų tyrimu vietoje, jų fotofiksacijomis, surinktos medžiagos apibendrinimu bei sisteminimu.

Darbo mokslinis naujumas

Darbo mokslinį naujumą sudaro tai, kad:

1. Ištirta kontekstualizmo samprata, jo koncepciniai modeliai, nustatyti urbanistinio, sociokultūrinio ir konceptualiojo kontekstualumo požymiai ir katalizatoriai.
2. Išanalizuota kontekstualizmo idėjų įtaka Vilniaus miesto planavimui XX a.
3. Atlikta urbanistinio kontekstualumo požymių analizė XIX–XX a. suformuotose Vilniaus dalyse.
4. Pasiūlyta urbanistinio kontekstualumo požymių kaip *atpažinimo ženklų* sistemos sovietmečio gyvenamuosiuose rajonuose samprata.
5. Įvardintos probleminės *atpažinimo ženklų* nykimo tendencijos atnaujinant gyvenamuosius rajonus.
6. Pasiūlytos sociokultūrinio konceptualumo katalizatorių taikymo sovietmečio gyvenamuosiuose rajonuose gairės.

Darbo rezultatų praktinė vertė

1. Darbas gali būti naudojamas vykdant kompleksinius mokslinius Vilniaus urbanistinių struktūrų tyrimus.
2. XIX–XX a. suformuotų Vilniaus miesto dalių tyrimas kontekstualumo aspektu gali būti taikomas nustatant kontekstualumo požymius ir taikant kontekstualumo katalizatorius kituose Lietuvos miestuose.
3. Pasiūlyta atpažinimo ženklų koncepcija ir sociokultūrinio kontekstualumo katalizatoriai gali būti taikomi Vilniaus miesto sovietmečio gyvenamųjų rajonų revitalizavimo ir kompleksinės teritorinės renovacijos reglamentams nustatyti.
4. Darbo rezultatai nuo 2011 m. naudojami praktikoje pasirinkus eksperimentinį visuomeninių ekskursijų po sovietmečio gyvenamuosius rajonus kaip vieną iš konceptualiojo kontekstualizmo įrankių.

Ginamieji teiginiai

1. Urbanistinio ir sociokultūrinio kontekstualumo problema Vilniuje yra aktuali dėl jo istorinei raidai būdingų radikalių sociokultūriniai lūžių, įtakojusių stagių architektūrinių ir urbanistinių kryptių kaitą.
2. Sovietmečio gyvenamųjų rajonų Vilniuje formavimą įtakojo urbanistinio kontekstualizmo idėjos, kurias žymi senojo miesto formų interpretavimas, adaptacija ir rajonų *atpažinimo ženklų* sistemos kūrimas.

3. Plėtojant Vilniaus sovietmečio gyvenamuosius rajonus ir daugiacentrio miesto koncepciją reikalingas sociokultūrinio kontekstualumo katalizatorių integravimas.

Darbo rezultatų apibavimas

Disertacijos tema paskelbtos 7 mokslinės publikacijos: 3 – periodiniuose mokslo žurnaluose; 4 – kituose recenzuojamuose moksliniuose leidiniuose.

Disertacijoje atliktų tyrimų rezultatai buvo paskelbti šešiose mokslinėse konferencijose Lietuvoje ir užsienyje:

Respublikinėje jaunųjų mokslininkų konferencijoje „*K. Šešelgio skaitymai – 2007*“ 2007 04 26–27 Rokiškyje, pranešimas tema „Architektūros bei urbanistikos centro ir muziejaus ekspozicijos koncepcijos metmenys“;

Respublikinėje jaunųjų mokslininkų konferencijoje „*K. Šešelgio skaitymai – 2008*“ 2008 05 08–09 Rokiškyje, pranešimas tema „Vilniaus miesto planavimo raida: kai kurie estetiniai aspektai“;

Respublikinėje mokslinėje konferencijoje „*Miesto struktūrinė ir kompozicinė plėtra kintančiame kontekste*“ 2008 10 23 Vilniuje, pranešimas tema „Vilniaus miesto transformacijos XVII a. pab. –XIX a.“;

Respublikinėje mokslinėje konferencijoje „*Subalansuotos plėtros idėjų raiška*“ 2009 04 17 Kaune, pranešimas tema „Sovietmečio gyvenamųjų rajonų erdvinės struktūros kaita (Vilniaus miesto pavyzdys)“;

Respublikinėje mokslinėje konferencijoje „*Menuų sąveika architektūroje*“ 2010 10 22 Vilniuje, pranešimas tema „Žaidimai [ne]tipiniu sovietmečio gyvenamuosiuose rajonuose“;

Tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „*Research & Education – Creating Space during 150 Years of Technical Education in Baltics*“ 2012 10 12 Rygoje, pranešimas tema „Architectural Excursion as a Tool: Vilnius Modernist Case“.

Disertacijos struktūra

Darbą sudaro įvadas, trys skyriai, išvados, panaudotos literatūros ir autorės mokslinių publikacijų disertacijos tema sąrašai. Darbo pabaigoje pateikiamos tyrimo rezultatais grįstos bendrosios išvados, panaudotos literatūros, autorės publikacijų disertacijos tema sąrašai. Iliustracijos integruotos tekste. Darbo apimtis yra 117 puslapių, panaudoti 45 paveikslai. Rašant disertaciją panaudoti 122 literatūros šaltiniai.

1

Kontekstualizmo modeliai ir kontekstualumo požymiai

1.1. Kontekstualizmo samprata architektūros teorijoje

Postmodernizmas pateikia daugybę manifestų skirtinguose kultūriniuose kontekstuose, kur ryškios dvi prieštaringos kryptys: postmodernizmas kaip modernizmo atmetimo reakcija ir postmodernizmas kaip rezistencija siekiant tęsti modernizmo idėjas ir jas kritiškai įvertinti iš naujo (Leach 1997: 207). Postmodernizmas traktuojamas ir kaip modernizmo idėjas atmetusi, ir kaip integralioji modernizmo dalis. Sunkiai apibrėžiamas postmodernizmas tapatinamas su diversiškumu, simuliakro, hiperrealybės, fragmentiškumo, pasikartojimo, reliatyvumo, kontekstualumo, dvigubo kodavimo, kalbinių žaidimų, abejojimo, ironijos idėjomis, kartu paneigiantis absoliutumo, racionalumo, objektyvumo, vienareikšmiškumo, universalumo, metanaratyvumo konceptus. Tekstualumas ir kontekstualumas bei šias idėjas plėtojančio tekstualizmo ir kontekstualizmo minčių srovės užima svarbią vietą kultūriniame postmodernizmo diskurse. Kontekstas ([lot. *contextus*– surištas] – prasmės atžvilgiu išbaigta teksto ištrauka, leidžianti tiksliai suprasti į ją įeinančio žodžio, posakio ar sakinio reikšmę arba kokio nors fakto, įvykio, reiškinių aplinkybės, sąlygos, aplinka. Kontekstualus – siejamas su, priklausantis arba tinkamas kontekstui (Tarpatainių... 2008). Kontekstualizmas apima filoso-

finių požiūrių visumą, kuriose iškeliami konteksto, kuriame atsiranda veiksmas, kalba ar išsireiškimas, reikšmė. Kontekstualizmas paremtas tvirtinimu, kad bet koks žinojimas/pažinimas yra priklausomas nuo konteksto. Veiksmas, kalba ar išsireiškimas gali būti suprantami tik jų vyksmo kontekste – tai yra kontekstualiai (Price 2008). XX amžiaus antrosios pusės filosofų išplėtos epistemologinio kontekstualizmo versijos remiasi teiginiu, kad žinios ir vertinimas/pa(si)teisinimas varijuoja priklausomai nuo konteksto (Concise ... 2000: 174). Kontekstualistai, priešingai invariantizmui, remiasi požiūriu, kad „tikrosios teiginio formos „s žino, kad p“ arba „s nežino, kad p“ sąlygos įvairiais būdais kinta priklausomai nuo konteksto, kuriame jie yra išreiškiami“ (DeRose 1992: 914), kur „kontekstas“ referuoja į interesus, lūkesčius ir toliau modeliuoja pažinimo/žinojimo atributorius (DeRose 1999: 189–190; Cohen 1999: 57).

Kontekstualistinių mąstymui darė įtaką tokie mąstytojai kaip Jacques Derrida ir Michel Foucault, kurių teoriniuose darbuose plėtojama nauja tekstualumo teorija. Ją Richard Rorty vadina ryškiuoju tekstualizmu (*strong textualism*) (Rorty 1982: 139). Ryškusis tekstualizmas dekonstruoja visuotinai įprastas istorines teksto ir konteksto kategorijas. „Tekstualistams kontekstas nėra fiksuotas, stabilus fonas, kuriame skaitomas tekstas. Priekinis planas – avanscena ir antrasis planas – fonas yra atskirai tekstualizuojami, ir jų tarpusavio sąsajos turi būti skaitomos inter-kontekstualiai“ (Cornell 1995: 57). Kontekstualizmas, aliuziškumas ir ornamentalizmas – tai Robert Stern išskiriami trys pagrindiniai postmodernizmo architektūros principai (Stern 1977). Devintojo dešimtmečio pradžioje šie principai išplečiami ir pagrindiniai postmodernizmo bruožai apibūdinami kaip: (1) istorija (praeities formų saugykla); (2) kultūrinis aliuziškumas (arba pliuralizmas ir populizmas), (3) anti-utopiškumas (svarbiau tai, kas „yra“ o ne tai kaip „turėtų būti“), (4) urbanistinis kontekstualizmas (*a la* miestas-koliažas), (5) formos sureikšminimas (simetrija, uždaros statiškos erdvės, landšaftas kaip forma, mažėjanti programinių klausimų reikšmė), ir tai veda į (6) formą kaip nuorodą („prasmės ieškojimas“) (Hays 2000: 240). Kontekstualizmo sampratos išaiškinimo architektūrologijos teoriniuose veikaluose žymi jo tekstūrinės (kaip fizinės sandaros) ir tekstinės (kaip kalbos/žinios kodavimo) dichotomija. Kontekstualizmas įvardijamas kaip formalusis siekis, pasireiškiantis vietovės (fizinis kontekstualizmas kartu su regionalizmu) ir socialinio konteksto (socialinis kontekstualizmas) sferose (Ellin 1999). Nan Ellin išskiria dvi reakcijų į modernistinių planavimą kryptis, kurių pirmoji žymi formaliuosius (formas) urbanistinius siekius, antroji – kitus urbanisto vaidmens suvokimo būdus. Šios kryptys susikerta ties riba, kurioje urbanisto troškimas įgyvendinti asmenines ir finansines ambicijas (trūkstant ar nesant teorinio vertinimo) susiduria su teoriniu projektavimo pagrindimu. Kontekstualizmas, istorizmas, regionalizmas, antiuni-

versalizmas, pliuralizmas, koliažas, savireferencija, refleksyvumas, įvaizdžio/dekoro/scenografijos sureikšminimas, paviršutiniškumas, efemeriškumas, fragmentiškumas, populizmas, apolitiškumas, komerciškumas, tikėjimo praradimas, ironija – tai pagrindinės postmodernizmo temos, kurios atsiskleidžiamos formaliųjų siekių ar urbanisto vaidmens ašyse (Ellin 1999: 154–155). Rusiškoje miestų planavimo tradicijoje kontekstualizmas siejamas su aplinkos aspektu (požiūriu) (rus. *средовой подход*) ir vartojamas platesne prasme. Šis terminas gimė SSRS ir neturi ekvivalento užsienio literatūroje ir profesionalioje praktikoje (Alistratovaitė 2004). Jį apibrėžia 1989 m. mokslinių straipsnių rinkinys „Средовой подход в архитектуре и градостроительстве“, kuriame išskleidžiamos šio termino tezės per miesto aplinkos tyrimus, praktinį šio požiūrio pritaikymą projektavime ir miesto vystyme, ir supančios aplinkos tyrimus užstatymo bei miesto erdvės aspektais. M. D. Tumarkin (Тумаркин 1989: 96–105) akcentavęs aplinkos aspekto sąveiką su morfologija, išskyrė keletą projektavimo aplinkos aspektu modelių, kurie gali būti naudojami ir kaip kontekstualumo tyrimo kriterijai: 1) dalyvavimo (bendruomenės stiprinimas) – subjektyviai orientuotas; 2) urbanistinius (pagal miesto sistemos raidą) – objektyviai orientuotus; 3) istorinius (miestietiško gyvenimo būdo perinterpretavimas) – kultūriškai orientuotus; 4) ekologinius – resursiškai orientuotus; 5) konceptualius (plėtojant tam tikrą scenarijų) – fragmentiškai orientuotus. Tyrimo, kaip ir projektavimo, procesas šiuose modeliuose trinaris: esama aplinka (kontekstas); intervencija į aplinką (pokytis); aplinkos (konteksto) reakcija.

Kontekstualizmas, kaip ir postmodernizmas, pasak Charles Jencks (Jencks 2011a: 62), tradiciškai suprantami kaip dariniai, 1970–1990 m. užrakinti architektūros istorijoje, ir šiandieninių kritikų dažnai aptariami kaip konceptai, sustingę laike ir stiliuje. Tačiau nepaisant to, C. Jencks išvelgia, kad abu „-izmai“ po 2000 m. įgauna antrąjį kvėpavimą ir klesti įvairiose sferose nauju pavidalu, išskyrus pavadinimą. Autorius įvardija tai PM2. Ši atgimimą iliustruoja kelios stiprios plėtojimosi tendencijos. Nepaisant paskutinio ekonominio nuosmukio, ironiški pastatai ir skaitmeniniai ornamentai ekspresyviai plėtojami toliau, dar daugiau – PM2 yra kompleksiškojo mokslo išdava, apimanti visas sritis ir tampanti nauja natūralių ir kultūrinių sistemų sąveikos paradigma. Pagaliau architektūroje grįžta tokios aštuntojo dešimtmečio strategijos kaip ironija, polichromija, metafora, dvigubas kodavimas. Šie ankstesniojo postmodernizmo klausimai įgyja naujuosius papildinius, taip pat kaip ir kontekstualizmas. James Stirling, Aldo Rossi, Robert Venturi urbanistinės strategijos buvo radikalusis eklektizmas, hetero-stilius. Ši urbanistinė kalba praneša skirtingas žinutes priekyje/paradinėje pusėje, gatvės užnugaryje ir dar varijuoja šonuose, priklausomai nuo konteksto. Tokiu būdu kontekstualistinėje architektūroje atsiranda keli skir-

tingi kodai, tuo pačiu metu neigiantys ir perkoduojantys vienas kitą. Pastaruoju metu šis kontekstualusis metodas atgimsta kaip urbanistinių modelių transformacijos strategija, kai pastatų kompleksas padengia vietovę ir varijuoja stiliumi bei paskirtimi visose pusėse. Šiandienis eklektizmas mažiau panašus į Collin Rowe miesto-koliažo kolizijas ir tema artimesnis subtilesnėms muzikinėms variacijoms. (Jencks 2011: 63). Tačiau atitikimas urbanistiniam kontekstui architektams reiškia pripažinti kaitą ir skirtumus, bei tuo pačiu – atminti, tai reiškia žaisti su atmintimi at-atsiminimo (*re-remembering*) žaidimą. (Jencks 2011a: 64). Plėtojant šią tezę toliau, atsiminimas (*tyrimas*), kas yra kontekstualumas ir at-atsiminimas (*hipotezė*), kaip kontekstualizmas galėtų reikštis šiandien, darbe išsamiau tiriama urbanistinis, istorinis ir sociologinis bei konceptualusis kontekstualizmo modeliai.

1.2. Urbanistinis kontekstualizmas

Ekstremalus miestų augimas ir koncentracija XIX a. pabaigoje metė iššūkį tradiciniams urbanistinio kontekstualumo modeliams. Naujų architektūrinių ir urbanistinių konceptų, garantuojančių identitetą miesto gyventojų sąmonėje, įvardinimas tapo viena esminių XX a. architektūrinių disputų temų. Kaip atsvarą griežtos geometrijos naujų miestų urbanistinei struktūrai Camillo Sitte (Sitte 1965) 1889 m. pasiūlo struktūrinę tradicinių miestovaizdžių atgaivinimą; ir šios idėjos stipriai įtakojo naujų kvartalų projektavimą 20-aisiais ir postmodernizmo diskursus 80-aisiais (Sennot 2004: 580). Postmodernizmas (priešingai modernistinėms, masyvių miesto mastu plėtojama, technologiškai racionalių ir efektyvių urbanistinių planų bei sterilios architektūros idėjoms) „kultivuoja tokią urbanistinio audinio koncepciją, kuriai būdingas fragmentiškumas, istorinių formų palimpsestas, dabartinių paskirčių, neretai kurios gali būti efemerinės, koliažas“ (Harvey 1990: 66). Postmodernioji urbanistika radikaliai atitolsta nuo modernistinio erdvės traktavimo požiūrio. Modernistai erdvę traktavo kaip priemonę konstruojant socialinį projektą ir tenkinant socialinius poreikius. Tuo tarpu postmodernistai erdvę traktavo kaip autonomišką ir nepriklausomą, konstruojamą remiantis grynai estetiniais tikslais ir principais. Poreikis atgaivinti bendruomeniškumo ir vietos pojūtį bei prasmę septintajame dešimtmetyje susiformavo kaip architektų ir urbanistų reakcija, priešiška modernizmo primestam universalizmui ir nekontekstualiam masteliui. Tapo akivaizdu, kad kažkas turi būti daroma norint pagerinti modernistinių miestų būklę ir jų keliamą tuštumos pojūtį. To ir siekė postmodernusis urbanizmas. Ir nors naujos prasmės poreikis sukėlė nostal-

gijos istoriniams miestams banga, jos nelydėjo nei noras atmesti technologines inovacijas, nei progreso ir modernumo vaikymasis (Jencks 2011b).

Postmodernistinių idėjų diskurse kontekstualizmas kaip planavimo metodas koncentravosi ties architektūrinio paveldo respektavimu ir jo sudėtingų sąryšingumų urbanistiniame audinyje interpretavimu. Kontekstualumas urbanistikoje kaip naujo ir seno miesto sąveika traktuojama kaip retrospektyvinis urbanistinio audinio kokybės vertinimo požymis (vertinant naujo miesto formų kontekstualumą post factum, praėjus atitinkamam adaptacijos periodui; kontekstualizmo intencijoje įgyvendintų miestų formų faktinis kontekstualumo vertinimas) arba kaip metodas (kontekstualizmas kaip sąmoningas siekis pre factum tęsti ir papildyti esamą urbanistinį kontekstą, išlaikant jo vertingąsias identiteto savybes). Penktajame dešimtmetyje Hanz Wetzel, vienas pirmųjų autorių, siekusių teoretizuoti aplinkos konteksto ir architektūrinio projektavimo sąveiką, teigia, kad „visa projektavimo paslaptis – tai supratingas pastato įterpimas į tai, kame yra visuma“ (Wetzel 1978: 22). Iš šios tezės seka keturi esminiai kontekstualizmo ištakų teiginiai. Pirmiausia, pabrėžiamas architekto vaidmuo („supratingas įterpimas“), kuris lemia atitinkamą aplinkos reakciją. Antra, kontekstas įvardijamas kaip „kame yra visuma“, tai nurodo socialinę ir kultūrinę plotmes, įkūnytas fiziniame kontekste, kurios vėliau gilina kontekstualių referencijų suvokimą. Šis teiginys pabrėžia esminę kontekstualiojo požiūrio problemą, kai kontekstas traktuojamas ne kaip „egzistuojanti visuma“, bet kaip pastatų, programų ir infrastruktūros aglomeracija. Kuo mažiau kontekstas vertinamas kaip visumos bendrystė, tuo ryškesnis tampa architektūros autonomiškumas kontrasto, izoliacijos prasme. Trečia, architektūros įterpimo į „kame yra visuma“ teiginyje suteikiama reikšmė bendruomenei, kuri atitinkamai reaguoja į naują darinį. Ketvirta – „bendra projektavimo paslaptis“ leidžia numanyti, kad „supratingas įterpimas“ turėtų tapti nauja XX amžiaus mokymosi ir projektavimo doktrina (Wetzel 1978). Šias idėjas toliau plėtoja Collin Rowe ir Fred Koetter „Collage City“ (1978) apibendrinami kontekstualizmo kaip naujos paradigmos gaires ir akcentuodami keletą šiuolaikinių moderniosios architektūros ir urbanistikos idėjų persvarstymų, į kuriuos įtraukė vėlyvuosius modernistus Team X ir Aldo van Eyck, A. Rossi „Architecture of the City“ (Rossi 1966) ir R. Venturi „Complexity and Contradiction in Architecture“ (Venturi 1966). Šie teoriniai požiūriai pripažino miesto daugiasluksniškumą, atmetė nebeaktualias modernistines nuostatas ir pastūmėjo kontekstualizmo kaip metodo vystymąsi, nors kontekstualizmo termino autoriai ir nenaudoja (tai padaro jų mokiniai Thomas Schumacher (1970) ir Stuart Cohen (1974). Collin Rowe ir Fred Koetter perteikia kontekstualizmo koncepciją miestą interpretuodami kaip vietą, kurią formuoja miestiečių kultūrinės ir politinės aspiracijos. Fizinė miesto forma suvokiama santykyje su „psichokultūri-

niu“ visuomenės ir jos sociokultūriniu lauku. „Kontekstualizmas buvo ir yra pas-tangos kildinti architektūrinės ir urbanistinės formos iš konteksto, kur kontekstu laikoma dirbtinė ir kultūrinė formos“ (Hurt 1987: 70). C. Rowe ir F. Koetter šią sampratą išskleidžia per koliažo ir kolizijos įvaizdį. Koliažas – tai tinkamas ir realus metodas architektūrinių-urbanistinių intervencijų į demokratinę atvirą vi-suomenę, kuri abejoja universaliomis didingomis schemomis. Koliažas yra tin-kama šiuolaikinė projektavimo strategija, nes ji leidžia visuomenei gėrėtis poziti-vyvia idealų konotacija nebūnant totalinės kontrolės subjektu. Kolizijos koncepcija įkūnija idėją, kad pliuralistinės visuomenės diversiškos socialinės grupės turės galimybę varžytis ir reprezentuoti savus idealus, taip išvengiant so-cialinio homogeniškumo (Rowe 1978).

T. Schumacher kontekstualizmą apibrėžia kaip vidurio kelią, derinant tradi-cinį miestą, jo erdviškai apibrėžtas viešąsias erdves ir laisvojo planavimo princi-pus, kuriuos iliustruoja CIAM „miestas parke“ konceptas. Kontekstualizmas siekia paaiškinti būdus, kaip idealizuotos miesto formos gali būti pritaikomos kontekste arba naudojamos kaip „koliažas“. Kontekstualizmo urbanistinio mode-liavimo įrankiai – tai geometrinės sąrangos sistemos, kurios gali būti abstrahuo-jamos iš bet kurio konteksto. T. Schumacher pažymi, kad tiesioginis urbanistinis koliažas yra greičiausiai semantiškai neįmanomas, išskyrus inkliuzų susiforma-vusiame miesto audinyje atvejus. Koliažas reiškia formaliai nesuderinamų ele-mentų talpinimą duotame kontekste (Schumacher 1970). Miesto plane identifi-kuojami urbanistiniai parametrai, kurie transformuoja idealias architektūrinės schemas ir taip kuriama begalinė viešoji atvira erdvė. Atmetant architektūrinių stilių svarstymus, tai procedūra – formali urbanistinės erdvės modeliavimo stra-tergija, išryškinanti erdviškai apibrėžtų erdvių domenų, kuriuos atstovauja tradi-ciniai miesto elementai. T. Schumacher šiuos erdvinis elementus traktuoja kaip nekintantį urbanistinį sluoksnį, kuriame turi būti pritaikytas naujas intarpas (Nesbitt 1996: 53; Schumacher 1970). S. Cohen kontekstualizmą apibūdina kaip empirinę teoriją (arba greičiau modeliavimo strategijų rinkinį), kurios pagrindinė idėja – charakteringų vietinės fizinės aplinkos aspektų atkartojimas arba išryški-nimas (Cohen 1998). Tradicinės miesto formos atpažįstamumas yra lengviausiai suvokiamas kontekstualumo požymis, atskleidžiamas ankstesnio miesto formų atkartojimo/tęstinumo plotiniuose, tiesiniuose ir taškiniuose naujų miesto darinių sistemose principuose. Svarbiausias fizinis urbanistinio kontekstualumo katali-zatorius (kaip požymio išryškavimo arba skatinimo įrankis) – tai urbanistinių principų tęstinumas. Šie požymiai suteikia pagrindą, bet negarantuoja komplek-siško kontekstualumo ir nežymi postmodernistinio dvigubo kodavimo, apiman-čio ir fizinius formas, ir prasminius suvokimo laukus. Urbanistinės formos atkar-tojimas arba modeliuojamas „vietos darymas“ nesukuria vietos pojūčio arba

kontekstualumo, jis priklauso nuo sociokultūrinių erdvės kaip vietos charakteristikų, kurios nagrinėjamos sekančiame poskyryje.

1.3. Sociokultūrinis kontekstualizmas

XX a. pabaigoje susiformavo samprata, kad vien fizinių erdvės charakteristikų neužtenka tam, kad erdvė virstų vieta, su kuria bendruomenę sietų ryšys per vietos atmintį, istoriją, identitetą. Vietos darymas (*place making*) sukuria tik fizines aplinkybes. Jei naujai kuriama vieta/erdvė atitinka miesto arba jo dalies istorinę ir sociokultūrinę tradiciją bei ją pratęsia, bendruomenės sąmonėje ta vieta traktuojama kaip sava/kontekstuali. Analogiškai yra ir jau sukurtoje/istorinėje vietoje vykstančių pokyčių atžvilgiu, kai svarbiu klausimu tampa ne tik fizinio urbanistinių formų pokyčių kontekstualumas, bet ir bendruomenės reakcijos į pokyčius ir jų adaptavimas. Miesto kaitos ir vietos pojūčio santykio problemas apjungia Christian Norberg-Schulz ir M. R. G. Conzen *genius loci* (vietos dvasios) koncepcijos. C. Norberg-Schulz tyrinėja vietų charakterį ir jų prasmę žmonėms. Naudodamas miestovaizdžio koncepciją jis pabrėžia miesto kontūro ir įvaizdžio reikšmę. Miesto kontūras ir horizontaliai besiplečiančių miesto pastatų siluetas yra pagrindiniai vietos įvaizdžio elementai. Jis pirmenybę teikia tradicinei miesto ir pastatų formai, kurią traktuoja kaip gilesnio simbolinio vietų supratimo pagrindą (Norberg-Schulz 1985: 33–35). *Genius loci* atstovauja žmonių pojūtį vietoje ir tai yra suprantama kaip visų fizinių ir simbolinių verčių suma natūralioje ir žmogaus sukurtoje aplinkoje (Norberg-Schulz 1980). Vietovės pastatai ir simbolinė prasmė kaip bendruomenės kultūrinio vietos interpretavimo išraiška svarbi *genius loci* koncepcijai. C. Norberg-Schulz keturios metodologinės stadijos – „įvaizdis“, „erdvė“, „charakteris“ ir *genius loci* – iliustruoja žmonių patirtį fizinėje aplinkoje. Jo manymu, gamta yra žmonių interpretacijos pagrindas ir būtent nuo jos priklauso, ar vietos ir objektai įgyja prasmę. Morfologinės ir kosmologinės sąsajos perteikiamos fizinėje visuomenės būsto ir gyvenimo išraiškoje (Norberg-Schulz 1985: 15–25) Architektūrinė erdvė, pasak C. Norberg-Schulz, yra gyvybinės (egzistencinės) erdvės fizinė išraiška, kurios turėtų sutapti, tačiau architektūrinė erdvė žmogui dažniau duodama jau kaip „padaryta vieta“. Tam, kad taptų pilnaverte gyvybine erdve daugeliui, architektūrinė erdvė turi turėti ryškiai išreikštą visuomeninį charakterį. Architektūrinė erdvė, kaip teigė C. Norberg-Schulz, turi tuos pat lygmenis, kaip ir gyvybinė, išskyrus geografinį lygmenį. Tačiau architektūrinei erdvei būdingos kiek kitokios materialinių struktūrų charakteristikos. Iš architektūrinės erdvės tikimasi

turėti įsivaizduojamą struktūrą, siūlančią platų galimybių spektrą identifikacijai, tai yra leistų sutapatinti save su aplinka (vieta), leistų pajusti erdvę kaip „savą“ (Stepanov 1993: 143).

M. R. G. Conzen miestovaizdį mato kaip miesto istorinį išraiškingumą. Jis teigia, kad žemės paviršių padengiant viena miesto forma po kita, bendras kultūrinis kraštovaizdis turėtų būti traktuojamas kaip visuomenės dvasios objektyvizacija arba kaip *genius loci* (Conzen, 1996). M. R. G. Conzen *genius loci* koncepciją naudoja charakterizuodamas miesto struktūros, urbanistinio audinio sandaros ir pastatų bei žemės panaudos geografines variacijas. Urbanistinis kraštovaizdis yra kaip palimpsestas, kur vienas po kito sekantys sluoksniai neištrina ankstesniųjų. M. R. G. Conzen ir C. Norberg-Schultz savo darbuose nesiekė siūlyti konkrečių urbanistinių formų, kuriuos implikuotų *genius loci* suvokimą (Jiveņ 2003). Dažnas sąvokų „vietos pojūtis“, „charakteris“, „išvaizda“ ir *genius loci* painiojimas veda į neteisingus atkartotos istorinės miesto formos kaip tiesioginės *genius loci* transliatorės interpretavimus. Pasak C. Norberg-Schulz (1980), tai nėra tinkama, nes vietos pojūčio ir *genius loci* sampratos yra kitokios bei veikia skirtingame lygmenyje. Požiūris, kad *genius loci* ir „charakteris“ gali būti sukuriama atitinkamai modeliuojant urbanistinę formą, prieštarauja nuomonei, kad šios charakteristikos atsiranda per individo ir bendruomenės suvokimą, vertybes ir patirtį. Erdvės identitetas, atmintis ir istorija padeda erdvei virsti vieta savai ir natūraliai.

Galima išvengti paralelių tarp M. R. G. Conzen miesto-palimpsesto koncepcijos ir C. Rowe plėtojamos seno ir naujo Kolizijos idėjos. Diversiškų socialinių grupių saviprezentacija išvengiant socialinio homogeniškumo atsiskleidžia „ateities ir atminties teatrų“ vizija. (Rowe 1978). Koliažo principu derinami seno ir naujo miestų ženklai referuoja į dvigubai koduojamą istoriškumą (istorinė miesto forma ir istorinė nuoroda) ir mentaliai sujungia istorinio ir naujo miesto kontekstus. Dvigubas erdvės kodavimas ir erdvių diversiškumas apjungiamas M. Foucault heterotopijų arba kitokių erdvių koncepcijoje. Skirtingų formų heterotopijos egzistuoja kiekvienoje kultūroje. Heterotopijų reikšmė toje pačioje kultūroje su laiku pasikeičia, kelios heterotopijos nuolat mainosi vietomis pagal svarbą (vienas iš pavyzdžių – kapinės, kurios po ilgai trukusio dislokavimo miestų centruose buvo iškeliamos į pakraščius ar užmiestį). Heterotopijos kaip vietos nėra nei iki galo atviros, nei iki galo uždaros – nors sukurtos viešumai, jos turi tam tikras įėjimo ir išėjimo taisykles, nėra prieinamos bet kuriuo metu kaip paprastos viešos vietos. Heterotopijos atspindi savo aplinkos kultūrinius modelius ir socialines santvarkas (dažniausiai tam tikra hiperbolizuota, iškreipta forma), o tai padidina tikimybę, kad jos daro įtaką ar net pakeičia į jas patekusio individo realybės suvokimą. Tai erdvės, kurios vienu metu yra ir fizinės, ir mentalinės. Heterotopijos leidžia vienoje realioje vietoje sutelkti kelias įsivaizduojamas, is-

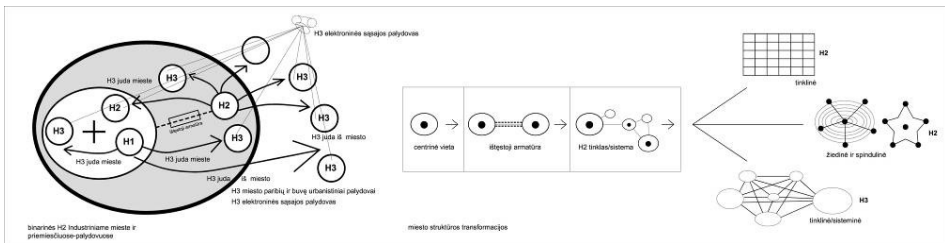
torines erdves, kurios arba yra iliuzijų erdvės, demonstruojančios realias erdves, arba kompensuojamosios heterotopijos – realios erdvės, kurioje reiškiasi kitokia vieta – kaip alternatyva realiai egzistuojančioms. Represyviname kontekste sukuriamos nekontekstualios erdvės kompensuojamos kitokiose erdvėse, kuriose išlaikomas istorinis kontekstualumas arba tapatumas. Kitokios erdvės stimuliuoja kontekstualumą iš vidaus ir yra heterochroniškos – vienoje realioje vietoje sutelkia kelias laiko atkarpas (Foucault 1997).

Šios idėjos įgauna kitas prasmes dešimtojo dešimtmečio pabaigoje pradėjusio skleistis požiūrio kontekste, kad miestas - tai „kompleksiškai prisitaikanti/pritaikoma sistema“ (*complex adaptive system (CAS)*). Christopher Alexander, kurio išvalgos vertinamos kaip pirmieji bandymai pritaikyti kompleksiskumą miestui, teigia, kad socialinė ir ekonominė sistema mieste formuoja pusiau tinklinę/gardelių struktūrą. Tačiau dažnai ji supaprastintai apibūdinama kaip paprasta hierarchinė sistema (medis), kurioje aiškios segraguotos dalys ir sub-dalys, ir tai yra priežastis, kodėl eliminuojamos sąsajos tarp procesų mieste (Alexander 1965). Vėlesniuose darbuose autorius pažymi, kad nors daug darbų urbanistikos lauke kompleksiskumo teoriją mato kaip miestų pažinimo ir formavimo modelį, vis dėlto nėra struktūrinės sistemos, kuri padėtų projektuojant faktiškai pasiekti kompleksiskumo požymius urbanistinėje aplinkoje. CAS pastebima visose aplinkos sistemose, taip pat ir dirbtinai sukurtose, tačiau dar trūksta sukurtų fizinių kompleksinių sistemų, pasitelkus architektūrą, landšaftą ir planavimą. Kol vieni autoriai abejoja kompleksiskumo teorijos nauda lygindami ją su metafora (Kimble 2000), C. Alexander tvirtina, kad architektūra sugebėtų pastūmėti kompleksiskumo teoriją, argumentuodamas, kad CAS yra pasiekiamas jas projektuojant (Alexander 2003). Estetinė modeliavimo pusė turėtų būti perkelta į mokslinę kategoriją ir kad projektų kompleksiskumo suvokimas iš tikrųjų iniciuos savotišką mokslinę revoliuciją (Wolfram 2002). Šiame kontekste miesto modeliavimo idėjas Leon Krier įvardija kaip Naujųjų urbanizmą (Krier 2009), kurio siekiai – „atkurti esamus miestų centrus susijusių didmiesčių regionuose, išsidriekusius priemiesčius perkonfigūruoti į tikrų kaimynysčių ir skirtingų rajonų bendruomenes, saugoti natūralią aplinką, išsaugoti architektūrinį paveldą“ (Charter... 2001). Rem Koolhaas naująją urbanistikos paradigmą remia Bendrojo urbanizmo (*Generic Urbanism*) idėja, deklaruodamas, kad progresas, tapatumas, architektūra, miestas, gatvė – tai praeities relikvai: „*miesto nebėra. Galime palikti teatrą...*“ (Koolhaas 1995: 1264). Šią polemiką vienija mintis, kad miestą įtaikoja greitai – ir – lėtai besikeičiantys įpročiai arba taisyklės, jų algoritmai susiję ir su ekonomika ir tai, ką įtvirtiname architektūra (Jencks 2011b: 118). Ši bendrą požiūrį apibendrina David Grahame Shane „Rekombinacinio Urbanizmo“ teorijoje (Shane 2005), apjungiančioje kelias postmodernistines teorijas. Teorijoje

akcentuojamas rekursyvusis ir informacinis naujosios paradigmos pobūdis. Kontekstualizmo, miesto-koliažo, hibridizacijos ir heterotopijų idėjas D. G. Shane plėtoja toliau, vesdamas paraleles su tokiais postmodernistinėmis sąvokomis kaip „kitoniškumas“, „eks-centriškumas“, „tapatumo politika“ ir kt. (Jencks 2011b: 118). D. G. Shane pasitelkia kelias teorijas iš skirtingų disciplinų charakterizuodamas, kaip kinta miesto samprata. Jis remiasi kompleksiško teorija, teigdamas, kad postmodernistinės diskusijos apie organizavimo principą „iš apačios į viršų“, sistemų, pagrįstų agentų principu suvokimas, savaimiškai atsirandančios urbanistinės struktūros sugriovė sampratą, kad miestai gali būti reguliuojami vienpusiškais schemomis. Tirdamas miestų modelių ir teorijų raidą, autorius pasitelkia tris pagrindinius miesto formavimąsi apibūdinančius komponentus: armatūra, anklavas ir heterotopija (armature, enclave, heterotopia). D. G. Shane manymu, tai yra svarbiausi bet kurio miesto elementai, „nuolat kombinuoti ir perkombinuoti skirtingose kultūrose, vietose ir perioduose“ (Shane 2005: 35). Anklavą D. G. Shane lygina su savicentraciniu įrenginiu arba plotiniu fragmentu - tai pastatai ar jų grupės, individų ir funkcijų talpyklos. Armatūra – tai cirkuliacinis tinklas, jungiantis anklavus, tai linijinio organizavimo priemonė. Heterotopijos – tai ypatingos vietos vien tik veiklai ir žmonėms, tai yra alternatyvios, *kitokios* vietos, kurių negali būti normatyviniuose visuomenės anklavuose. „Miestai statomi ir palaikomi daugybės veiksmų: šeimos, industrijos kompanijos, miesto biurai, vystytojai, investuotojai, kontrolės ir subsidijavimo agentūros, komunalinės įmonės ir panašiai... Kai kurie iš šių veikėjų yra dominuojantys, vadovaujantys; kiti seka paskui šiuos lyderius“ (Lynch 1960: 16). Šiame nuolatiniame kaitos procese urbanistiniai veiksniai priklauso nuo juos orientuojančio konceptualaus miesto modelio, kuris suteikia veiksniams konkrečius įrankius, modeliuojančius miesto ir jo struktūrinių elementų sampratą ir palengvina renkantis projektavimo sprendinius. Miestų modeliai suderina normatyvinius miesto vizijos idealus, organizacines struktūras ir įgyvendinimo metodus. Trys urbanistinio vystymosi stadijos, siejamos su trimis miesto modeliais, dažnai įvardijamos kaip priešindustrinė (*tikėjimo miestas*), industrinė (*miestas-mašina*) ir poindustrinė (*organiškasis miestas*) (Shane 2005). Dinamiškas miesto sąlygas galima paaiškinti nuolatine D. G. Shane įvardijamų trijų elementų – armatūros, anklavų, heterotopijų – sąveika. Kiekviena urbanistinė formos stadija gali būti apibūdinama vienu labiau dominuojančiu elementu ir jo katalizatoriumi. Tikėjimo mieste išryškėja anklavai, mieste-mašinoje – armatūros, o organiškajame mieste svarbiausios – heterotopijos.

D. G. Shane ypatingą dėmesį skiria heterotopijoms, kurių apibūdinimas (skirtingai nuo anklavo ir armatūros) nutolsta nuo fizinių parametrų, ji charakterizuojama daugiau kaip veiksnys nei elementas. M. Foucault (1997) išskiria tris pagrin-

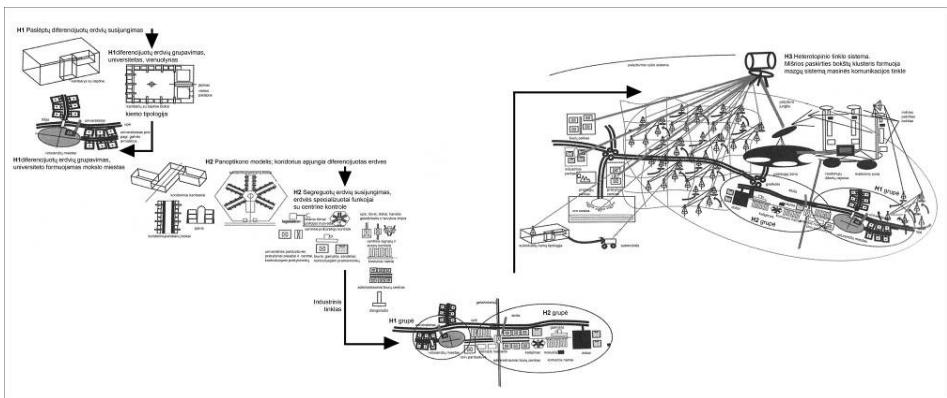
dines heterotopijų kategorijas, skirtingos savo veikimo sandara – krizės, deviacijos ir iliuzijų heterotopijos. Apjungdamas Kevin Lynch miestų modelius ir heterotopijų tipus bei M. Foucault trijų „istorijos erdvių“ stadijas, D. G. Shane įvardina tokius atitikimus kaip viduramžiška hierarchiška Apsistojimo Erdvė, kurioje slypi Krizės heterotopijos (K. Lynch tikėjimo miestas arba priešindustrinė stadija); modernioji Išsiplėtimo Erdvė (K. Lynch miestas-mašina arba industrinė stadija), kurioje urbanistiniai veiksniai kuria Deviacijos heterotopijas už miesto ribų ir inicijuoja urbanistinį tinklą; Ryšių Sistema (K. Lynch organiškasis miestas arba poidustrinė stadija), kurioje kuriamos iliuzijų heterotopijos, eksponuojančios besikeičiančius mobilius sąryšius tinkle (Shane 2005: 56) (1.1-1.2 pav.).

1.1 pav. Heterotopijų kitimas skirtinguose miestų modeliuose (Shane 2005)
Fig. 1.1. The change of Heterotopias in different city models (Shane 2005)

Krizių heterotopijos suderina pokyčius miesto struktūroje. Hierarchiškuose viduramžių miestuose su aiškiai išreikšta išorine riba (miesto siena) ir branduoliu (centre arba aukščiausioje topografinėje vietoje) Krizių heterotopija buvo “esminis stabilizuojantis faktorius” (Shane 2005: 60). Deviacijų heterotopijos pagreitino moderniojo miesto-mašinos virsmus. Švietėjiškos epochos nuostatomis vadovaujantis formuojami naujieji universalūs, racionalūs miestai arba jau susiformavę transformuojami į tokius. Nuo Renesanso laikų, o ypač nuo Dekarto, prasidėjęs matematikos taikymas įvairioms sritims, siekiant aiškumo ir akivaizdumo kriterijų, reiškėsi ir miestų planavime. Šios idėjos skleidžiasi *more geometrico* principu – pagal geometrijos pavyzdį, kai viską bandoma matematizuoti ir racionalizuoti. *More geometrico* atitinka euklidinę geometriją, kurioje pagrindiniai koncertai – tai plokštuma, tiesė ir taškas. Tokie esminiai klasicistiniai bruožai tiek miestų planavime, tiek architektūroje kaip visa apimančio vieningumo, begalybės perspektyvoje iliuzijos, monumentalumo griežtose geometrinėse formose siekiamybė (Stelter 1984), pakeitė senojo miesto anklavus. Visuomenės reformos siekis skatino nenormatyvinio, deviacinio elgesio erdvių iškėlimą už miesto. Deviacijos hetero-

topijos naudotos kaip įrankis stiprinti visuomenės jėgos struktūras, išreikštas per klasifikavimu paremtą kategorijų ir monofunkcinių subdivizių sistemą. Iliuzijų heterotopijos pakeitė šį principą, leisdamos urbanistiniams veiksniams veikti už jėgos struktūrų ribos. „Staigiai besikeičiančios ir lanksčios, turėdamos didelį kaitos ir rekombinacijos potencialą. Iliuzijų heterotopijos pakeitė mieste-mašinoje dominavusią tvirtą logiką ir tapo pabėgimo vietomis nuo represijos per „fantazijas ir laisvę“ (Shane 2005: 89). Tokiu būdu heterotopijos yra ne tik būtinos išlaikant urbanistinės sistemos stabilumą, bet ir lengvinant perėjimą nuo vienos sistemos prie kitos. Postmodernistinio daugiacentrinio miesto struktūroje išskiriami tokie iliuzijos heterotopijų tipai kaip teminiai-pramogų parkai, pramogų arenos, prekybos centrai, daugiafunkciniai pastatai, apjungiantys būsto ir darbo vietos funkcijas bei tokie heterotopiniai procesai kaip masinis turizmas, masinės pramogos, apsipirkimas ir poilsis, savarankiškai ar savavališkai pastatytas būstas (Shane 2005: 173).

1.2 pav. Iliuzijų heterotopijų raida (Shane 2005)
Fig. 1.2. Development of Heterotopias of Illusion (Shane 2005)

Iliuzijų heterotopijoms būdingi tie patys bruožai kaip ir kitoms: tai miniatiūriniai miestai miesto viduje anklavo ir armatūros pavidale. Taip pat kaip ir deviacijos heterotopijos, iliuziškosios gali jungtis tarpusavyje, formuodamos konseliacijas bei archipelagus, sujungtus komunikaciniais ir transportiniais tinklais. Pagrindinis skirtumas tarp deviacijos ir iliuzijos heterotopijų yra tai, kad pastarojoje dominuoja sparčiai kintantys iliuzijos kodai. Iliuzijų heterotopijose svarbiausias yra įvaizdžio konstravimas kuriant naujas normas ir atraktorius. Iliuzijų heterotopijos išreiškiamos $H3=I/D$ kodu, kur „I“ yra laisvės iliuzija nuo suvar-

žymo ir „D“ iliuzijos valdoma deviacija. Iliuzijų heterotopija reversuoja griežtą deviacijos heterotopijos sistemą (paremtą „rūšiavimo mechanizmo“ principu, kategorijomis ir monofunkciniu skirstymu), taip suteikdamos galimybę ištrūkti iš deviacijos struktūrų ir urbanistinėje sistemoje pritaikyti kintantį vertybių ir įvaizdžių balansą manipuliuojant komunikacinių sistemų simboliais (Shane 2005: 259-260). Heterotopija kaip kompensacinis mechanizmas ryškiausias represiniu laikotarpiu. Atsirandant diktatūrinės arba „svetimos“ santvarkos naujiems miestams, istorinis tęstinumas, identiteto išlaikymas ir atmintis akumuliuojasi „kitokiose“ erdvėse – kompensacijos heterotopijose. „Gal heterotopijų vaidmuo yra kurti iliuzijos erdvę, atidengiančią kiekvieną realią erdvę ir visas vietas, kurių viduje žmogiškas gyvenimas yra padalintas < ... > O gal atvirkščiai, jų vaidmuo yra kurti erdvę, kuri yra kita erdvė, kitokia reali erdvė, tokia tobula, tokia tiksli, taip gerai sutvarkyta, kaip mūsų [erdvė] yra netvarkinga, blogai sukonstruota ir sujaukta. Šis pastarasis tipas būtų ne iliuzijos, bet kompensacijos heterotopija...“ (Foucault 1997). Miesto modelių kitimo taške naujai formuojamoms miesto dalims būdingas istorinis daugiasluoksniškumas bei erdvių paskirties diversifiškumas svarbūs sociokultūrinio kontekstualumo požymiai. Kitokių vietų kūrimas supunuoja savaiminį erdvės virtimą vieta bei skatina sociokultūrinį kontekstualumą, kurio katalizatorius – kompensacijos ir iliuzijų heterotopijų at(si)radimas ir istorinių ženklų persiklojimo vietų plėtojimas.

1.4. Konceptualusis kontekstualizmas

Konceptualusis kontekstualizmas apibūdinamas kaip fragmentiškas kultūriškai orientuotas veiksmas pagal pasirinktą scenarijų (Tumarkin 1990), kuris nesukuria konceptualiojo kontekstualumo kaip požymio, bet yra fragmentiška provokacija ir skatinimas, gilinantis kitų modelių kontekstualumo suvokimą. Urbanistinio ir sociokultūrinio kontekstualumo modelių ir jų požymių suvokimui, perinterpretavimui, stiprinimui įtakos turinti konceptualiojo kontekstualizmo forma apima *svetimo* kaip objektyvaus stebėtojo, naratyvo ir netikėto scenarijaus sąvokas. M. D. Tumarkin išskiria tokias kultūrinės formos, kurių scenarijus remiasi vietinio konteksto sociokultūriniais ypatumais. Motyvas interpretuojamas ir atskleidžiamas vietą „padengiančio“ vizualaus kultūrinio įvykio forma. Šiuo atveju kultūrinio įvykio centrinė scenarijaus problema – tai provokacija į esamą aplinką pažvelgti *kitaip*, iššaukiant atmetimo arba adaptavimo reakcijas, kurios padeda suvokti ir perkonstruoti tapatumą, revizuoti nusistovėjusias ar inertiška, šabloniškai traktuojamas jo apraiškas, o kontekstualumo rėmuose – įvardinti *kas*

konkrečioje vietoje yra kontekstualu ir *kaip* reiškinys ar objektas galėtų tapti kontekstualiu aktualiu momentu. Fragmentiškas netikėto scenarijaus kūrimas, adaptuojant jį konkrečiam miesto kontekstui, provokuoja tapatumo šuolį. „Tapatumo raida vyksta naratyviniu būdu, naratyvas gali būti traktuojamas kaip egzistencinis pasakojimas, leidžiantis įsiužetinti įvykius-fenomenus, kurie išplečia egzistencinę visumą“ (Kačerauskas 2006: 1). Kontekstualumą revizuojantys kultūriniai įvykiai, kurie ir yra „įsiužetinantys įvykius-fenomenus“, o vietos tapatumas atskleidžiamas per vietinį motyvą kaip vietos tapatumo išraišką (*vietinė legenda*) ir vyksta mikro-naratyvo forma. Jean-Francois Lyotard postmodernumą įvardina kaip abejojimą modernizmo „metanaratyvais“ (Lyotard 1993). J-F. Lyotard manymu, metanaratyvai (visaapimančios, absoliučios, universalistinės teorijos ir mąstymas) nėra pajėgūs išreikšti ir apimti visus ir kiekvieną atskirai, o mikro-naratyvai perteikia skirtingumus, įvairumą, atskirų individų tikėjimo, patirčių, aspiracijų nesuderinamumą. Naratyvinio žinojimo forma yra atvira įvairiems kalbiniais žaidimams – denotatyviniams, deontiniams, klausiamiesiems, įvertinamiesiems ir kt. (Lyotard 1993: 54). Formų įvairovė yra vienas iš svarbiausių skirtumų tarp naratyvinio ir legitimitizuoto žinojimo, kuris kiekvienu konkrečiu atveju galimas tik viena iš kalbinių formų. J-F. Lyotard teigia, kad naratyviniai pasakojimai „leidžia iš vienos pusės apibrėžti tos visuomenės, kurioje yra pasakojimai, kompetencijos kriterijus, iš kitos – šių kriterijų pagalba įvertinti veiksmus, kurie vyksta ar gali įvykti visuomenėje“. Naratyvinis žinojimas ir pasakojimų tradicija žymi trilybę kompetenciją (mokėjimą sakyti, klausyti ir daryti) ir ją apibrėžiančių kriterijų tradiciją. „Pasakojimai perteikia tą aibę pragmatinių taisyklių, kurios sudaro socialinį saitą, jie nustato kompetencijos kriterijus ir/ar parodo, kaip juos pritaikyti. Taip jie apibrėžia tai, ką galima daryti ar sakyti tam tikroje kultūroje ir, taip būdami šios kultūros dalimi, kartu save legitimizuoja“ (Lyotard 1993: 54–60). Tokia žinojimo forma atveria kelią įvairesniam suvokimui ir laikinai užpildo legitimitizuoto žinojimo spragas apie konkretų objektą.

Perkeliant šią koncepciją į kontekstualumo požymių vertinimo lauką, apibendrintai legitimitizuotą žinojimą būtų galima traktuoti kaip oficialų kontekstualumo vertės nustatymą, o naratyvinis žinojimas skatina vietinę bendruomenę suvokti ir vertinti šiuos požymius, nors šis žinojimas nebūtinai yra formalus ir legitimitizuotas, bet gali turėti sprendžiamąją galią. Pasak Gunkla Jiveņ ir Peter J. Larkham (2003), švedų integralusis požiūris į kultūrinį paveldą apjungia M. R. G. Conzen (nuolatinė urbanistinė kaita, palimpsestinis miestovaizdis kuriamas kiekvieno laikmečio dvasioje) ir C. Norberg-Schulz (tradicijos vieta *genius loci*) koncepcijas. Ši metodika siūlo tris kultūrinio paveldo vertinimo kategorijas: (1) „dokumentinė vertė“: artefakto vertė (socioekonominiu, architektūriniu ar kitu

požiūriu), leidžianti diskutuoti, kurie konkretaus kultūrinio artefakto aspektai yra svarbiausi; (2) „patirtinė/empirinė vertė“: gyventojų „dokumentinės vertės“ patyrimas, apimant ir debatus apie tai, ar „patirtinė/empirinė vertė“ gali išlikti be faktinės „dokumentinės vertės“; (3) „paremiamieji faktoriai“ kaip amžius, patina ir autentiškumas. Autorių teigimu, „šis požiūris yra lengvai pritaikomas ir jautrus individualiems atvejams bei leidžia žymiai plačiau vertinti tokius faktorius kaip autentiškumas ir jų indėlį į vietos pojūtį“ (Jiveņ 2003: 78). Šis požiūris leidžia tinkamai suvokti ir stebėti „patirtinės vertės“ pokyčius ir jų įtaką kontekstualumui, yra lankstus ir adaptuojamas konkretaus konteksto specifikai. Šiame lauke svarbu tai, kad jei „dokumentinė vertė“ nėra žymi, bendrai objekto verčių sumai įtakos gali turėti „patirtinė/empirinė vertė“ – tai yra bendruomenės sprendimas ir vertinimas, kuris nebūtinai turi sutapti su objektyvia dokumentine verte. Jei „dokumentinei vertei“ nustatyti reikia objektyvios vertinimo sistemos ir kriterijų (legitimizavimo), iki tam įvykstant objekto vertę didesne proporcija apibūdina „empirinė/patirtinė vertė“.

John A. Jakle (1987) *genius loci* tyrimuose pabrėžia individualią, subjektyvią vietos prigimtį, ypatingai išryškindamas vizualumo svarbą, ir teigia, kad nors vietas individas suvokia ir kitais pojūčiais, vis dėlto, yra principinė priešara tarp žodinio ir vaizdinio mąstymo. J. A. Jakle teigimu, būtent turistas, o ne vietinis, „gali kokybiškiau patirti ir išreikšti *genius loci*, o turizmas susijęs su sąmoningu vietos patirties ieškojimu“ (Jakle 1987: 8). Taigi geriausiai suvokti vietos ypatingumą, (ne)kontekstualius pokyčius jame ir tai apibūdinti gali su vieta nesusijęs individas (*svetimsis*), kurio vertinimas gali turėti įtakos vietinės bendruomenės suvokimui, sprendimams ir empirinei/patirtinei vertei. George Simmel visuomenės erdvės ir erdviškumo apmąstymuose pateikia ekskursą apie svetimąjį (Simmel 2007). Svetimasis į apibrėžtą erdvinį vietinių ratą „atneša kokybės, kurios iš paties rato nekyla ir negali kilti“ (Simmel 2007: 235). Svetimajam būdingas judrumas. Judrumo ir artimumo sąveikoje apibrėžiama formali svetimumo pozicija – jis gali kontaktuoti su kiekvienu atskiru rato elementu, tačiau nė su vienu nėra susietas kokias nors ryšiais. Tai lemia išskiriamą svetimumo objektyvumą, „kadangi svetimsis neturi šaknų, susiejančių jį su atskiromis sudedamosiomis grupės dalimis ar jos vienpusėmis tendencijomis, tai visų jų atžvilgiu jam būdinga „objektyvi“ laikysena, kuri liudija ne kokį nors atsiribojimą ir abejingumą, o yra tam tikras specifinis tolimumo ir artimumo, abejingumo ir angažuotumo darinys“ (Simmel 2007: 236–237). Taigi svetimsis /turistas yra judrus, objektyvus ir atneša naujos kokybės į stabilų „vietinių“ ratą. „Turizmas“ plačiąja prasme čia išreiškiamas svetimumo ir vietinio sąveika, kuri vyksta naratyvine dialogo forma tarp vietinio (kuris gali turėti sprendžiamąją galią legimitizuotai patirtinei/empirinei vertei) ir svetimumo (kurio išreikšto požiūrio invazijos ku-

riamas netikėtas scenarijus vietiniame kontekste gali turėti netiesioginę įtaką patirtinei vertei) bei keičia naratyvinį žinojimą.

1.5. Pirmojo skyriaus apibendrinimai

1. Kontekstualizmas kaip postmoderniosios minties kryptis padarė žymią įtaką postmoderniajai urbanistikai ir architektūrai. Kontekstualizmas architektūrologijos teoriniuose veikaluose įvardijamas kaip regionalizmo srovei gimininga integralioji postmodernizmo urbanistikos ir architektūros dalis. Kontekstualizmas įvardijamas kaip formalusis siekis, pasireiškiantis vietovės (fizinis kontekstualizmas kartu su regionalizmu) ir socialiniame kontekste (socialinis kontekstualizmas) modeliavimo laukuose. Smulkesnės kontekstualizmo kategorijos – tai urbanistinis, gamtinis, istorinis, bendruomenės įtraukimo ir konceptualusis.

2. Kaip priešpriešą griežtos geometrijos XIX amžiaus miestų urbanistinei struktūrai pasiūlyto tradicinių miestovaizdžių atgaivinimo idėjos darė didelę įtaką naujų kvartalų projektavimą pirmojo dešimtmečio pradžioje ir postmodernizmo diskursus aštuntajame dešimtmetyje. Tuo metu stiprėjančio kontekstualizmo srovės fone išryškėja dvi kontekstualumo traktavimo kryptys. Kontekstualumas urbanistikoje kaip naujo ir seno miesto formų sąveika traktuojama kaip retrospektyvinis urbanistinio audinio kokybės vertinimo požymis (vertinant naujo miesto formų kontekstualumą post factum, praėjus atitinkamam adaptacijos periodui; kontekstualizmo intencijoje įgyvendintų miestų formų faktinis kontekstualumo vertinimas) arba kaip metodas (kontekstualizmas kaip sąmoningas siekis pre factum tęsti ir papildyti esamą urbanistinį kontekstą, išlaikant jo vertingąsias identiteto savybes), kai modernizmo postulatus neigiantis kontekstualizmas kaip planavimo metodas koncentravosi ties architektūrinio paveldo respektavimu ir jo sudėtingų sąryšingumų urbanistiniame audinyje interpretavimu. Tradicinės miesto formos atpažįstamumas yra lengviausiai suvokiamas kontekstualumo požymis, tuo pačiu jis suteikia pagrindą, bet negarantuoja kompleksiško kontekstualumo. Urbanistinio kontekstualumo požymis – tai ankstesnio miesto formų principų atkartojimas, tęstinumas arba prisitaikymas prie jų formuojant naujo miesto dalis. Urbanistinio kontekstualumo katalizatorius – tai urbanistinių principų tęstinumas.

3. Urbanistinės formos atkartojimas arba vietos kūrimas nesukuria vietos pojūčio arba kontekstualumo, jis priklauso nuo kitų erdvės kaip vietos charakteristikų. Erdvės identitetas, atmintis ir istorija padeda erdvei virsti vieta savaiame ir natūraliai. Istorinis daugiasluoksniškumas apjungiamas M. Foucault heterotopijų arba kitokių erdvių koncepcijoje, kurią miesto deliū kitime išplėtoja D. G.

Shane, postmoderniojo daugiacentrio miesto kaitoje išryškindamas iliuzijų ir kompensacijos heterotopijų reikšmę. Skyriuje apibrėžiama, kad sociokultūrinio kontekstualumo požymiai – tai naujai formuojamoms miesto dalims būdingas istorinis daugiasluoksniškumas bei erdvių paskirties diversiškumas. Kitokių vietų kūrimas suponuoja savaiminį erdvės vartimą vieta bei skatina sociokultūrinį kontekstualumą, kurio katalizatorius – iliuzijų ir kompensacijos heterotopijų at(s)iradimas ir istorinių ženklų persiklojimo vietų plėtojimas.

4. Konceptualusis kontekstualizmas apibūdinamas kaip fragmentiškas kultūriškai orientuotas veiksmas pagal pasirinktą scenarijų. Jis kaip metodas nesukuria „konceptualiojo kontekstualumo“ kaip požymio. Tai fragmentiška provokacija ir skatinimas, gilinantis kitų modelių kontekstualumo suvokimą, to katalizatoriai – netikėtas scenarijus ir mikronaratyvas, kurie bent fragmentiškai padidina urbanistinio ir sociokultūrinio kontekstualumo vertes.

Urbanistinis kontekstualumas Vilniaus miesto planavime XIX–XX a.

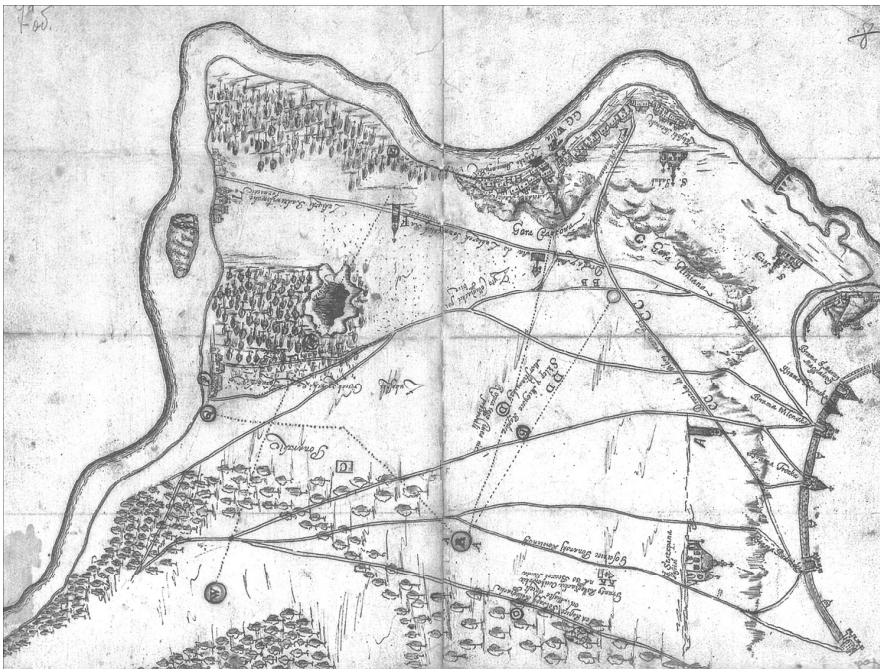
2.1. Vilniaus plano transformacijos cariniu laikotarpiu

Nuo XVIII a.pab. Vilniaus miesto planavimo koncepcijose ir realizacijose atsiranda ryškių racionalios miesto struktūros formavimo bruožų, kurie reiškiasi griežta geometrizuota kompozicija, plėtojama viso miesto mastu. Nagrinėjamas miesto struktūros transformacijų laikotarpis pagal Europos istorinių stilių chronologiją priklauso klasicizmo epochai (XVII–XIX a.) Daugelis tyrėjų akcentuoja universalumo paieškų aspektą (Eco 2001), racionalistinius aiškumo ir akivaizdumo kriterijus (Dekartas 1978), kontrolės ir disciplinos diegimą (Foucault 1997). Apšvietos epochos nuostatomis vadovaujantis formuojami naujieji universalūs, racionalūs miestai arba jau susiformavę transformuojami į tokius. Nuo Renesanso laikų, o ypač nuo Dekarto, prasidėjęs matematikos taikymas įvairioms sritims siekiant aiškumo ir akivaizdumo kriterijų yra ne išimtis ir miestų planavime. Šios idėjos skleidžiasi *more geometrico* principu – pagal geometrijos pavyzdį, kai viskas bandoma matematizuoti ir racionalizuoti. *More geometrico* atitinka euklidinę geometriją, kurioje pagrindiniai konceptai – tai plokštuma, tiesė ir taškas. Išskiriami tokie esminiai klasicizmo bruožai tiek miestų planavi-

me, tiek architektūroje kaip visa apimančio vieningumo, begalybės perspektyvoje iliuzijos, monumentalumo griežtose geometrinėse formose siekiamybė (Stelter 1984). Griežta geometrija kaip paradigma Apšvietos epochoje neretai balansuoja tarp brandžių klasicizmo meninių bruožų sklaidos ir prisidengusio klasicizmo racionalizacija primityvumo, kai riba tarp „paprasto-aiškaus“ ir „paprasto-primityvaus“ sunkiai suvokiama.

Tyrėjų pateikiami faktai apie pirmuosius bandymus „tiesinti“ Vilnių nepakankamai pagrįsti. 1646 m. liepos 13 d. patvirtintas Vilniaus miesto planas turėjo didelę reikšmę tolimesniam Vilniaus plėtimui, nes be esamų vietinio pobūdžio kelių-gatvių (atvaizduotų plonomis linijomis), nužymėtos ir naujos trasos (dvigubomis linijomis). Miestas nauja tiesia trasa jau šiame plane numatomas sujungti su Vingio parko teritorija. Tuometiniame plane senąjį Trakų traktą iki dabartinės J. Basanavičiaus gatvės susikirtimo su S. Konarskio gatve numatyta ištiesinti (darbe toliau bus naudojami dabartiniai gatvių pavadinimai). Abi 1646 m. nužymėtos gatvės savo kryptimis beveik tiksliai atitinka dabartines gatves. Miesto plane nužymėtas kelias į Vingio parką atitinka dabartines K. Kalinausko ir M. K. Čiurlionio gatves. Trakų traktas plane ištiesintą trasa dalinai atitinka dabartinę J. Basanavičiaus gatvę, o numatytas plane atsišakojimas – buvusių Baltųjų stulpų vietą ir dabartinę S. Konarskio gatvės kryptį. Kitos gatvės 1646 m. metų plane taip pat savo kryptimis atitinka dabartines, pavyzdžiui, Naugarduko, Panerių gatvės. Viršutiniame kairiajame brėžinio kampe pažymėta gatvė beveik sutampa su Arklių ir Sodo gatvių kryptimis. Iš to matyti, „kad dar 1646 metais sudarytas Vilniaus vakarinės dalies principinis svarbesniųjų gatvių trasavimas vakarų ir pietvakarių kryptimis buvo neatsitiktinis, bet pagrįstas vietos reljefo ir to laiko funkcionalios paskirties sąlygomis, todėl dauguma tų gatvių, atitinkamai pertvarkytos egzistuoja ir dabar“ (Spelskis 1964: 21). Vienintelė šiame dokumente pažymėta gatvė vėliau nebuvo įgyvendinta – tai įstrižainė, turėjusi jungti Naugarduko ir Trakų traktus. Plane savotiškai traktuotų gatvių išklotinių pavidalu atvaizduotos Neries krantinės, vakarinio miesto pakraščio ir kitos miesto dalys, pažymėtos kalvos, žalieji plotai. 1646 m. Vilniaus vakarinės dalies planas tebuvo fiksuotas tik apytikriame ir be atraminio mastelio atraminame plane, kuriame Neries kilpos ne visai atitiko natūrą. Todėl iškilo poreikis paruošti tikrą atraminį tos miesto dalies esamos padėties planą, užtikrinant planavimo darbų tęstinumą. Naujas planas paruoštas 1648 m. Fridricho Getkanto. Jame taip pat autoriaus išvelgiamos perspektyvinio planavimo detalės – gatvių tiesinimas, kvartalų sustambinimas. Šis planas apima didelę dalį nuo Neries upės iki dabartinės geležinkelio stoties linijos. Numatyta tolimesniam miesto vystymuisi skirta teritorija: Taurakalnis (*Gora Gliniana*), greta jo, Z. Sierakausko gatvės viršuje, aukštuma (*Gora Czortowa*), Totoriai (*Tartaria*) ir kt. Rytų kryp-

timi teritorija ribojasi su Vilniaus miesto gynybine siena ir jos vartais: Marijos Magdalenos, Totorių, Vilniaus, Trakų, Rūdininkų. F. Getkanto plano patvirtinimo data nėra tiksli, nurodomi tik 1648 metai. F. Getkanto sudarytas 1648 m. liepos 17 d. patvirtintas Vilniaus miesto gynybinių sienų ir aplinkos planas, tad gali būti, jog anksčiau minėtas planas sudarytas anksčiau. Pasak Antano Spelskio, „Vilniaus miesto užstatymas, iš pradžių vaizduotas tik bendrais piešiniais bei panoramomis, jau XVII a. viduryje žengia pirmuosius planingo ir dalinai perspektyvinio vystymosi žingsnius, užfiksuotus atitinkamoje dokumentacijoje. Ji atverčia naujus ankstyvojo Vilniaus urbanizmo istorijos puslapius“ (Spelskis 1964: 22).

2.1 pav. 1646 m. Vilniaus planas (než. autorius)
Fig. 2.1. Plan of Vilnius in 1646 (author unknown)

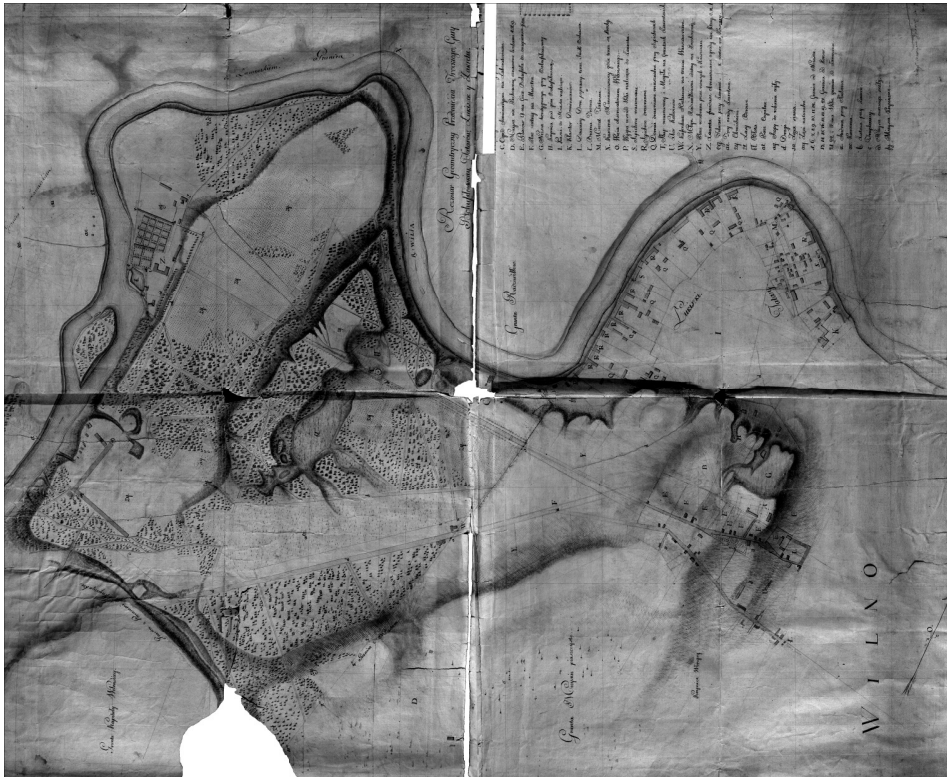
Galimą hipotezę apie pirmuosius vaizdinius Vilniaus miesto planavimo dokumentus paneigia Stasys Samalavičius 1964 metais birželio mėnesį „Statyboje ir architektūroje“ publikuotame straipsnyje „Apie Vilniaus miesto planavimą XVII a. viduryje“. 1961 m. S. Samalavičius Maskvos centriniam valstybiname

senųjų aktų archyve rado kelis XVII a. vidurio žemėlapius – 1646 m. nežinomo autoriaus sudarytas Vilniaus miesto vakarinės ir pietrytinės dalies žemėlapis, vizuotas Alberto Stanislavo Radvilos ir Jono Daugėlos Zavišos (2 kopijos) (2.1 pav.), taip pat nežinomo autoriaus du Vilniaus miesto vakarinės dalies bei pietrytinės dalies schematiški planai su miesto gynybinės sienos dalimi. Visus šiuos tris planus siejo bendra eksplikacija. Remiantis S. Samalavičiumi, didelė šių planų vertė yra tai, kad jie rodo, jog visa eilė vakarinėje ir pietrytinėje Vilniaus dalyje esančių gatvių susiformavo iš senųjų, anksčiau į miestą bei iš jo ėjusių kelių bei keliukų, nors kai kur pakeistų vėlesnio planavimo. Atrodo, kad vėlesni šios teritorijos planuotojai – Laurynas Gucevičius (1790 m.), Joussef Poussier, Vasilij Guesti (1817 m.), pasak autoriaus, savo planavime rėmėsi egzistavusiomis gatvėmis-keliais, kaip „pagrindinėmis funkcionalistinėmis trasomis“ (Samalavičius 1964). A. Spelskio hipotezę, kad dvigubomis linijomis pažymėtos gatvės buvo kaip numatomos/perspektyvinės“, S. Samalavičius traktavo kaip Jėzuitų ir miestiečių sklypų patikslinimo ribas. Tuo metu kilo ginčas tarp Jėzuito ordino ir miestiečių, nes, esą, iš pastarųjų nelegaliai atimta gabalas žemės. Ginčui išspręsti ir buvo sudaryta ši plano dalis, kurioje sklypų ribos naujai peržymimos abipus esamos gatvės/trakto.

Iki XVIII a. pab. Vilniaus miestas vystosi utilitariai, iš dalies spontaniškai, derinantis prie vietinių gamtinių sąlygų ir militaristinių „užsakymų“. Nuo XVIII a. pab. Vilniaus miesto planavimo koncepcijose ir realizacijose atsiranda ryškių racionalios miesto struktūros formavimo bruožų, kurie reiškiasi griežta geometrizuota kompozicija, plėtojama viso miesto mastu. Nagrinėjamas miesto struktūros transformacijų laikotarpis pagal Europos istorinių stilių chronologiją priklauso klasicizmo epochai (XVII–XIX a.) Vilniaus planavimo raidoje klasicizmo pavyzdžiams priskiriamos keturios koncepcijos – 1790 m. Lauryno Gucevičiaus Vilniaus pietvakarinės dalies planas ir trys carinio laikotarpio perspektyviniai planai – 1817 m. (arch. V. Guesti, J. Poussier, inž. V. Serebriakov), 1837 m. (V. Serebriakov) ir 1875 m. (autorius nežinomas).

Lauryno Gucevičiaus 1790 m. paruoštas pirmas Vilniaus miesto generalinis/perspektyvinis planas ne tik fiksuoja esamą padėtį, bet atskleidžia ir visą eilę numatomų naujų miesto išplanavimo priemonių. L. Gucevičiaus koncepcija vienašališkai tiek chronologiškai, tiek idėjiškai su Vakarų Europos klasicizmo raiška – čia perteikiama tiesioginė prancūziškojo klasicizmo patirtis, kuriai įtakos turėjo L. Gucevičiaus studijos Prancūzijoje 1778–1780 metais. Pasak Eduardo Budreikos, 1790 m. L. Gucevičius sudaro tikslų Vilniaus miesto pietvakarinės dalies topografinį pagrindą ir jame rodo kai kuriuos pasiūlymus dabartinėje Naujamiesčio teritorijoje – sureguliuoja pagrindinius magistralinius kelius, paversdamas juos miesto gatvėmis. (Budreika 1963: 1993). Šios trys tiesės komponuoja-

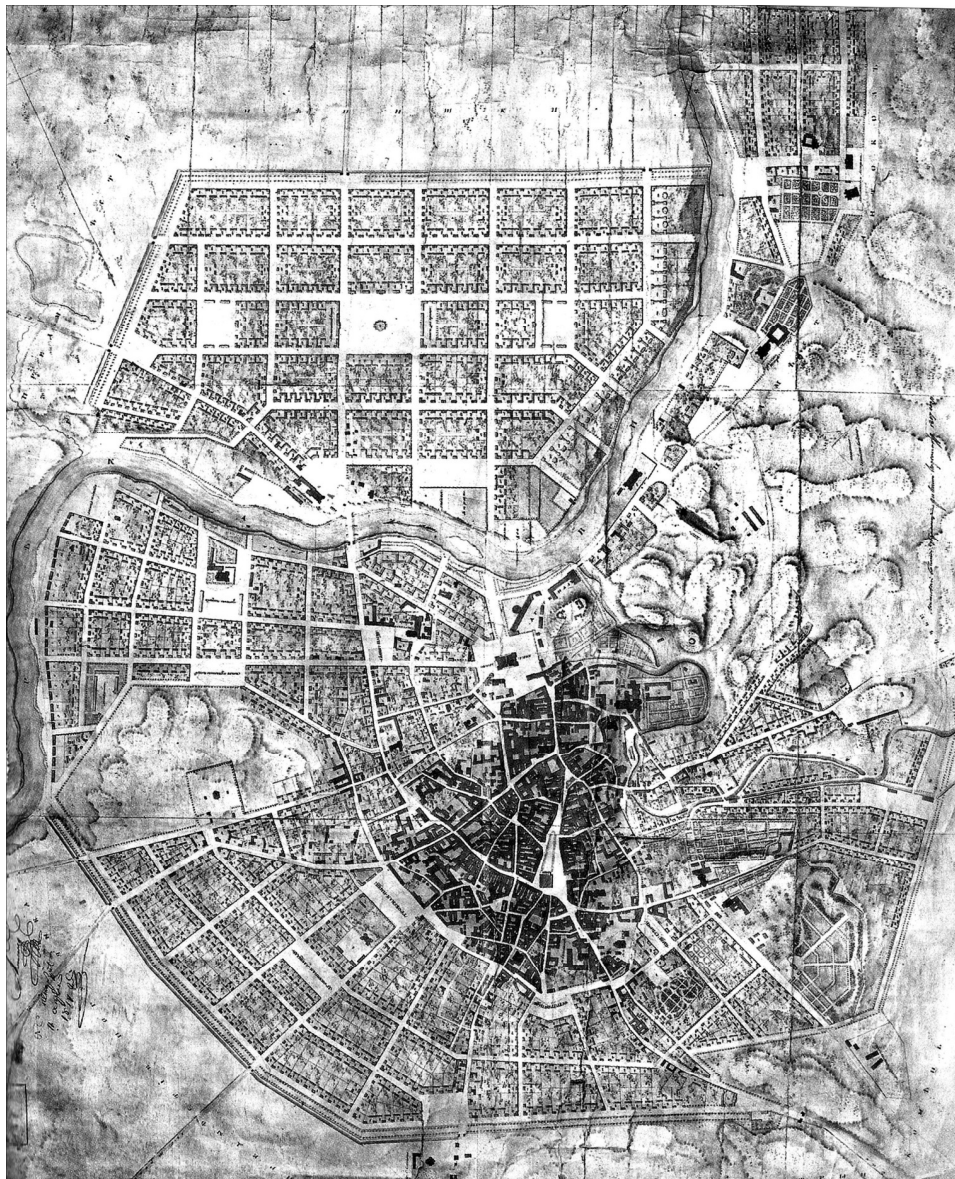
mos klasicistiniu spindulinio trišakio principu, susikertančių gatvių perspektyvos projekte uždamos masyviu, horizontalaus silueto kareivinių pastatu. Architektas šiuos siūlymus palieka nubraižytus pieštuku, tarsi pasvarstymus. Tai pirmas išlikęs ir žinomas Vilniaus planavimo vaizdinis dokumentas – pirmasis sąmoningas ir įamžintas, nors ir nerealizuotas, planas formuoti Vilnių (2.2 pav.).

2.2 pav. Vilniaus pietvakarinės dalies planas (L. Gucevičius, 1790 m.)

Fig. 2.2. Plan of Vilnius' south-western part (L. Gucevičius, 1790)

Po penkerių metų, 1795 m. Lietuva tampa carinės Rusijos imperijos dalimi. Šiame laikotarpyje sudaromi trys perspektyviniai Vilniaus miesto planai. Apibendrintai jų idėjas būtų galima įvardinti kaip stačiakampio gatvių tinklo nuklojimą naujose teritorijose arba priemiesčiuose, senosios miesto dalies smarkiai nerekonstruojant. Vilnius į Rusijos imperijos sudėtį patenka Jekaterinos II valdymo metais. Šiam laikotarpiui būdinga plačių konceptualinių užmojų vystymas

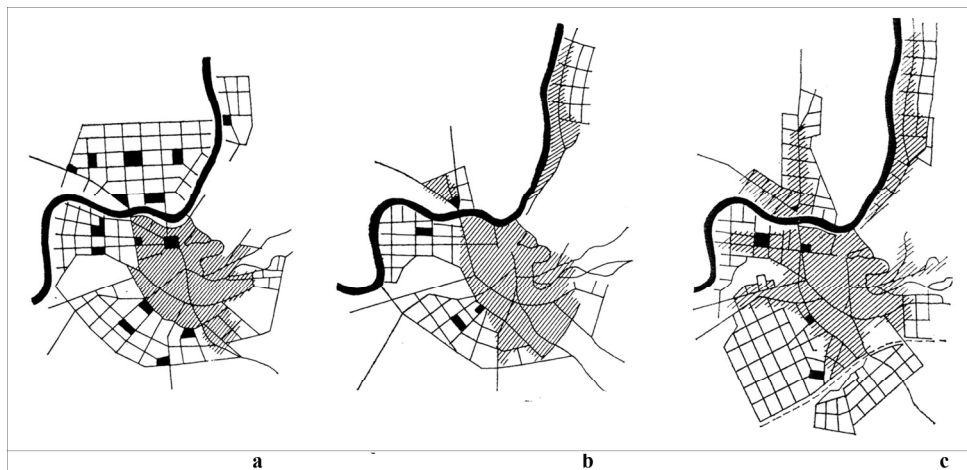
2.3 pav. II perspektyvinis Vilniaus planas (1817 m.)

Fig. 2.3. Vilnius II Perspective plan (1817)

miestų ir miestelių rekonstrukcijose, adaptuojant brandžiojo klasicizmo formas, tačiau Vilniui šiame periode perspektyvinių planų sudaryta nebuvo. Pirmasis Vilniaus perspektyvinis planas sudaromas 1817 m. (2.3 pav.) Aleksandro I epochoje (1801–1825), kurioje būdingas perėjimas link praktiškumo, supaprastintų schemų taikymo planuojant miestus, stengiantis išlaikyti kuo geresnį ekonominių sąlygų ir vietinių galimybių santykį, nenorint eikvoti milžiniškų lėšų realizuojant idealizuotus klasicizmo planus. Tam įtakos turėjo ir karai (Kirby 2000). Aleksandro laikotarpyje galima išskirti du etapus, kuriems būdingos skirtingos projektavimo darbų sąlygos: (1) iki 1811 m., kai miestų planų projektavimas vykdomas vietinių specialistų. Šio periodo statyboms nėra ryškiai būdingas idealių schemų laikymasis ir ne visada įvykdomos meninės užduotys, nes planai sudarinėjami vietinių matininkų, o ne specialistų – klasicizmo architektų.; (2) 1812–1825 m., kai statymo darbai centralizuotai kuruojami Sankt Peterburgo specialistų. Nuo 1811 m. visiems miesto planavimo darbams Imperijoje pradeda vadovauti architektas V. Guesti, kurio sudaromiems planams būdinga griežta geometrinėmis formomis grįsta schema. 1817 m. architektai V. Guesti, J. Poussier ir inžinierius V. Serebriakovas sukuria pirmąjį Vilniaus miesto perspektyvinį planą. Reikšminga tai, kad ir šiuo atveju klasicizmas į Vilnių ateina ne tiesiogiai iš Rusijos, o iš Prancūzijos, kartu su į Lietuvą dirbti atvykusiu architektu J. Poussier.

II-asis perspektyvinis planas sudaromas nebe architektų, o karo inžinieriaus V. Serebriakovo, kuris dalyvavo rengiant pirmąjį planą. 1837 m., valdant Nikolajui I (1825–1855). Nikolajaus periode dar stipriau reiškiasi naujos klasicizmo tendencijos, susijusios su racionalizmo įtaka. Projektuose siekiama didesni dėmesį skirti funkcionalumui ir techniniams parametrams. Šios tendencijos atsiskleidžia sustiprėjus disciplinos, tvarkos idėjoms, atsispindėjusioms racionalizacijose tiek pavieniuose architektūriniuose objektuose, tiek miesto mastu. Racionalizmas ypatingai reiškiasi tipinių projektų, sukurtų Peterburge, dėka. Pavyzdiniai projektai pasižymi griežtu racionali fasadų pobūdžiu ir sudaro uždarus kompleksus, formuojančius ištikus miesto kvartalus. Fasadiškumas būdingas tiek pastatams, tiek ir kvartalams – fasadus kuria architektas, vadovaudamasis nustatytais kanonais ir techniniais-ekonomineis rodikliais, o pastato vidinė struktūra paliekama statytojų nuožiūrai, vadovaujamosi tik funkcinė schema. Kvartalai formuojami reguliuojant išorinius jų parametrus, užstatymo liniją, jų viduje paliekamos senosios struktūros. Tai paskutinis XIX a. klasicistinio taisyklingo miesto vystymo periodas, kai miesto formavimas priklauso valstybei – darbai įgyvendinami vieningai, vadovaujantis menine idėja – vienu stiliumi pagal konkretų planą. Būtent šiame laikotarpyje baigiasi klasicizmo formų taikymas miesto planavime. Įtakoje sparčiam miesto augimo protrūkiui, po Nikola-

jaus I mirties, 1855 m. išleidžiama eilė įstatymų, atšaukiančių valstybinį diktatą architektūros sferoje. Tokiomis aplinkybėmis 1875 m. patvirtintas Vilniaus III-asis perspektyvinis planas, kurio sudarytojai nėra žinomi. Nėra sutariama dėl šio plano galiojimo pabaigos. Jono Jurkšto teigimu, jis galiojo iki I-ojo Pasaulinio karo (Jurkštas 1979), vadovaujantis Lietuvos architektūros istorija – iki II-ojo Pasaulinio karo (Lietuvos...2000) (2.4 pav.).

2.4 pav. XIX a. Vilniaus perspektyvinių planų schemas: a) 1817 m.; b) 1837 m.; c) 1875 m. (J. Jurkštas 1979)

Fig. 2.4. Schemes of XIX century Vilnius Perspective plans: a) 1817; b) 1837; c) 1875 (by J. Jurkštas 1979)

Esminis skirtumas kalbant apie klasicizmo įtaką ir jo idėjų sklaidą nagrinėjamoje keturiose koncepcijose – tai kelias, kaip patenka klasicizmas į Lietuvą. Iki Lietuvai tampa Rusijos imperijos dalimi, klasicizmo idėjos į Vilnių kaip savotišką regiono centrą ateina tiesiogiai iš Vakarų Europos su ten studijavusiais mokslininkais ir menininkais, pvz., L. Gucevičiumi. Tiesiogiai pasiekusios idėjos Vilniuje brandinamos, adaptuojamos ir iš čia sklaidžiamos į kitus miestus tiek Lietuvoje, tiek dabartinės Lenkijos ar Baltarusijos teritorijos dalis, taip Vilnius tampa savotišku idėjų generatoriumi ir retransliatoriumi. Po paskutinio Lietuvos-Lenkijos valstybės padalijimo 1795 m. Vilnius tampa Rusijos imperijos pakraščio subcentru ir klasicizmo idėjos patenka nebe tiesiogiai. Iš Vakarų Europos patekusios klasicizmo idėjos Rusijoje savotiškai perfrazuojamos redukuojant jų raiškos galimybes ir šiomis idėjomis paremti ir centralizuotai parengti

perspektyviniai planai adaptuojami konkrečiuose miestuose. Šiuo atveju Vilnių pasiekia interpretacijos, kurių išvengti neįmanoma ir kurios toliau nebesklinda. Tuo metu išryškėja klasicizmo idėjų sklaidos carinėse miesto planavimo koncepcijose problema. Carinio laikotarpio I-asis ir II-asis perspektyviniai planai priskiriami klasicizmo laikotarpiui arba istorizmui, paremtam klasicizmo nuostatomis (Lietuvos...2000), tačiau po 1855 m. imperijoje arba su II-uju perspektyviniu planu konkrečiai Vilniuje klasicizmo idėjų sklaida baigiasi (Морозов 2006). Nėra aiškūs esminiai skirtumai tarp I-ojo bei II-ojo (dar „klasicistinių“) ir III-ojo (nebe „klasicistinio“) perspektyvinių planų. Abiejų planų miesto formavimo principas yra tas pats, nes jau ir I-ajame bei II-ajame planuose ryškios miesto formų įvairovės supaprastinimo iki minimumo tendencijos, ir nebeįmanoma atsekti, kur dar yra paisoma estetiškumo kriterijų, o kur jie yra aukojami vardan racionalizuotos utilitarios schemas. Įdomu tai, kad I ir III planai numato panašių apimčių plėtrą, nors I-uju atveju miestui vystytis tokio stimulo nebuvo, o III-asis planas ruošiamas būtent tokių apimčių dėl numatomos staigios urbanizacijos bangos – pramonės suklestėjimo, gyventojų skaičiaus šuolio. Lyginant I, II ir III carinius perspektyvinius planus, esminių skirtumų tarp jų praktiškai nėra – gatvių tinklo, kvartalų formų kombinacijos tokios pat, tik skiriasi miesto plėtros užmojai. Galima daryti dvi prielaidas: (1) arba klasicizmo Vilniaus miesto planavime cariniuose perspektyviniuose planuose apskritai nebūta, paprasčiausiai diegtos supaprastintos schemas, kurių priklausomybė epochinei stilistikai yra gana anoniminė, (2) arba klasicizmo formos buvo redukuotos iki minimumo I ir II planuose, o III tiesiog atkartojama ankstesnių planų nuostatos – stačiakampio gatvių tinklo schema naudojama ir „neklasicistiniame“ plane. Literatūroje galima aptikti ir tokių teiginių, kad kai kurių Rusijos imperijos gubernijų miestuose iš viso nebuvo stengiamasi diegti menines klasicizmo idėjas planavime, nes ir pats klasicizmas neturėjo tokio idėjinio gilumo kaip Vakarų Europoje tiek dėl sociokultūrinių skirtumų, tiek dėl pačios valstybinės santvarkos (Морозов 2006; Miškinis 1991).

Vertinant klasicizmo meninių miesto planavimo bruožų sklaidą, susiduriama su miestui taikomos geometrizuotos schemas balansavimo tarp „paprastos-aiškios“ ir „paprastos-primityvios“ problema. (Per)planuojant miestus cariniame laikotarpyje išivyravo standartinių schemų taikymo metodika (Miškinis 1991: 62). Išskiriami trys pagrindiniai miestų (per)planavimo Rusijos imperijoje schemų grafiniai tipai: (1) stačiakampių įvairaus dydžio kvartalų sistemos tipas; (2) radialinės gatvių sistemos tipas, kai spinduliai tęsiasi viso miesto mastu ir sueina į vieną ar kelis centrus; tarp spindulinių tinklas panašus į stačiakampį tipą; (3) sudėtinė planavimo sistema, kuriai būdingi netaisyklingi trapecijos formų kvartalai, formuojami dėl sąveikos su senosiomis miesto struktūromis ir/arba dėl su-

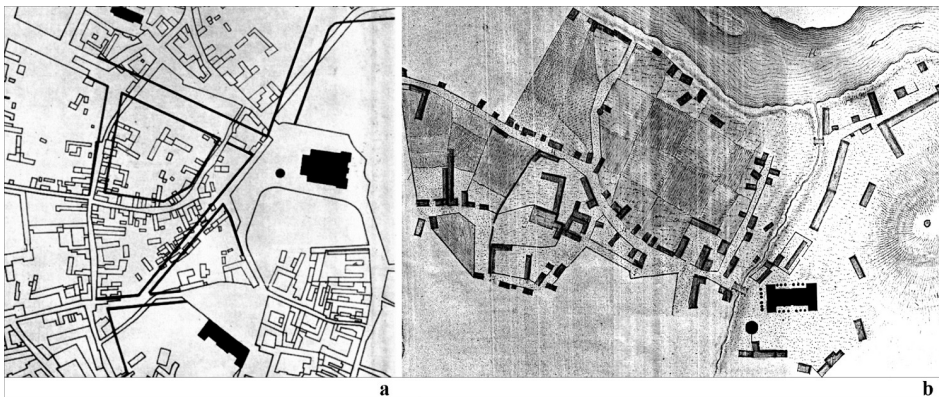
dėtingo reljefo (Чантурия 2005: 230). Kyla klausimas, kiek „standartinis“ yra vertingas meniniu požiūriu ir kaip įvertinti „primityvus vs aiškus“ balansą. Galbūt galima daryti prielaidą, kad ne-primityvi miesto schema pasižymi grafi- nių formų įvairove ir kontekstualumu. Analizuojamose Vilniaus miesto plana- vimo koncepcijose aiškiausia dviejų dimensijų geometrizuotos kompozicijos programa, kurią galima skaidyti į elementariausias geometrines formas – tiesę,

2.5 pav. L. Gucevičiaus projektuotų gatvių schema dabartiniame Vilniaus m. plane

Fig. 2.5. Scheme of streets designed by L. Gucevičius on present Vilnius plan

Vertinant kiek „standartinis“ yra vertingas meniniu požiūriu ir kaip įvertinti „primityvus vs aiškus“ balansą galima daryti prielaidą, kad ne-primityvi miesto schema pasižymi grafinių formų įvairove ir kontekstualumu. Analizuojamos Vilniaus miesto planavimo koncepcijose aiškiausia dviejų dimensijų geometrizuotos kompozicijos programa, kurią galima skaidyti į elementariausias geometrines formas – tiesę, tašką, poligoną. Formų kombinacijų variacijų analize ir būtų galima atskleisti, kaip klasicizmo bruožai reiškiasi keturiose Vilniaus planavimo koncepcijose. Nagrinėjame laikotarpyje transformacijos mieste numatytos vykdyti ar įgyvendintos: (a) pertvarkant susiformavusį miestą (AΔA“, kai „senasis“ miestas įgyja „naujojo“ miesto savybes); (b) prijungiant susiformavusius priemiesčius prie miesto (PΔA, PΔA“, kai šios teritorijos tiesiog patenka į miesto administracines ribas ir/arba pertvarkomos pagal „naujojo“ miesto principus); (c) įsisavinant naujas teritorijas (NΔA“, teritorijas formuojant pagal „naujojo“ miesto principus).

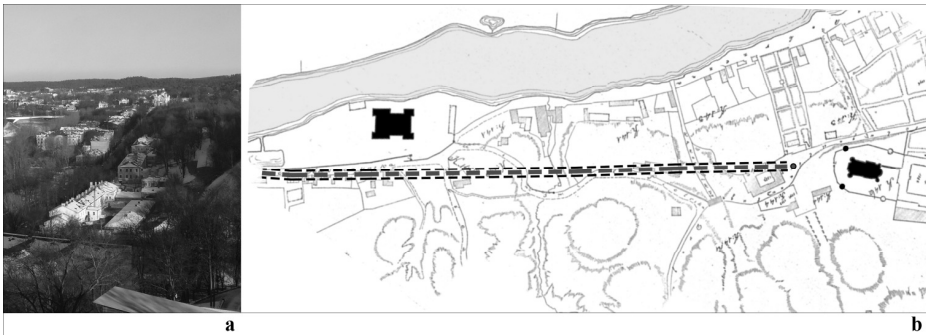

2.6 pav. Gatvių ištiesinimo prieš Katedrą projektas: a) ištrauka iš 1845 m. plano; b) dabartinė Gedimino prospekto teritorija. Ištrauka iš 1805 m. plano

Fig. 2.6. Project of straight streets in front of the Cathedral; a) Fragment of plan in 1845; (b) territory of present Gediminas' Avenue. Fragment of 1805 plan

L. Gucevičiaus perspektyviniame plane numatoma ištiesintas dabartinės Trakų, S. Konarskio ir M. K. Čiurlionio gatves kaip tieses komponuoti klasicistiniu spinduliniu trišakio principu (2.5 pav.). Galima prielaida, kad spindulinis gatvių formavimo principas cariniame laikotarpyje naudotas tik aukščiausios kategorijos miestuose, norint pabrėžti jų hierarchinę svarbą, o kituose miestuose taikytas tik stačiakampis gatvių tinklas (Морозов 2008). Gali būti, kad L. Gucevičius siekė išryškinti Vilniaus miesto svarbą Abiejų Tautų Respublikos padali-

jimo laikotarpiu, taip norėdamas išreikšti savo patriotinius nusiteikimus. Keletas faktų verčia abejoti, ar naujosios trasos buvo formuojamos remiantis vien klasicizmo estetiniais principais. Pasak S. Samalavičiaus, tyrinėti kai kurie senieji žemėlapiai „rodo, jog visa eilė vakarinėje ir pietrytinėje Vilniaus dalyje esančių gatvių susiformavo iš senųjų anksčiau į miestą bei iš jo ėjusių kelių bei keliukų ir turbūt vėlesni šios teritorijos planuotojai – L. Gucevičius, J. Poussier, V. Guesti, savo planavime rėmėsi egzistavusiomis gatvėmis-keliais, kaip pagrindinėmis funkcionalistinėmis trasomis“ (Samalavičius 1964: 19). Racionalios kompozicijos taikymas šiuo atveju transformuoja susiformavusias funkcines ašis, suteikiant joms aiškias geometrines savybes ir išvengiant grynai formalios racionalistinės schemos taikymo.

2.7 pav. T. Kosciuškos gatvė: a) vaizdas nuo Gedimino pilies; (b) dabartinės gatvės krypties schema 1808 m. plane

Fig. 2.7. T. Kosciuškos street: a) view from Gediminas castle; (b) present street scheme on 1808 plan

Cariniame laikotarpyje naujai formuojamos teritorijos mechanškai suskaidytos taisyklingais stačiakampiais. Perspektyvinių planų ypatumai – nepagrįstai didelė naujai planuojama teritorija (tuo pačiu ir smulkmeniškai detalizuota), daugybė aikščių, kurios neretai organizuojamos jau esamų vietoje, jas išplečiant iki gigantiško mastelio (Spelskis 1966). Vėliau susiklosčiusių Baltarusijos miestų ir miestelių klasicistinių rekonstrukcijų projektuose dažniausiai būdingas stačiakampio gatvių tinklo klojimas griežtai laikantis šiaurės-pietų orientacijos. Vilniuje pietvakarinėje dalyje atsiranda pietryčių ir šiaurės-rytų kryptimi orientotas tinklas, nors likusioje dalyje išlaikoma šiaurės-pietų orientacija. Ko gero, krypčių pasirinkimas I-ajame ir II-ajame planuose sąlygotas susiklosčiusių kelių tinklo (Samalavičius 1964). III-ajame perspektyviniame plane minėtos teritorijos formavime, matyt, kaip pagrindinis motyvas pasirinkama geležinkelio

linijos kryptis ir pagal ją orientuojamos gatvės. Carinėse koncepcijose naudojamas negausus linijų, jų susikirtimo taškų ir poligonų variacijų ir jų kombinacijų skaičius – miesto formavimas vykdomas stačiakampio arba trapecinio tinklo principu, išskyrus du atvejus: (a) dabartinės Kalvarijų gatvės ir senojo Ukmergės kelio sankirtoje – susiformavę traktai/gatvės ištiesinamos, jų sankryžoje – taške – planuojama aikštė, taip naudojama spindulinė linijų sankirtos kombinacija, būdinga klasicizmui. Kita vertus, šiuo atveju tiesiog pabrėžiamos esamų gatvių ar traktų kryptys jas ištiesinant, dvišakis kaip priemonė tiesiog paryškinti, o ne naujai diegiama; (b) prieš Katedrą ištiesinant tris gatves. Trys tiesės formuoja klasicistinį trišakį, prasidedantį nuo prieš keletą dešimtmečių taip pat klasicizmo stiliumi perstatytos Katedros (2.6 pav.).

2.8 pav. Vilniaus centrinė dalis XIX a.: a) žemėlapis fragmentas (sud. 1845 m., braiž. 1859 m.); (b) 1875 m. III perspektyvinio plano fragmentas

Fig. 2.8. Central Part of Vilnius in XIX century: a) fragment of Vilnius map (gen. in 1845, drawn in 1859); (b) fragment of 1875 III perspective plan

Visos kitos teritorijos planuojamos statmenų linijų principu, kurios formuoja tokius pačius taisyklingus stačiakampius kvartalus. Pavyzdžiu, kai nauja linija taikoma vykdam ir funkcines, ir estetines užduotis, galėtų būti T. Kosciuškos gatvės formavimas. Tiesė formuojama vizualinių ryšių ašies į šv. Petro ir Povilo bažnyčios bei koplyčios kryptimi kertant susiformavusį urbanistinį audinį (2.7 pav.). Taip pat dabartinio Gedimino prospekto trasa – tiesė tarp senojo traukos taško – Katedros ir naujojo – cerkvės Žvėryne. Aplink šią ašį formuojami naujo

mastelio kvartalai. Čia ryškus racionalistinis fasadiškumas, būdingas tiek pastams, tiek ir kvartalams. Kvartalai formuojami reguliuojant išorinius jų parametrus, užstatymo liniją, viduje paliekamos senosios struktūros (2.8 pav.). Standartinių miestų schemų taikymas traktuotinas kaip kolonijinių miestų standartizacijos procesas, per miesto formas „rusifikuojant“ sociokultūrinę terpę. Taikyta standartinė miesto schema, tipinių projektų pastatai, kurių koloritas taip pat svetimas (Markevičienė 1998). Vis dėlto būtent šioje sąveikoje tarp naujotipinio (*svetimo*) ir seno-kontekstualaus (*savo*) naujai planuojamoje miesto dalyje savičiausiomis lieka miesto vidinės erdvės.

Tiesių kombinacijų analizėje išryškėja galimi trys atvejai: (1) tiesė naudojama sprendžiant funkcinis uždavinius, kai estetiškas aspektas lieka antraeilis; (2) tiesė adaptuojama laikantis estetikos ir funkcionalumo balanso („estetiška funkcija“). Čia galima išskirti du subatvejus: (a) esamos funkcijos estetizavimas, kai pritaikant meninius principus miesto struktūros gyvavimas vystomas toliau tam pačiam kontekste (minėti dvišakių atvejai); (b) naujos miesto formavimo priemonės keičia miesto veidą paliekant kontekstualų savitumą vidinėse erdvėse, tokiu būdu nesuardant senesnės miesto dalies; (3) tiesė taikoma kaip estetinė priemonė, sprendžiant tik meninius uždavinius. Šiame atvejyje, ko gero, geriausiai atsiskleidžia standartinės ir nekontekstualios miesto formavimo schemos aspektas.

Nagrinėjant šių koncepcijų įgyvendinimo peripetijas, kai kur matomas atotrūkis tarp estetikos ir funkcionalumo, kuriame slypi klasicistinio universalumo neuniversalumo arba racionalumo iracionalumo paradoksas, kai racionali funkcinė schema paneigia pati save dėl nefunkcionalumo, racionalizuotą estetiką taikant formaliomis priemonėmis konkrečiame kontekste. Literatūroje, nagrinėjančioje klasicizmo epochą, randama nemažai kritikos racionalistams dėl jų absoliučių vertybių neuniversalumo. Epochos, paremtos absoliutumo, universalumo, racionalumo idėjomis, mąstytojai tikėjo, kad žmonijos skirtumai galėjo būti vertinami ir analizuojami konkrečiai identifikuojant jų vietą erdvinėje sąrangoje taip pat, kaip vertimas iš vienos kalbos į kitą įmanomas nesunaikinus nei pačios kalbos, nei jos vientisumo, tad absoliuto idėjos vizija leido konstruoti nacionalinio, vietinio ir asmeninio identiteto sąvokas nepaisant geografinių skirtumų (Harvey 1990). „Apšvietos minties trūkumas buvo ne tame, kad jie neturėjo „kito“ (*other*) koncepcijos, o tai, kad jie piršo „kitą“ kaip „homogenišką, turintį absoliučias vertybes „kitą“ konkrečioje specifinėje vietoje“ (Harvey 1990: 251). Kitaip tariant – „savotiškas“ yra „kitoks“ toks pat, tik „kitoje vietoje“. Iškelta „kito“ traktavimo problema aktuali ir kolonijiniuose miestuose – formuojant naują miestą ar jo dalis, operuojama universaliomis racionaliomis kategorijomis – tiesė, taškas, plokštuma – galinčiomis produkuoti tam tikrą kombinacijų skai-

čių. Adaptuojant sukombinuotą struktūrą konkrečioje koordinacių sistemoje, išskyla kontekstualumo problemų, kai universali kalba „nesusikalba“ su jai užduotomis vietinėmis sąlygomis arba kai atsiranda vertimo klaidų koncepcijas transformuojant į realizacijas. Švietėjai patys paneigia savo iškeltą universalios kalbos idėją. Pasak Umberto Eco, imta galvoti, kad mintis ir kalba veikia viena kitą ir eina lygia greta arba kalba vystydamosi keičia mintį. Jei taip yra, nebėra prasmės toliau remti racionalistinę hipotezę apie vieną – universalią ir nekintamą – mąstymo gramatiką, nes „neįmanoma jog tas pats ženklas turėtų lygiai tą pačią prasmę visiems tiems, kas jį vartoja. <...> tad tenka atsisakyti tobulybės idėjos“ (Eco 2001: 265).

2.9 pav. Vitebsko gatvės kryptis
Fig. 2.9. Direction of Vitebsko street

Racionalistinių schemų neuniversalumo, jas adaptuojant konkrečiame Vilniaus kontekste, priežasčių yra keletas: tai privati nuosavybė, trukdžiusi įgyvendinti bendramiestines vizijas, stimulo realiai miesto plėtrai nebuvimas (tiesiog nėra kam statytis suplanuotose teritorijose), planų neatitikimas realiam topografiniam pagrindui ir gyventojų pasipriešinimas neracionaliam urbanistinio tinklo keitimui. Kaip minėta anksčiau, carinėje Rusijoje miestai projektuoti pagal stan-

dartinius projektus – schemas, kurias ruošę inžinieriai dažnai net nebūdavo detalai susipažinę su formuojamu miestu. 1860 m. nutiesus geležinkelio liniją Varšuva–Sankt-Peterburgas, prasideda staigi miesto plėtra, kuriai sureguliuoti ir buvo skubotai taikomos kolonijinių miestų schemas. Paskutinė priežastis geriausiai atspindi universalios schemas neracionalumą. 1881 m. Dūma sudaro komisiją 1875m. Vilniaus perspektyvinio plano peržiūrėjimui – priiminėjo pareiškimus iš namų savininkų dėl sklypų, medinių namų statybos, plano ir natūros neatitikimo bei kitais klausimais. Priemiesčiuose turėjo būti panaikinta daug skersgatvių ir pakeistas stichiškai susiformavęs gatvių tinklas. tačiau jų gyventojai tam prieštaravo, argumentuodami, jog naujasis gatvių tinklas labai nepatogus, be pravažiavimų, o senasis juos visiškai patenkinąs. Naujininkų gyventojai kategoriškai pareiškė, kad „plano sudarytojas matyt niekadęs nėra buvęs jų priemiestyje ir matęs reljefo“, todėl prašė miesto valdžios neskriausti jų, „leidžiant įgyvendinti neapdairaus architekto sudarytą planą“ (Jurkštas 1979: 28). Vilniuje yra keli realizuoti „iracionalaus racionalumo“ arba, kitaip tariant, „estetikos dėl estetikos“ atvejai. Pavyzdžiui, Vitebsko gatvės atvejis. Konceptijoje gatvė – tiesė projektuota pamiršus smarkų reljefo perkritimą, todėl šiandiniame Vilniaus plane šios gatvės dalys jungiasi tik optiškai, nors ir turi tą patį pavadinimą (2.9 pav.). Gali būti, kad carinio Vilniaus planuose pasitaikiusių meninių principų bei funkcionalumo prieštarų ir išvengta būtent dėl aktyvaus gyventojų dalyvavimo planavimo arba jo koregavimo procese. Gyventojų dalyvavimas, matyt, turėjo keletą aspektų. Vietiniai geriausiai suprato miesto dalies funkcionavimo sąrangą, todėl priešinosi formalios estetikos arba nelogiškos naujos funkcijos adaptacijai. Kita vertus, gyventojų pasipriešinimo turėjo sulaukti ir jiems sunkiai suvokiami ilgalaikiai miesto (per)formavimo tikslai bei įrankiai, kuriuos tądien traktuota kaip miesto „deformacija“, o šiandien tai laikoma sveika „transformacija“. Šiandieniai planavimo teoretikai linkę estetinį/meninį miesto planavimo požiūrį sieti su racionalistiniu urbanistinio planavimo modeliu, kurio pagrindas – meninė išraiška (*design-based*) ir kuris dar apibūdinamas kaip „architektūra dideliame mastelyje“ (Taylor 1998). Šis modelis kritikuojamas urbanistų ir planuotojų-teoretikų dėl jo atsiribojimo nuo socialinio ar politinio planavimo aspektų. Nors racionalistai ir tikėjo, jog galima pasiekti įvairių socialinių tikslų per miesto fizinės formos, jų viltys realybėje neišsipildė. Štai kodėl, pvz., David Harvey siūlo urbanistams užuot modeliačius urbanistines formas mieste, koncentruotis ties socialinių procesų valdymu (Harvey 1996). Planavimo teoretikai išties eina šiuo keliu ir didžiausią dėmesį kreipia į socialines ir politines problemas miesto planavimo procese. Tokio procedūrinio posūkiu planavimo teorijoje paradoksas tas, kad erdvės, formos ir urbanistinės estetikos problemos po truputį išstumiamos iš planavimo teorijos sferos. Nūdienos miestų planuotojai yra pasirinkę strateginio

planavimo įrankius, miesto augimas reglamentuojamas principinėmis schemomis ir rodikliais. Meniniai teritorijų formavimo principai taikomi planuojant atskiras nedideles miesto dalis arba rengiant raidos programas.

Miesto erdvinių transformacijų koncepcijos ruošiamos klasicizmo dvasioje, kurios kontekste ryškiausi bruožai – racionalumas ir universalumas. Klasicizmo racionalizacija miesto formavime reiškiasi griežtoje planinėje kompozicijoje; klasicizmo universalumas – standartizuotos kolonijinio miesto schemas taikyme. Ryškiausios transformacijos aptinkamos carinio laikotarpio koncepcijose, kuriose numatyta smarki, nors ir formali, miesto dydžio plėtra, transformuojant esamo miesto dalis, jungiant susiformavusius priemiesčius į miesto teritoriją, suteikiant jiems transformuojamo miesto savybes bei planuojant naujas miesto dalis laisvose teritorijose. Planuojant skirtingas miesto dalis, naudojamas tas pats kompozicijos formavimo priemonių rinkinys. Analizuojant tris objektus – tieses, jų sankirtas ir jų formuojamas figūras – išryškėja, kad šių formų taikymas cariniame laikotarpyje apsiriboja gana minimaliu kombinacijų skaičiumi. Dažniausiai taikoma (ne)taisyklinga stačiakampė gatvių tinklo schema. Tiesių kombinacijų taikyme galimi trys atvejai: (1) tiesė naudojama sprendžiant tik funkcinis uždavinius, kai estetinis aspektas lieka antraeilis; (2) tiesė taikoma kaip estetinė priemonė, sprendžiant tik estetinius uždavinius; (3) tiesė adaptuojama laikantis estetikos ir funkcionalumo balanso – „estetiška funkcija“. Nagrinėjant miesto planavimo koncepcijų realizacijas, kai kur matomas atotrūkis tarp estetikos ir funkcionalumo (atvejis „3“), kuriame slypi klasicizmo universalijos neuniversalumo arba racionalumo iracionalumo paradoksas, kai universalija kaip racionali funkcinė schema paneigia pati save dėl savo nefunkcionalumo, racionalizuotą estetiką taikant formaliomis priemonėmis konkrečiame kontekste. Nagrinėjamų koncepcijų nerealizavimo priežasčių keletas: (a) privati nuosavybė, trukdžiusi įgyvendinti bendramiestines vizijas, (b) stimulo realiai miesto plėtrai nebuvimas; (c) planų neatitikimas realiam topografiniam pagrindui; (d) gyventojų pasipriešinimas neracionaliam urbanistinio tinklo keitimui. Gali būti, kad carinio Vilniaus planuose pasitaikiusių estetikos bei funkcionalumo prieštarų ir išvengta būtent dėl aktyvaus gyventojų dalyvavimo planavimo arba jo koregavimo procese.

2.2. Reguliariojo miesto pokyčiai XX a.

1918–1945 metais kituose Lietuvos miestuose reikėsi trumpos, bet politiškai ir teisiškai kryptingos raidos etapas (ypač Kaune, į kurį perkeliama sostinė). Vilnius bei jo apskritis per šį laiką „pakeitė“ keturis šeiminingus su jų teisine baze ir vykdyta miesto plėtros/regeneracijos politika. Vilniaus planavimo ir vys-

tymo strategijos negalėjo būti dėl politinių priežasčių, todėl reali jo plėtra neįgavo projektinėse vizijose numatytų mastų, todėl apie šio laikotarpio kontekstualistines apraiškas galima spręsti tik iš neįgyvendintų urbanistinių koncepcijų. Kita vertus, žinant pokarinę miestų padėtį ir trumpalaikes priklausomybes vienai ar kitai valstybei, miesto planavimo įdirbis tiek vienu, tiek kitų būdavo perimamas ir nepaneigiamas. Spėti sudaryti miesto vystymo planus (iš esmės tai buvo vienas – Didysis Vilniaus planas, parengtas lenkiškuoju periodu, perimtas pirmosios respublikos laikotarpiu, kurio medžiaga remtasi ir nacistinės Vokietijos okupacijos metais, rengiant savąjį), užpildyti kai kurias tuštumas apgriautame miesto audinyje ir bandyta staigiai reaguoti į miesto senųjų dalių išsaugojimo poreikį. Tarpukario metais ryškiausias permainos vyko Kaune – tiek urbanistikos, tiek architektūros srityse. Kauno, Šventosios išplanavimo projektai atspindėjo Lietuvos urbanistinės praktikos lygį, atitikusį tuometinį bendraeuropinį urbanistinių idėjų kontekstą. Lenkiškuoju laikotarpiu (1920–1939 m.) sudarytas Didysis Vilniaus planas bei vykdyti skubūs būtinieji istorinio miesto išsaugojimo darbai. 1936 m. Vilniaus senamiestis paskelbiamas „reliktu“. Labai svarbus senamiesčio kaip vieningos struktūros, o ne kaip pavienių vertingų elementų, „įpaveldinimo“ aspektas. „Lenkijos įstatymų specifinis bruožas buvo plati relikto samprata. Ji apėmė labai įvairias objektų rūšis <...> ir labai įvairius išsaugojimo motyvus: greta visoje Europoje paplitusių meninės, istorinės ir mokslinės vėrcių, buvo nurodomos taip pat kraštovaizdžio grožio, gamtos ir architektūros darnos <...> vertės“ (Markevičienė 1998: 289).

2.10 pav. Vilniaus plėtros studija (1943 m.): a) centrinė miesto dalis;
(b) pietinė miesto dalis

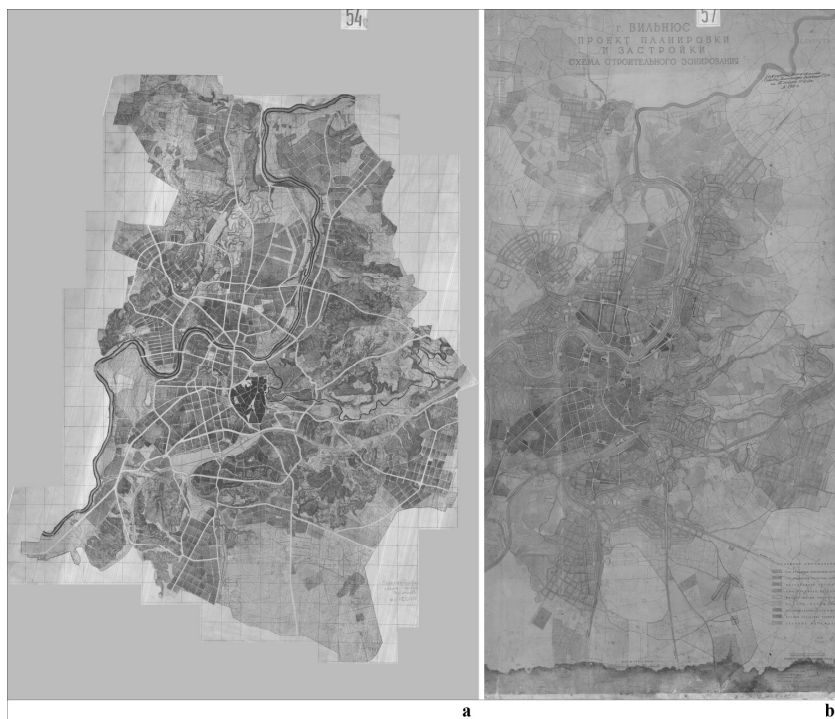
Fig. 2.10. Study of Vilnius development (1943): a) central part; (b) southern part

Taip pat pažymimas ir miestelėnų sąmoningas rūpinimasis paveldu, aktyvus dalyvavimas miesto planavime. Didysis Vilniaus planas (rengtas 1936–1939 m.) neapėmė senamiesčio dėl „įpaveldinimo“ fakto bei kaip baigtinės ir nepapildomos visumos traktavimo (Markevičienė 1999: 156). Plane numatytas senamiesčio apkrovų mažinimas (prekybą perkeltiant į naujai besiformuojantį miestą (Naujamiestį), numatytos apvažiavimo magistralės, suplanuotas specialus senamiesčio sanavimo projektas. Didelis dėmesys skirtas miesto žaliųjų masų formavimui, Antakalnio, Altarijos, Pilies kalno, Leoniškių, Belmonto želdynų, Vilnios slėnio iki Tymo kvartalo sujungimas į „žaliąjį pleišta“, šią sistemą papildant žalia juosta pagal gynybinės sienos liniją (2.10 pav.). „Lietuvos Respublikos laikotarpiu šis planas buvo kiek pakoreguotas, atsižvelgiant į atgautą sostinės funkciją ir LR įstatymus, tačiau pagrindinės teritorijos tvarkymo kryptys, pagrįstos modernios Vakarų urbanistikos nuostatomis, buvo iš esmės priimtinos ir toliau plėtojamos“ (Markevičienė 1999: 156). Pora metų Sovietų sąjungoje (1940–1941 m.) atskleidė esmines ateinančios epochos „gaires“. Verta paminėti tik tiek, kad speciali komisija peržiūrėjo minėtąjį planą, atmetė jį kaip „ideologiškai neteisingą ir paremtą klaidingais projektavimo būdais“. Šios nuostatos nepamirštos sovietams grįžus po trejų metų. Vokietijos okupacijos metu lenkmečiu sukaupia Vilniaus miesto esamos padėties studija ir Didysis miesto planas naudoti kaip pagrindas rengiant 1943 metų miesto suplanavimo projektą (Mikučianis 2001).

Pirmasis Vilniaus generalinis planas sovietmečiu parengtas 1953 m. brandaus socialinio realizmo metu, atspindi šias dvi kryptis: tai labai aiškus miesto zonavimas (naujų pramonės teritorijų telkimas prie miesto ribos (Žemųjų Panerių ir Šiaurės miestelio branduoliai) ir už miesto (Naujosios Vilnios) (2.11 pav.). Miesto funkcinialistinis suskirstymas pagal modernistines idėjas; detalizuota centrinės miesto dalies ir planuojamų rajonų socrealistinė kompozicija, kuriai būdingiausi du bruožai – gausių žaliųjų/viešųjų erdvių sistema (tokia pati, kaip ir lenkiškojo laikotarpio, be to, atsiranda naujas elementas – Neries pakrantė kaip žalia/viešoji erdvė) ir aiškus ašinis – simetrinis arba spindulinis užstatytų teritorijų formavimas. Pasak generalinio plano autoriaus, „genplano schemoje mes numatėme Neries upę kaip pagrindinę kompozicijos ašį (nuo Valakampių iki Vingio)“ (Mikučianis 2001: 68). Tuo pačiu rengtas ir miesto centrinės dalies detalizacijos projektas, remiantis propaguota socrealistine kompozicija. Nepaisant daugiau ar mažiau ideologizuotai taikomos ašinės kompozicijos sistemos, labai didelis dėmesys skiriamas miesto silueto formavimui, derinantis prie gamtinės aplinkos, ir kokybiškų viešųjų erdvių sistemos kūrimui.

To meto Vilniaus miesto planavimo koncepcija kaip pavyzdys aprašoma 1956 m. knygoje „Планировка и застройка городов“. „<...>Respublikų

sostinės skiriasi nuo kitų miestų labiau išvystytais centrinėmis dalimis su sąlyginai intensyviu užstatymu bei monumentalia visuomeninių ir vyriausybinių pastatų architektūra. Kiekvienos sostinės centre sutelkti respublikinės reikšmės administraciniai ir visuomeniniai pastatai, paprastai prie ypatingos aikštės išdėstomi miesto vykdomojo komitetų kompleksai ir kitos tarybinės įstaigos. Pavyzdžiui, Lietuvos SSR sostinės Vilniaus, vieno iš SSSR miesto su dideliu istoriniu ir meniniu palikimu, centrinės dalies rekonstrukcijos projekte respublikinės ir miesto reikšmės administraciniai-visuomeniniai pastatai grupuojami dviejose aikštėse. Lukiškių (*buv. Tarybų*) aikštėje numatyta pastatyti LSSR Vyriausybės pastatą, V. Kudirkos (*buv. Černiachovskio*) aikštėje ir šalia jos – apskrities ir miesto reikšmės administracinius pastatus, teatrus, centrinę universalinę parduotuvę ir viešbutį. Gedimino prospektas sujungia šias dvi aikštes su istorinio miesto centru – Pilies kalnu.

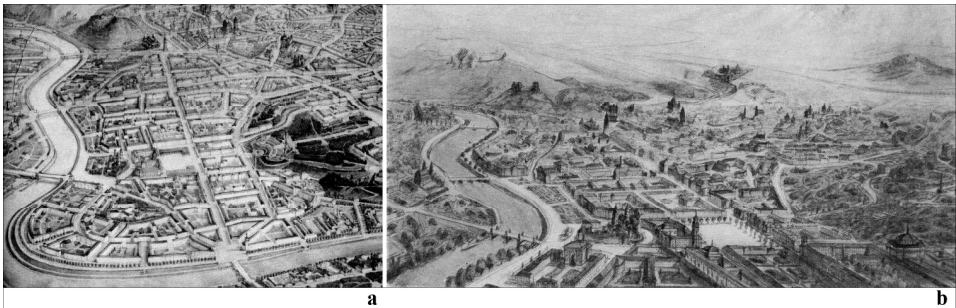

2.11 pav. Vilniaus miesto generalinis planas (1953 m.): a) studija;
b) patvirtintas variantas

Fig. 2.11. Vilnius General plan (1953): a) study; b) approved version

2.12 pav. Vilniaus centro viešųjų erdvių sistemos vizija (1953 m.)
Fig. 2.12. Vision of Vilnius public space system (1953)

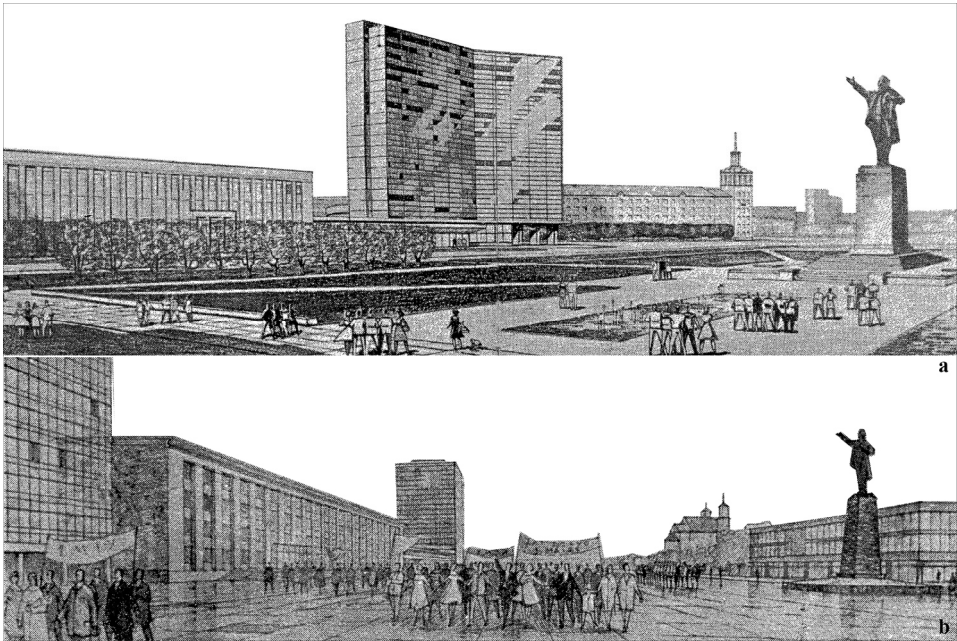

2.13 pav. Lukiškių aikštės konkursinis projektas (1945 m., arch. V. Mikučianis):
 a) miesto centro perspektyva; b) aikštės vaizdas
Fig. 2.13. Competition design of Lukiškės square (1945, arch. V. Mikučianis):
 a) perspective of city centre; b) view of square

„Sudėtingas ir įvairus Vilniaus senųjų rajonų užstatymas bus įkomponuotas į kruopščiai apgalvotą naujosios sostinės siluetą, kuriame išsiskirs Vyriausybės rūmai. Tokiu būdu Vilniaus centrinė dalis bus charakteringai sukomponuota miesto ir vyriausybinių pastatų grupėmis, organiškai susijungtų su Neries upe ir Tauro kalnu, ant kurio numatoma pastatyti Pergalės monumentą. Savo turiniu ir užstatymo architektūros monumentalumu, griežtu ir aiškiu statinių kompozicija, naujas miesto centras pabrėš miesto kaip socialistinės respublikos sostinę. Iš pateiktų pavyzdžių matosi, kad miesto dydis ir paskirtis lemia struktūros, kompozicijos ir įvaizdžio formavimą. Visų miestų planavimui esminės gamtinės sąlygos, jų išsidėstymas, o rekonstruojamiems – labai svarbus istoriškai susiklostęs planas“ (Планировка.. 1956: 109–110).

Tuo metu, kai Vakarų Europos miestuose pokarinių rekonstrukcijų ir gyvenamojo būsto stygiaus sprendimai vyko modernistinėje dvasioje, buvusioje Sovietų sąjungoje atgalinis socrealistinis posūkis klasikinių miestų formų link laikinai pristabdė modernistinio „naujo“ miestų plėtojimus. Vilniaus atveju – Gedimino prospekto aplinka stalininiu laikotarpiu buvo tiesiogiai derinta prie carinio laikotarpio urbanistinių struktūrų charakteristikų. Stalininio laikotarpio ariergardinis posūkis neistorinių formų link Vilniuje paliko urbanistikai kontekstualias XIX a. miesto atžvilgiu erdves (2.12–213 pav.). Jei sovietinio periodo pradžią galima traktuoti kaip tolimesnio miestų gyvenimo gairių numatymą, septintojo dešimtmečio pradžia žymi didžiąją miestų augimo bangą. Atsigauvant Sąjungos ekonomikai socialistiniai miestai, palankiausia dirva modernistiniams urbanistiniams eksperimentams vykdyti, įgauna naują formą. Išryškėja keturios sovietinio planavimo grandys – regioninis ir miestų naujų dalių planavimas, miestų senųjų centrų rekonstrukcijos, senamiesčių regeneracija. Regioninio planavimo lygmenyje sovietiniai planuotojai operuoja tomis pačiomis urbanistinių idėjų ištakomis, teoriškai plėtotomis XIX a.pab.–XX a. pr. (tik skirtingai išsivysčiusiomis) kaip ir Vakarų Europos, tik požiūris į perimamumą, matyt, ideologiškai orientuotas (Градостроительная... 1987). Pramonės centrų steigimas, staigus miestų augimas, vis dar aktualus gyvenamojo fondo stygius priverčia atsisakyti neoistorinių nesaikingumų, kurie trukdė greitai statybai, nuo 1959m. statyba industrializuojama – atveriamas kelias masinei tipinių gyvenamųjų namų statybai. Šis periodas gana prieštaringas – viena vertus, sąlygos naujų miesto dalių formavimui estetiniu atžvilgiu buvo „idealias“, beveik jokios privačios žemės nuosavybės ir galimybių reikšti viešą interesą, sovietmečiu buvo įmanomas „autorinis“ miesto dalių formavimas. Kita vertus, projektavimas stipriai reguliuotas „rajo, mikrorajono, gyvenamųjų grupės ir atitinkamu aptarnavimo centrų“ metodika, „kaladėlių“ architektūrine raiška, Centro direktyvų, rekomendacijų, normatyvų, teorinių miesto plėtros perspektyvų skaičiumi ir t.t.

Vieni pirmųjų „viešų“ siekių suteikti miesto centrui naują modernistinį įvaizdį rodo 1964 m. Vilniaus miesto centro detalaus išplanavimo uždaras konkursas, kuriame dalyvavo Vilniaus, Leningrado, Minsko ir Rygos architektų grupės. To meto spauda (Cibas 1964) plačiai aptarinėjo konkursui pateiktą medžiagą, kurioje išryškėja toke pasiūlymų vertinimo kriterijai kaip „miesto mastelio atitikimas, ryšys su gamta, būdingos erdvės“ ir pan. Leningradiečių grupė sprendama transporto klausimus, siūlė transporto magistrales atitolinti nuo miesto centro, kai tuo tarpu vilniečiai – praveisti arčiau centro, įvesdami dvi meridia- nines krypties magistrales, kertančias centrą – vieną nuo Žaliojo tilto ir kitą pro dabartinę Mažvydo biblioteką.

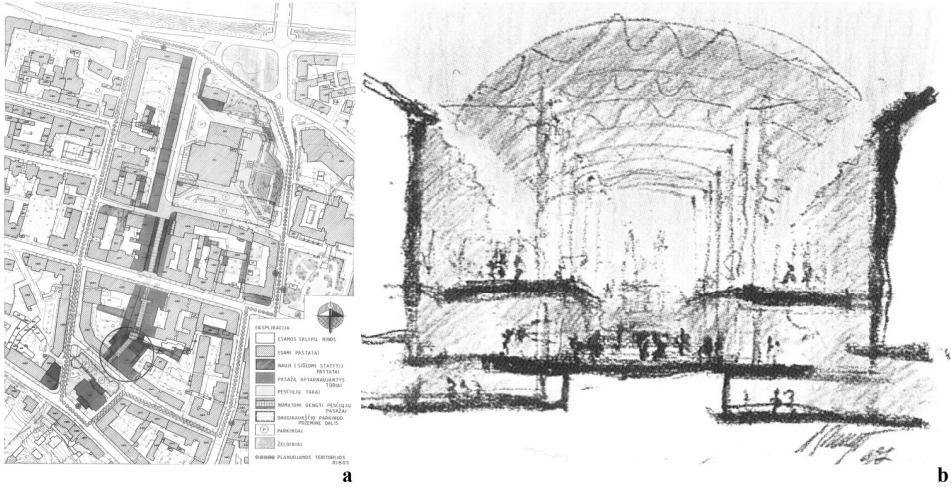
2.14 pav. Vilniaus miesto centro rekonstrukcijos projektai (1964): a) Minsko grupės pasiūlymai; b) Leningrado grupės pasiūlymai

Fig. 2.14. Competition projects of Vilnius city centre reconstruction (1964) by: a) Minsk team; b) Leningrad team

Minsko kolektyvo „nepagrįstas siūlymas pravesti vieną transporto magistralių šalia dab. Lukiškių aikštės į tiltą, projektuojamą Eidukevičiaus g. ašyje. Ši magistralė sportinį Žalgirio kompleksą atskirtų nuo gretimų kvartalų, o tai nepageidautina“ (Cibas 1964: 18). Rygos kolektyvas aiškių transporto problemų sprendimo nepateikia. Leningrado, Minsko ir Vilniaus autorių kolektyvas vienuodai sprendžia Lukiškių aikštės ryšį su dešiniuoju krantu numatydami pėsčiųjų tiltą. Minsko kolektyvas tiltą siūlo statyti 60 m pločio, kuris būtų aikštės tęsinys. Funkcinio zonavimo atžvilgiu visų keturių kolektyvų sprendimai gana skirtingi. Rygiečiai visą kultūrinę zoną perkelia į dešinią krantą. Prekybinį centrą autoriai talpina Gedimino prospekto pirmuosiuose aukštuose, o universalinę parduotuvę stato sklype, skirtame Operos ir baletų teatrui, kuris tuo metu jau buvo suprojektuotas, o universalinė parduotuvė po metų planuota statyti dešiniajame Neries krante. Leningrado autorių kolektyvas dešiniajam krante talpina visuomeninius kultūrinės paskirties pastatus, tačiau kartu šalia jų talpinami ir stambūs gyvenamieji namai, „kurių mastelis ir išdėstymas kelia abejonių. Namai per dideli ir išdėstomi taip, kad sudaro lyg aklą sieną, kuri iš vienos pusės užstoja Šeškinės kalnus, iš kitos pusės – upę“ (Cibas 1964: 22). Vilniečiai dešiniajame krante talpina visuomeninės komercinės paskirties pastatus iki Pedagoginio universiteto, gyvenamųjų čia nesūlo. „Vilniečių siūlomame sprendime geriau pajaustas mastelis, labiau išlaikytas Vilniui savitas ryšys su jį supančia gamta, tačiau kompoziciniu atžvilgiu siūlomas užstatymas turi trūkumų“ (Cibas 1964: 23). Lukiškių aikštės rekonstrukcijos ir užstatymas kolektyvų sprendžiamas taip pat skirtingai. Leningradiečiai siūlo šalia esamo aikštės įrengti antrąją, skirtą demonstracijoms, esama aikštė paliekama žalia. Tarp abiejų aikščių siūloma talpinti 20 aukštų Liaudies Ūkio Tarybos rūmus, kurie „susišauktų“ su kitame upės krante stovintiu stambiu daugiaaukščiu. Minsko kolektyvas aikštę atidaro į upę, siūlydamas nugriauti dalį šv. Jokūbo ligoninės ir palikdamas tik bažnyčią. Milžiniškos aikštės tęsinys – 60 m pločio tiltas per Nerį, jungiantis kitą dar didesnę aikštę dešiniajame krante. „Mieste gaunamos per didelės, Vilniui nebūdingos aikštės“ (Cibas 1964: 25) (2.14 pav.).

Vilniaus senamiesčiui būdingą skersgatvių erdvės tipologijos sistemos interpretacijas Gedimino prospekto aplinkoje 1977 m. pasiūlo architektas Algimantas Nasvytis (2.15 pav.) (Mačiulis 2007). Projektiniai pėsčiųjų pasažo A. Vienuolio g. ir gretimų teritorijų sutvarkymo pasiūlymai kontekstualumo atžvilgiu svarbūs istoriniu daugiasluoksniškumu. Pėsčiųjų pasažas kerta vidinę erdvę tarp kelis istorinius etapus (istorizmą, tarpukario ir sovietmečio modernizmą, socrealizmą) žyminčių pastatų kvartalą ir yra vizualinės ašies principu orientuojamas šv. Rapolo bažnyčios link. Vizualinių ašių ir Gedimino prospektą kertančių skersinių erdvių formavimas būdingas visam vėlesniam laikotarpiui. Kitokių

erdvių atvėrimas ir istorinių sluoksnių persiklojimo eksponavimas miesto-koliažo principu žymi kontekstualizmo idėjų, kurios reiškėsi ir senajame mieste, ir naujai formuojamuose rajonuose, įtakų pradžią.

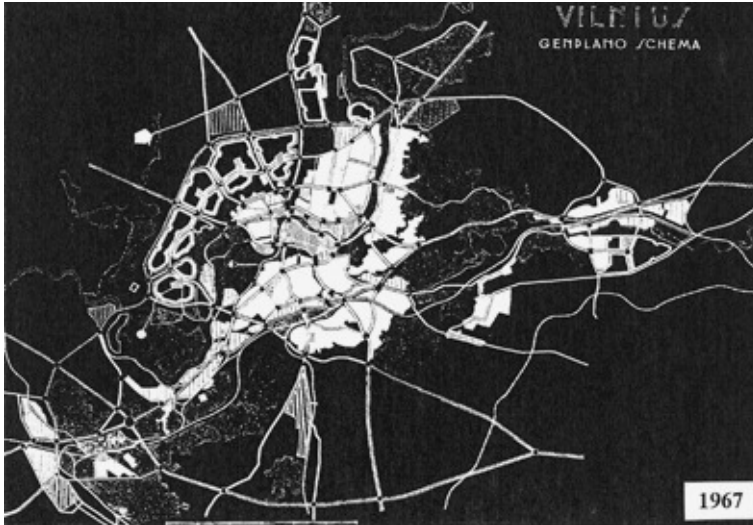
2.15 pav. A. Vienuolio g. pėsčiųjų pasažo projektas (A. Nasvytis, 1977 m.):
a) planas; b) vidaus vaizdas

Fig. 2.15. Project of A. Vienuolis str. arcade (A. Nasvytis, 1977): a) plan; b) interior

2.3 Urbanistinio kontekstualizmo idėjos sovietmečio Vilniaus gyvenamuosiuose rajonuose

1967 m., atsižvelgiant į Kazio Šešelgio (1967) Apgyvendinimo sistemos schemą, sustabdžiusią didžiausių Lietuvos hipertrofuotą miestų augimą (Vanagas 2003: 145), parengiamas naujas Vilniaus generalinis planas (2.16 pav.). Ryškios dvi naujų miesto dalių formavimo priemonių grupės – funkcionalizmas (taikomas pramoninėms teritorijoms, racionaliausias erdvinis sprendimas) ir kontekstualizmas (ieškomi unikaliai kraštovaizdžio segmentui būdingi bruožai atkartojami/interpretuojami erdvinėje plano struktūroje). 1967 m. parengtame Vilniaus generaliniame plane ryški miesto plėtra šiaurės vakarų kryptimi – kuriama nauja miesto dalis, kurios segmentai jungiami struktūrine ašimi/stuburu – Laisvės prospektu. Naujieji miesto dalies segmentai – atskiri rajonai (Lazdynai, Karoliniškės, Justiniškės, Šeškinė, Pašilaičiai, Fabijoniškės) – planuoti remiantis istorinės Vilniaus raidos ypatumais, kurie „reiškėsi tuo, kad kiekviena senojo miesto dalis

kūrėsi už natūralių gamtos barjerų“ (Miškinis 1991: 85). Savotiška forma socialistinis „organiškasis“ Vilnius grįžta prie savaiminio „organiškojo“.

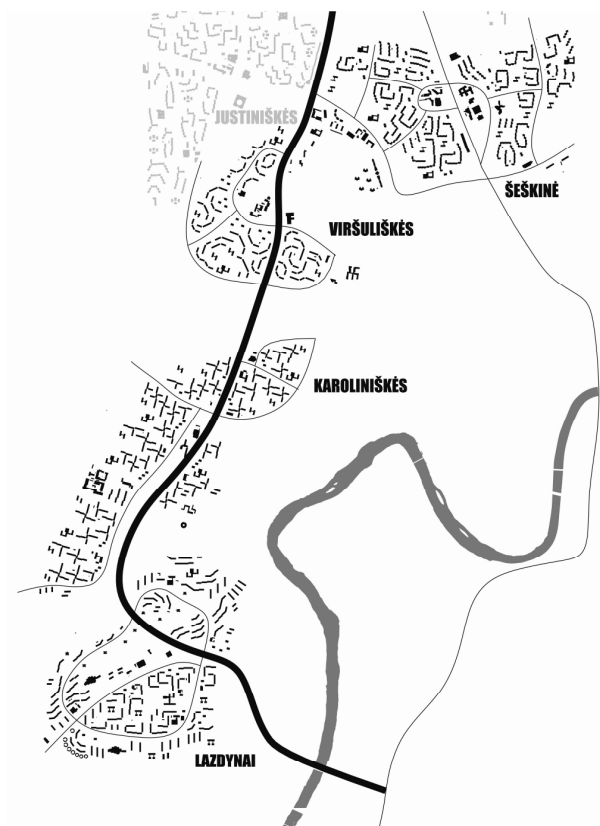
2.16 pav. 1967 m. Vilniaus miesto Generalinio plano schema
Fig. 2.16. 1967 Scheme of General Plan of Vilnius

Naujoje Vilniaus dalyje ryški tendencija formuoti savitą individualios struktūros miestą, remiantis ne tik socekonominiais ir techniniais veiksniais, bet ir unikalios gamtinės bei urbanistinės situacijos teikiamomis galimybėmis. Šeštajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje prasideda masinė industrializuota gyvenamųjų pastatų statybos banga, kurios metu miestuose atsiranda naujos urbanistinės struktūros. Formuojami nauji gyvenamieji rajonai to meto mokslinėje ir profesinėje spaudoje kritikuoti dėl urbanistinės ir architektūrinės monotonijos, tarpusavio supanašėjimo ir nekontekstualumo istorinio miesto atžvilgiu. Tai buvo būdingas reiškinys visoje buvusios Sąjungos teritorijoje, nes nauji miegamieji rajonai formuoti visuose miestuose (Аникеев, Новиков 1978; Полторацкий 1977; Jaraliovas 1979; Balčiūnas 1977). Vilniuje iki 10-ojo dešimtmečio pradžios apie 19 kv. km plotas užstatytas sovietiniu laikotarpiu vadinamais „naujaisiais rajonais“. Šiandien jie vadinami tipiniais beveidžiais miegamaisiais, pilkųjų modernizmo veidu. Tačiau platus pripažinimas, apdovanojimai už Lazdynų ir Žirmūnų rajonų suplanavimą, sovietinio laikotarpio pabaigoje jų įtraukimas į

tuometinius (dabar – Kultūros vertybių registre esančių urbanistinių vietovių) urbanistinių paminklų sąrašus neleidžia beatodairiškai taikyti šablono „tipinis/universalus/nekontekstualus“ ir kitiems sovietmečiu formuotiems gyvenamiesiems rajonams.

Šiame lauke svarbus vaidmuo tenka rajonus projektavusių architektų kūrybiniam siekiams formuoti individualius rajonų urbanistinius ir architektūrinius charakterius. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje urbanistiniuose sprendimuose pradeda skleistis tendencija grįžti nuo modernistinio laisvojo planavimo principų link tradicinių miesto formų. Atsigręžimas į istorines formas nedrąsiai juntamas šeštojo dešimtmečio pradžioje *Team X* grupės antimodernistinėse paveldo apsaugos ir hipotetinio istorinės architektūros formų adaptavimo idėjose bei mokslo ir technologijų laimėjimų fone susiformavusiuose izomorfistiniuose struktūralistinės architektūros principuose, kurie iš esmės prieštaravo „pamatiniam modernizmo reikalavimui netaikyti istorinės architektūros morfologijos“ (Buivydas 2002b). Dar radikaliau 7-ojo dešimtmečio pabaigoje įsibėgėjusių modernizmo nuostatų pokyčių fone ryškėja ir kontekstualizmo idėjos, kurias tuo pačiu metu galima aptikti ir Lietuvos miestų planuotojų kūryboje kartu su senjojo miesto formų savitumų paieškomis ir siekiais juos perinterpretuoti naujojo miesto kontekste. Grupodami tipinius pastatus specifine forma, kurdami netipines dekoratyvines detales, unikalius monolitinius gyvenamuosius pastatus urbanistai ir architektai siekė sukurti savitą naujo rajono charakter. Tai „atpažinimo ženklų“ sistema kiekviename naujame gyvenamajame rajone. Ši netipinių objektų sistema dalinai sudaro naujosios miesto dalies vidinio kultūrinio tapatumo atributų rinkinį, kuris savo ruožtu kurtų vietos pojūtį arba naująjį *genius loci* kiekviename rajone (2.17 pav.).

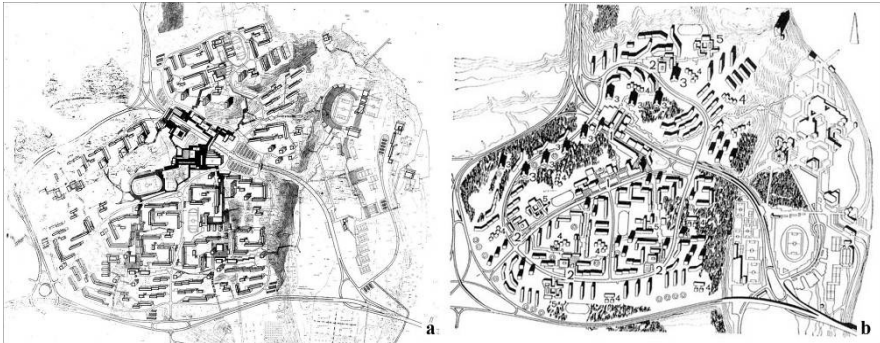
Savotiškas lūžis planavime įvyksta suplanavus ir pastačius Žirmūnų mikro-rajonus 1962–1969 metais. Rajonas buvo numatytas užstatyti 5, 9 ir 12 aukštų gyvenamaisiais namais pagal Respublikai iš dalies pritaikytus sąjunginius tipinius projektus. Nors negausūs gyvenamųjų namų projektai suvaržė urbanistinės architektūrinės kompozicijos galimybes, bet gamtinės ir urbanistinės situacijos ir būsimą rajono svarbą viso miesto kontekste architektai suvokė ir respektavo. Tai ir leido jiems sukurti išradingą Žirmūnų tūrinę erdvinę kompoziciją. Šio rajono projektavimo ir statybos rezultatai parodė, kad minimaliomis kompozicijos priemonėmis, atsižvelgus į gamtinę situaciją ir kitas vietos sąlygas, galima gauti neblogą estetinį architektūrinį efektą (Miškinis 1991).

2.17 pav. Gyvenamieji rajonai Laisvės prospekto aplinkoje
Fig. 2.17. Residential districts in the surroundings of Laisvės avenue

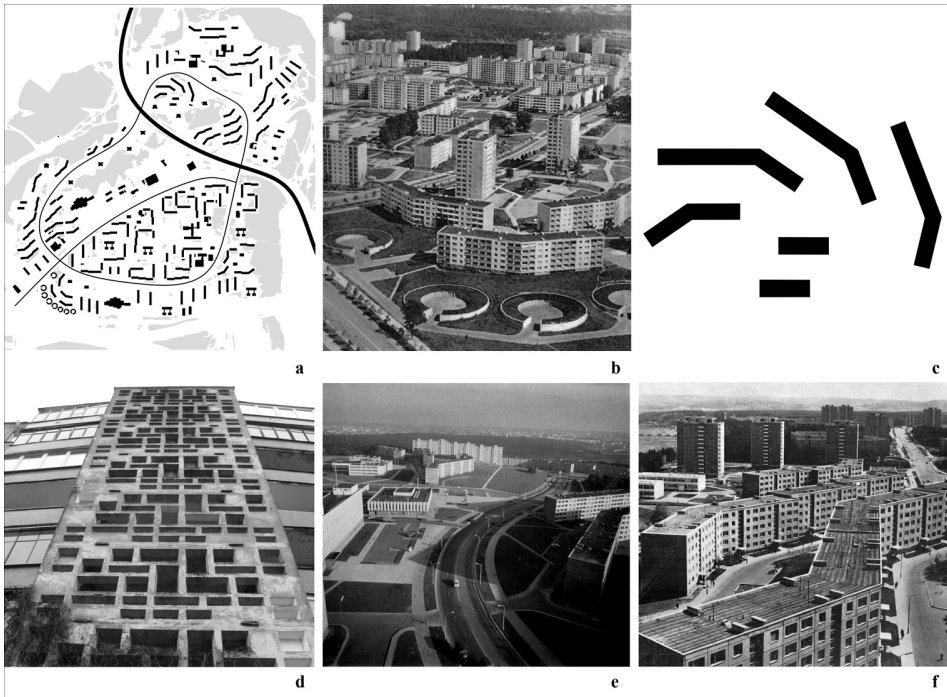
Žirmūnai buvo pirmasis Vilniuje naujas modernus gyvenamasis rajonas, pastatytas plečiant šiaurinę miesto teritoriją. Jo plane akivaizdi sovietinė pakopinė sistema: gyvenamąjį rajoną (skirtą 45 tūkst. gyventojų) sudaro trys mikrorajonai su visuomeniniais centrais. Pirmąjį mikrorajoną projektavo Birutė Palukaitytė-Kasperavičienė, Elektrėnų bendrojo plano bendraautorė (mikrorajonas statytas 1962–1967); antrąjį – Nijolė Monstavičiūtė-Chlomauskienė (statytas 1964–1968), trečiąjį – Elena Laimutė Bergaitė-Burneikienė (1964–1969). Išgarsėjo ir architektūriškai geriausiai įvertintas buvo tik pirmasis mikrorajonas (D18), kurio autorei pavyko pavyzdinai įgyvendinti iš skandinavų perimtus moderniosios urbanistikos principus: laisvai išdėstyti stambiaplokščiai tipiniai penkių ir devynių aukštų gyvenamieji namai sugrupuoti aplink kiemus, įrengti

pėsčiųjų takai, išsaugotas ir išnaudotas link Neries upės žemėjantis reljefas. Viena svarbiausių patirčių – Lietuvos sovietmečio projektuotojų atsivežtų iš komandiruočių po Skandinavijos šalis – tai reljefo įtraukimo į urbanistiką, landšafto dizaino, (tik nuo tada sovietmečiu architektūros mokyklose pradėta steigti naują – landšafto architekto specialybę), modernaus viešojo meno pavyzdžiai, kurie sprendė mikrorajonų monotoniškumą problemą, kaip ir individualiai projektuojami bendruomenės, prekybos centrai. Pirmasis Žirmūnų mikrorajonas – tai vadinami „klasikiniai Žirmūnai“, puikiausias sovietinės urbanistikos kanono pavyzdys. Mikrorajono kūrėjai ir statytojai 1968 m. apdovanoti SSRS valstybine premija. Tai buvo pirmasis Sovietų Sąjungoje toks aukštas masinės gyvenamųjų namų statybos ir urbanistinės architektūrinės minties įvertinimas, kuris labai pakėlė Lietuvos architektų prestižą ir parodė moderniosios sovietinės urbanistikos kryptį. Įdomu tai, kad Žirmūnai ir Lazdynai pradėti projektuoti panašiu metu (apie 1960 m.) ir panašiomis aplinkybėmis – tai nauji rajonai, sovietinės urbanistikos grynuliai, miestą plečiantys už upės, abiem jiems reikėjo tiltų ir naujų komunikacijų, abu gyvenamieji rajonai statomi beveik neužstatytose teritorijose. Žirmūnai pradėti statyti anksčiau nei Lazdynai dėl svarbių karinių įmonių, kurios plėtėsi Šiaurės miestelyje ir praktiškai finansavo komunikacijų tiesimą, tilto statybą. Žirmūnai – tai mažas funkcionalistinis savarankiškas miestas mieste, kuriame aiškiai atskirta gyvenamoji, rekreacinė zonos, ypač ryški industrinė šio rajono paskirtis – kiekviename mikrorajone yra po pramonės objektą, aplink kurį ir gyvena jo darbuotojai.

2.18 pav. Lazdynų gyvenamojo rajono suplanavimo projektai (arch. V. Brėdikis, V. E. Čekanauskas): a) 1963 m.; b) 1967 m.

Fig. 2.18. Design projects of Lazdynai residential district (arch. V. Brėdikis, V. E. Čekanauskas): a) 1963; b) 1967

2.19 pav. Lazdynų gyvenamojo rajono: a) planas; b) vaizdas; c) pastatų grupės planas; d) detalė; e) prekybos centro vaizdas; f) pastatų grupės vaizdas

Fig. 2.19. Lazdynai residential district: a) plan; b) view; c) plan of housing blocks; d) detail; e) view of shopping centre; f) view of housing blocks

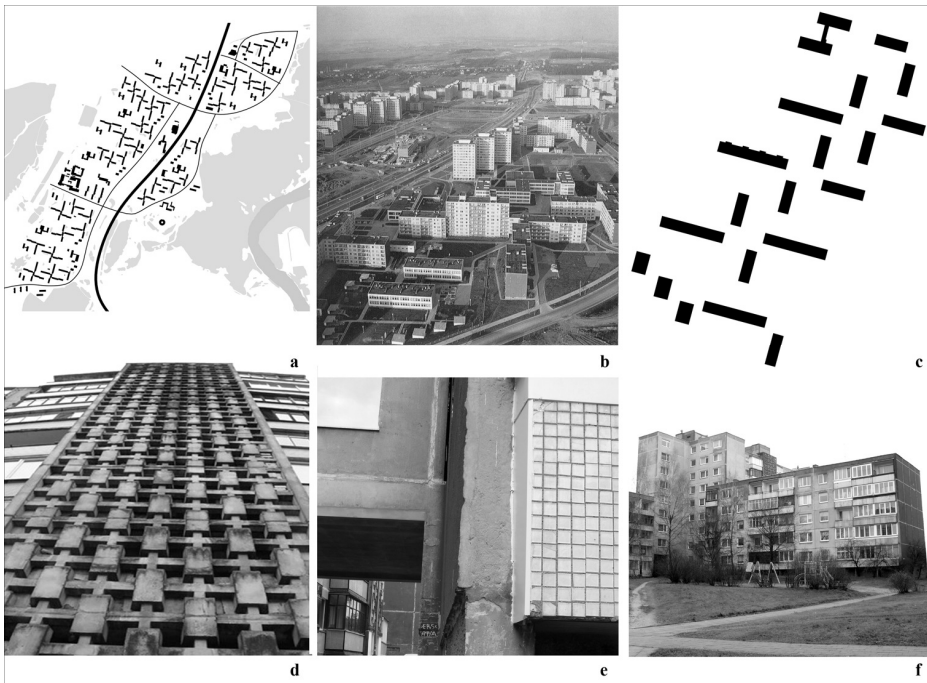
Plačiai pripažinti ir garsūs Lazdynai iš karto po jų suprojektavimo ir apdovanojimo tapo etalonu ir kitų naujųjų rajonų projektavimui. Novatorišką kompleksinę analizę atliko urbanistikos teoretikas Jurgis Vanagas, kurioje ypač išryškintas socialinis aspektas. Priešprojektiniame etape išskiriami tokie sektini bruožai kaip išsami analizė nagrinėjant buvusią ir būsimą erdvinę kompozicinę Vilniaus sandarą, kraštovaizdį ir gamtinę aplinką. Pasak Vladislavo Mikučiano (1974), prieš pradėdami projektuoti Lazdynų autoriai studijavo ne tik Tarybų Sąjungos architektų kūrybinę patirtį formuojant naujuosius gyvenamuosius rajonus, juos taip pat įtakėjo Suomijos Tapiola modernistinio miesto pavyzdys, po kurio aplankymo architektai pakeitė Lazdynų pirmojo projekto sprendinius (2.18 pav.). Taip pat Švedijos Vällingby, Prancūzijos Toulouse-Le Miraille nauji urbanistiniai sprendimai (Drémaitė 2010). Lazdynų sėkmės pagrindu laikytas meistriškumas įvertinant visus sudėtingo reljefo kompozicinius privalumus, sudariu-

sius architektams plačias kūrybines galimybes komponuoti keliolikos rūšių tipinių gyvenamųjų pastatų tūrius. Ryškiais architektūriniais savitumais pasižyminčiuose miestuose plėtojamos naujos teritorijos turėtų „būti formuojamos pagal bendruosius kūrybinius principus, pratęsiant jau architektūros kūrimo pavyzdys <...> – Lazdynai.“ (Miškinis 1982). Pasak autoriaus, tai nauja, ne scheminė, organiška aplinkai gyvenamojo rajono architektūra, turinti sąsajų su Vilniaus senamiesčiui būdingais bruožais. Algimantas Miškinis išvelgia Lazdynų ir kai kurių Vilniaus senamiesčio bruožų, „susiliejančios erdvės, netikėtai išskylantys akcentai, beveik visur matomos vertikalės <...> autoriai sugebėjo kūrybiškai, visai kitokiose erdvėse ir kitu masteliu, skirtingoje gamtinėje ir urbanistinėje situacijoje modifikuoti kai kuriuos gana svarbius Vilniaus senamiesčio tūrinės kompozicijos bruožus. Dėl to Lazdynų rajonas laikomas tikrai „vilnišku“ (Miškinis 1991: 98).

Pasak Jurgio Vanago, ypatingo dėmesio verta Lazdynų plano ir erdvės sprendinių vientisumas ir vieningumas; visas gyvenamasis masyvas formuoja nedalomą visumą, kurio mikrorajonai nėra dirbtinai atskirti. Pačių autorių sumanymu mikrorajonas turi būti greičiau utilitarus ir funkcionalus, o ne savitiksle kompozicija. Taip pat siekta rajonui suteikti savitą ir įvairų vilnietišką veidą, todėl formuota miesto senamiesčiui būdinga silueto dinamika, susiliejančių erdvių sistema, jaukios, palyginti nedidelės kiemų erdvės (Vanagas 1974). Vilnietiškai bruožai būdingi ir rajono dydžių santykiuose. „Lazdynų gyvenamojo rajono plano struktūroje vieningai išlaikytas užstatytų teritorijų skaidymas gatvėmis ir pėsčiųjų alėjomis tuo pačiu moduliu kaip ir Vilniaus istoriniame branduolyje. Taip išlaikytas vienodas proporcijos atskirose miesto dalyse, kas yra būtina sąlyga formuojant naujus rajonus“ (Šešelgis 1974). Rajono erdvumas, tinkamas užstatytos ir laisvos teritorijos santykis išpūdingame gamtiniame kontekste taip pat įvardijamas kaip vienas pagrindinių Lazdynų bruožų (Яралов 1974), kurie tapo siekiu kuriant ir kitus Vilniaus naujuosius gyvenamuosius rajonus (2.19 pav.). Tačiau kiti rajonai turėjo būti projektuojami ne tokioje unikaloje gamtinėje aplinkoje, kur reljefas padėtų kūrybai. Taip pat 7-ojo deš. pab. keičiasi užstatymo intensyvumo normos, todėl minėtasis Lazdynų erdvumo bruožas negali būti įgyvendintas kituose rajonuose. Toliau sekę Karoliniškių, Viršuliškių, Justiniškių rajonai taip pat formuojami remiantis gamtinio konteksto sąlygomis. Visų šių rajonų jungtimi taip pat tapo gamtiniai elementai. Taip išvengta vientisų, funkcionalistinei tradicijai būdingų teritorijų, siekta išspręsti gyventojų rekreacijos miesto sąlygomis problemą (Nekrošius 2006: 118).

7-ojo dešimtmečio pabaigoje pradėdamos formuoti gyvenamųjų rajonų teritorijos Laisvės prospekto aplinkoje Lazdynai – buvo ir pirmieji, ir etaloniniai. Vėliau suformuoti dar septyni nauji gyvenamieji rajonai, kurių pirmieji trys –

Karoliniškės, Viršuliškės ir Šeškinė – taip pat svarbūs tiek urbanistikos ir architektūros, tiek ir todėl, kad būtent juose ryškiausiai atsiskleidžia gyvenamųjų rajonų formavimo raida: (1) 7-8-ojo deš. pr. ieškota originalių rajonų suplanavimo sprendimų naudojant tuos pačius tipinės architektūros pastatus, kiekviename rajone juos savitai komponuojant erdvėje, pastatus ir aplinką marginant ornamentais, būdingais tik vienam rajonui (Karoliniškėse ir Viršuliškėse); (2) susidūrus su urbanistine monotonija bei netylant kritikai jai, pradedami keisti tipinės architektūros erdvinius parametrus (pirmoji namų grupė Viršuliškėse ir visas Šeškinės rajonas); (3) siekiant išvengti naujo pobūdžio urbanistinės ir architektūrinės monotonijos 8-ojo deš. pab. gyvenamųjų rajonų identitetas pradėtas kurti specialiai jiems projektuojamais aukštybiniais monolitiniiais akcentais (Šeškinė, Pašilaičiai, Fabijoniškės, Justiniškės).

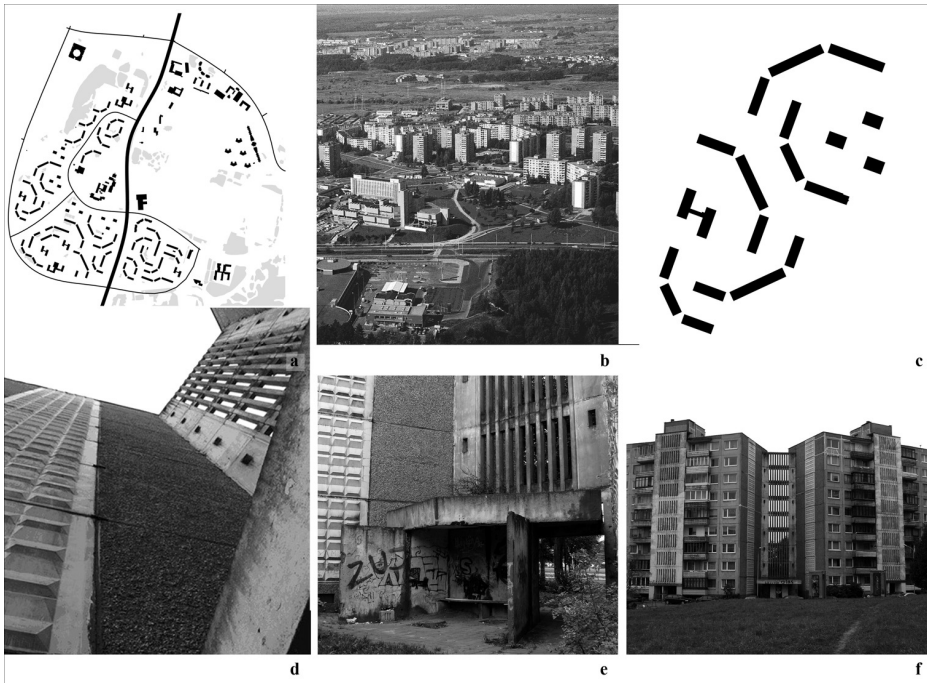
2.20 pav. Karoliniškių gyvenamojo rajono: a) planas; b) vaizdas; c) pastatų grupės planas; d) detalė; e) detalė; f) pastatų grupės vaizdas

Fig. 2.20. Karoliniškės residential district: a) plan; b) view; c) plan of housing blocks; d) detail; e) detail; f) view of housing blocks

Pirmasis Kosmonautų prospekto rajonas Lazdynai įvertinamas išskirtinai aukštai ir iš sekančius rajonus (Karoliniškių, Viršuliškių ir Šeškinės) projektuosiančių architektų tikėtasi „juos sukurti taip pat gerai kaip Lazdynus, o gal net ir geriau“ (Sakalauskas 1974). Karoliniškių gyvenamojo rajono suplanavimo kūrybinė komanda, vadovaujama architekto K. Balėno, 7-ojo deš. pabaigoje pradėjo projektavimo darbus, kurie sulaukė didelio dėmesio to meto profesinėje spaudoje. Šiuose šaltiniuose taip pat fiksuojamas pačių rajono suplanavimo autorių kūrybinis sumanymas. Autoriai įvardija siekius ir įrankius, padėsiančius originaliai formuoti rajoną. Naujasis Karoliniškių rajonas statomas ant pusrėčio kilometro ilgio 200 ha ploto plokštikalnio tarp Neries ir Sudervėlės slėnių (2.20a pav.). Šiam rajonui numatytos teritorijos reljefas plokščias, todėl gamtinė aplinka neįtakoja urbanistų ir architektų kūrybiniai užmojų; kita vertus, neįmanoma kartoti Lazdynų stipriųjų bruožų, nes vienas svarbiausių jų – raiškus reljefas kaip sudėtinė kompozicijos dalis – savaime eliminuojamas. Todėl kuriant rajono siluetą, siekta „įvairių aukščių pastatais uždėti plokštikalniui viršūnę“ (Balėnas 1970). Pastatų kaip kalvų piku turėjo tapti Vilniaus Televizijos bokštas. Analizuojant Karoliniškių suplanavimo projekto medžiagą, šiandieninį šio rajono planą, akiškai kryžiaus motyvas urbanistiniame rajono ornamente. Charakteringa pastatų grupavimo forma naudojama visuose Karoliniškių mikrorajonuose. Tyrinėjant Vilniaus miesto planą Karoliniškės – aiškiai identifikuojamas atskiras Laisvės prospekto segmentas. Dėl kryžminio pastatų grupių jungimo, pasak autorių, „kaip niekur kitur Lietuvoje, originaliai išryškės namų blokavimas ir jo privalumai, kas padės sukurti pusiau uždaras erdves, originalius kiemus, susijungiančius į savotišką kiemų zoną, ir padės išvengti dirbtinių skersvėjų“ (Balėnas 1970).

7-ajame dešimtmetyje pasikeitus projektavimo normoms naujai formuojamame rajone užstatymas koncentruojamas kur kas labiau nei Žirmūnuose ir Lazdynuose, todėl ir rajono tankumas, jo urbanistinio ornamento intensyvumas daro jį išskirtiniu, tačiau tai yra ir antrasis neatitikimas Lazdynų erdvumo bruožui. Karoliniškės formuotos naudojant tipinius pastatus taip, kad jie galėtų tarpusavyje jungtis į kryžiaus formos gyvenamųjų namų grupes (2.20c pav.). Statmenų linijų sankirtoje formuojamas aukščiausias pastatas arba taip vadinama kalva, kurios tematiką kaip svarbų naujojo gyvenamojo rajono bruožą pasirenka ir plėtoja autoriai. Projekte pastatų ugniasienės numatyta dažyti tamsiai raudona spalva, kuri padėtų dar labiau pabrėžti rajono charakterį (tuo metu tai buvo pirmasis rajonas Vilniuje, kuriame tokiu mastu taikytas toks ryškus spalvinis sprendimas). Pastatų grupavimo principo tema kartojama ir rajono erdviniuose dekoratyviniuose ornamentuose. Liptinių balkonų ažūrinės sienutės, kurios yra vienos iš skiriamųjų rajono ženklų, formuojamos audžiant stambesnių ir

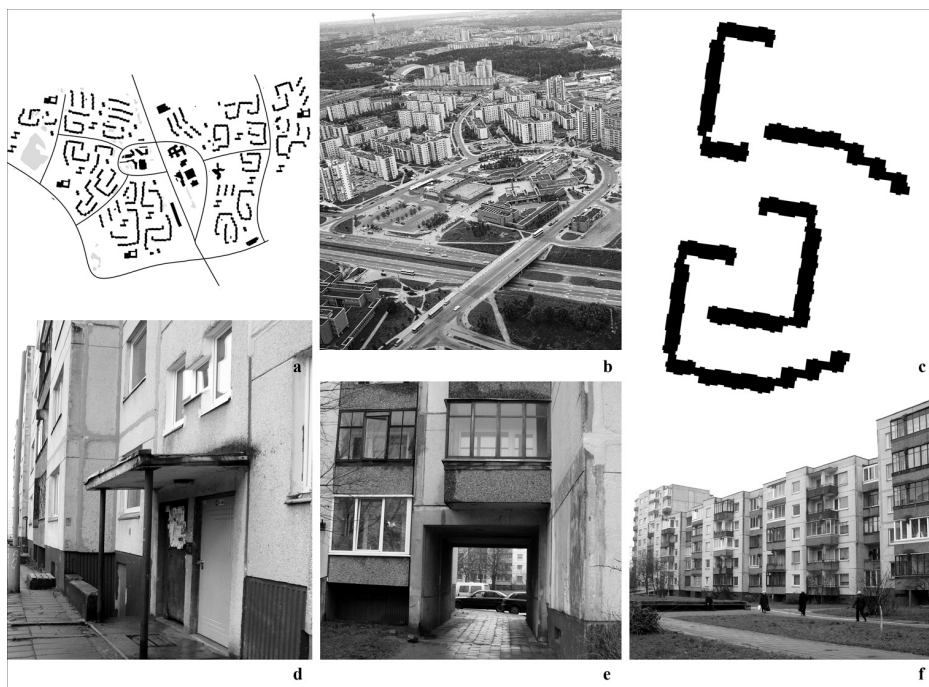
smulkesnių „pliusų“ betoninį raštą (2.20d pav.); tokiais ažūrais dengiamos devynių aukštų pastatų laiptinės, todėl šios vertikalios plokštumos dominuoja erdvių formantuose ir sudaro savotišką identifikacinių ženklų sistemą visame rajonu. Balkonų spalvos žymi atitikimą vienai ar kitai mikrorajono subzonai. Pastatų blokavimas specifine forma ir ryškus jų spalvinis sprendimas, architektūros dekoro elementai rajono suplanavimo autorius įpareigojo akcentuoti, kad „Karoliniškių architektūra reikalauja gero atlikimo. Kitu atveju ji gali smarkiai nukentėti, ir rajonas neteks savito veido, kurio tikisi visi – nuo projektuotojų iki būsimųjų gyventojų“ (Balėnas 1970). Tačiau išibėgėjus statyboms spaudoje dėmesys ilgainiui kryo tik į jose statomą Televizijos bokštą (Balėnas 1975).

2.21 pav. Viršuliškių gyvenamojo rajono: a) planas; b) vaizdas; c) pastatų grupės planas; d) detalė; e) detalė; f) pastatų grupės vaizdas
Fig. 2.21. Viršuliškės residential district: a) plan; b) view; c) plan of housing blocks; d) detail; e) detail; f) view of housing blocks

Baigiant statyti Karoliniškes, išibėgėjo Viršuliškių rajono suplanavimo darbai, kuriuos rengė jungtinė architektų B. Kasperavičienės, J. Zinkevičiaus, A. Bražinsko komanda apie 1975 m. Rajono teritorijos reljefas labiau kalvotas nei Karoliniškių. Šiame kontekste rajonas suplanuotas tos pačios serijos gyvenamaisiais namais, kurie naudoti statant Karoliniškes, ir Lazdynus, jungiant į lanko formos grupes (2.21 pav.). Lanko motyvas kartojamas visuose trijuose Viršuliškių mikrorajonuose. Pastatai į laužytos konfigūracijos grupes jungiami jų neblokuojant – jungtimi tampa ažūrinės plokštės. Šio elemento ornamentinė tema, pasak pačių autorių, tai vertikalių lygiagrečių linijų/išpjovimų metras arba tiesiog „termometras“ (2.21c pav.). Taip jungiant pastatus norėta suteikti skaidrumo, pagerinti oro cirkuliaciją vidinėse mikrorajono erdvėse; šių plokščių apačioje formuojamos užuovėjos kartu su savotiškais namų grupių viešaisiais taškais. Šiandien ne tik „termometro“ motyvas identifikuoja rajoną. „Termometro“ tema taip pat naudojama laiptinių ažūre; o ugniasienės ir balkonai dekoruoti „prizmių“ struktūra. Pirminiame projekte Viršuliškių pastatus numatyta dažyti skirtingomis spalvomis, priklausomai nuo jų aukščio. Vis dėlto įgyvendintas lakoniškas šviesių atspalvių sprendimas, kurio fone dar labiau išryškėja skulptūriški rajono fasadų reljefai. Būtų galima teigti, kad Viršuliškių identifikacinį rinkinį ir sudaro vieninga rajono urbanistinių „lankų“ sistema plane bei charakteringai skulptūriški elementai erdvėje.

„Kam iš vilniečių neteko girdėti kritikos apie Karoliniškes – naują gyvenamąjį rajoną, išaugusį Lazdynų šešėlyje? <...> Suprantama, gimti po Lazdynų nepavydėtina, koks tas naujagimis bebūtų. Bet kur kas svarbiau tai, kad kol kas Karoliniškės išties negali optimistiškai nuteikti“ (Budrys 1976). Dar nebaigus statyti Karoliniškių pradedamas kelti klausimas, kokios naujojo rajono nesėkmių priežastys. Jų įvardijama keletas: (1) viena svarbiausių – tai reljefas, kuris Karoliniškėse ženkliai skurdesnis, ir tai nepadėjo komponuojant tipinius pastatus; (2) rajonas be galo klaidus – nors ir originalios, bet visame rajone vienodos pastatų grupės formuoja identišką kiemų erdves. Erdvių diferenciacija aiškesnė artėjant link mikrorajonų centrų. Tačiau orientavimasis mikrorajono viduje sudėtingas; (3) nesusikalbėjimas tarp projektuotojų ir statybininkų smarkiai įtakojo statybų kokybę bei projekto ir realizacijos neatitikimą. Kūrybinės Karoliniškių komandos akcentuota sąlyga, kad rajono architektūra reikalauja gero atlikimo tam, kad rajonas neprarastų jam sukurto charakterio, neišpildoma; (4) per didelis rajono užstatymo tankumas. Po šių publikacijų tendencingai pradeda nykti kitų naujųjų rajonų projektų ir realizacijų aprašymų kiekis tuometinėje spaudoje, tik pavienės fragmentiškos žinutės apie Viršuliškes, Šeškinę, ir kol kas sunku rasti informacijos apie tų rajonų pirminius projektus, pačių autorių komentarus apie kūrybinius siekius.

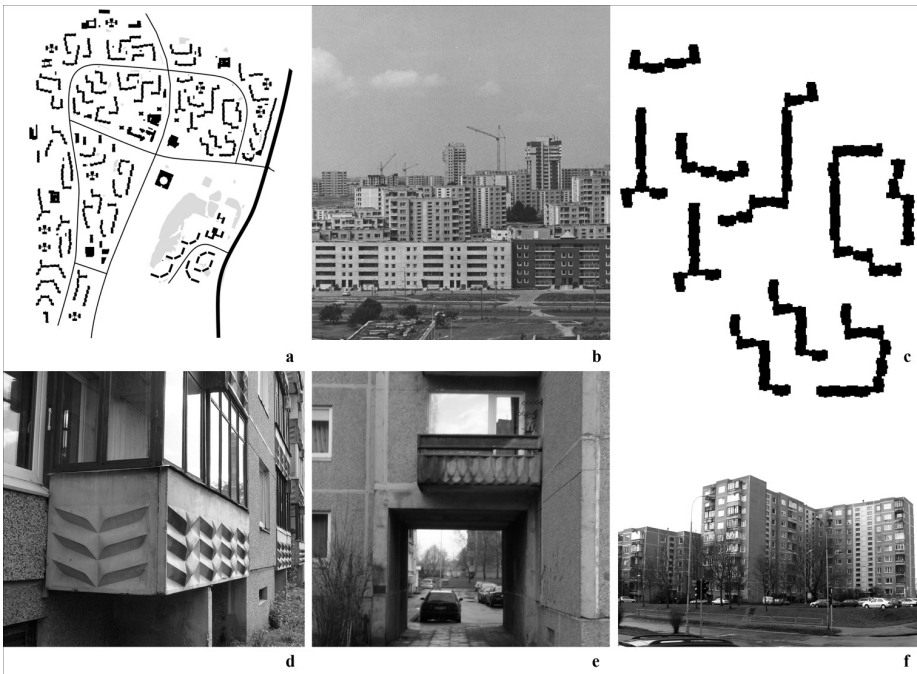

2.22 pav. Šeškinės gyvenamojo rajono: a) planas; b) vaizdas; c) pastatų grupės planas; d) detalė; e) detalė; f) pastatų grupės vaizdas

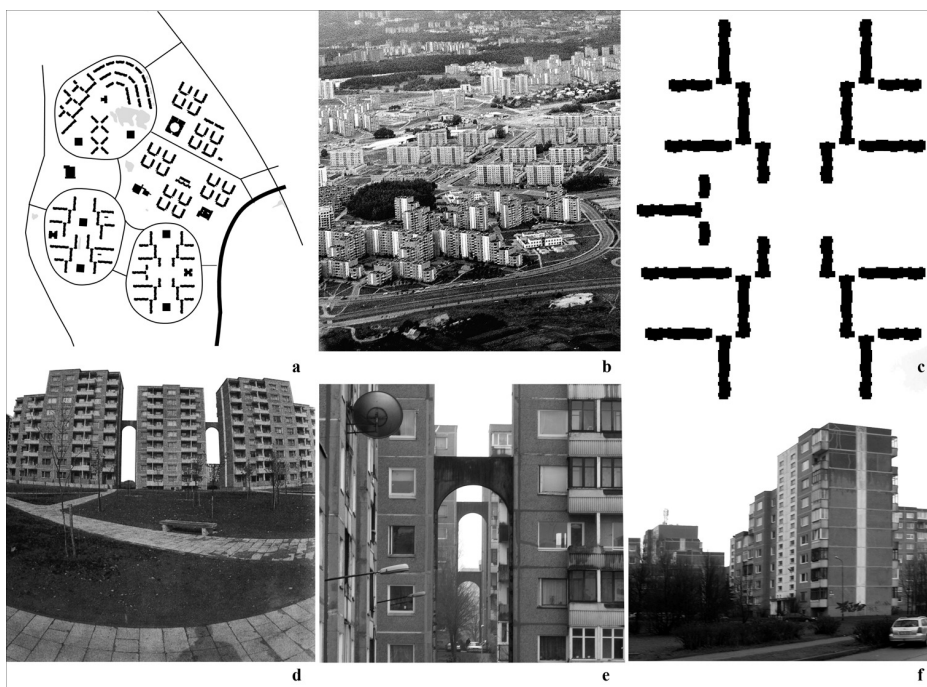
Fig. 2.22. Šeškinė residential district: a) plan; b) view; c) plan of housing blocks; d) detail; e) detail; f) view of housing blocks

8-ajame dešimtmetyje prasideda arī architektų kritika masinei statybai tiek Lietuvoje, tiek ir visoje Tarybų sąjungoje. Iš daugelio to meto publikacijų ima ryškėti savotiškas suvokimo lūžis, kad nebeįmanoma sukurti originalių miesto dalių naudojant tas pačias industrinės masinės statybos priemones, nes vis tiek tai bus kažkur matyta ir tipiška (Jaraliovas 1979). Gyvenamųjų rajonų urbanistinės monotonijos ir architektūrinės išraiškos problemos buvo dažna to meto profesinės spaudos tema. To priežastys įvardijamos kelios. Pirma – tai ilgalaikis ir neribotas vienu ir tų pačių tipinių projektų kartojimas, pvz., Vilniuje nuo 1966 m. Žirmūnų rajonas formuotas statant 1-646LT serijos gyvenamuosius namus, 1967 m. ši serija keičiama į 1-646LI ir naudota komponuojant Lazdynų rajoną. Karoliniškės, Viršuliškės, Baltupiai taip pat formuojami šių pastatų tipu, nors ir su nedideliais pakeitimais, reikalingais įvairesniam namų jungimui. „Taigi viena gyvenamųjų namų serija respublikos sostinė buvo statoma 10 metų!“ (Parčiaus-

kas 1982). Antroji priežastis – tai nedidelis apdailos medžiagų asortimentas, stoka spalvinio įvairumo, nes paprasčiausiai nebuvo pasiūlos. Karoliniškių ir Viršuliškių projektuose buvo numatytas pastatų spalvinis sprendimas pagal pastatų aukštį arba zoną mikrorajone. Tačiau realizuojant projektus, Karoliniškėse lieka tik tamsiai raudonos spalvos ugniasienės (kurios ir tai kritikuotos kaip pernelygapsunkinančios vaizdą (Minkevičius, Rymeikis 1977), o Viršuliškėse ryškių spalvų nėra. Šeškinės atvejis panašus – vietoje planuotos švrios baltos fasadų spalvos, įgyvendinama pilka, todėl rajonas atrodo niūrus vien dėl to, kad tuo metu Statybos kombinatas pritruko balto granito grūdelių (Šileika 1980). Nesėkmių priežastimi taip pat įvardijama žemoka statybos darbų kokybė, kaip ir užmirštos mažosios architektūros formos, įvairesni fasadų reljefiniai elementai. Tačiau svarbiausia tai, kad projektai nekompleksiškai realizuojami (Balčiūnas 1977). Pažymima, jog tuo metu ko gero nebuvo gyvenamojo rajono pastatyto taip, kaip numatyta patvirtintuose projektuose.

2.23 pav. Justiniškių gyvenamojo rajono: a) planas; b) vaizdas; c) pastatų grupės planas; d) detalė; e) detalė; f) pastatų grupės vaizdas
Fig. 2.23. Justiniškės residential district: a) plan; b) view; c) plan of housing blocks; d) detail; e) detail; f) view of housing blocks

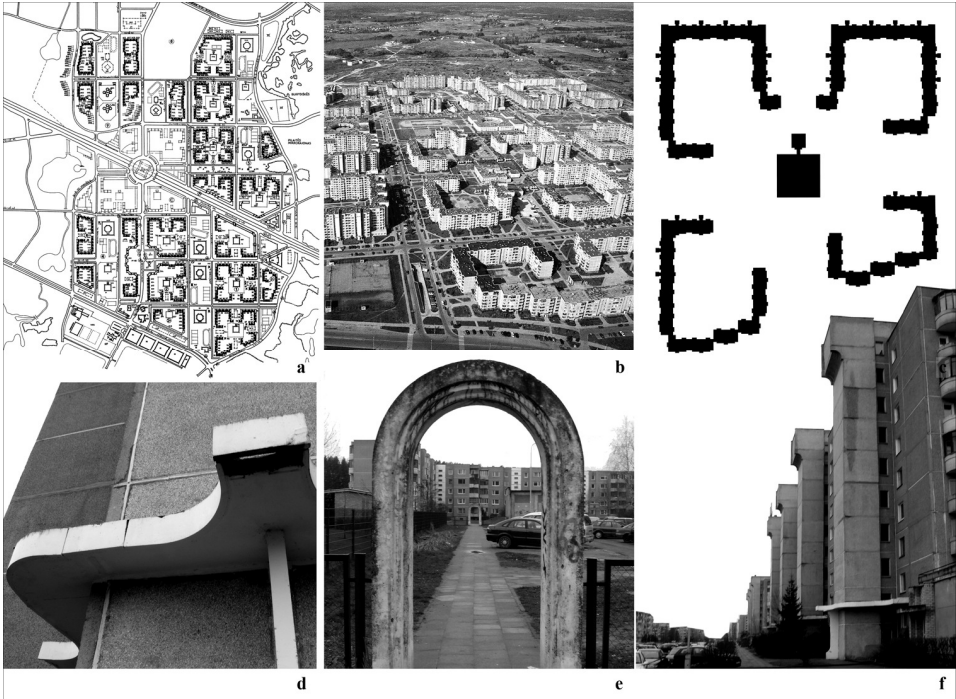

2.24 pav. Pašilaičių gyvenamojo rajono: a) planas; b) vaizdas; c) pastatų grupės planas; d) detalė; e) detalė; f) pastatų grupės vaizdas

Fig. 2.24. Pašilaičiai residential district: a) plan; b) view; c) plan of housing blocks; d) detail; e) detail; f) view of housing blocks

8-jame dešimtmetyje prasidėjusi kritikos banga gyvenamųjų rajonų monotonijai sekė kartu su konkrečiais pasiūlymais, kaip to išvengti. Pirmoji priemonė – tai stambiaplokščių gyvenamųjų namų serijos keitimas. Vilnius statytas tos pačios serijos gyvenamaisiais namais tol, kol „<...> ieškojimų kelyje gimsta ir 1977 m. pilnai įdiegiama naujoji serija – 120V“ (Stažnickas 1981). Tai trumpesnio žingsnio blokai, kurių „<...> fasadai bus plastiškesni ir išraiškingesni nei iki šiol statytųjų. <...> Pagrindu paėmus blokus-sekcijas, komponuojamas iš įvairių tipų blokų-butų, galima suforminti išraiškingos architektūros namus, o kuriant kompleksus – įdomiai jungti sekcijinius pastatus.“ (Dyčmonas 1975). Kosmonautų prospekto aplinkoje pirmieji šio tipo namai pastatyti baigiamame formuoti Viršuliškių rajone. Unikalu tai, kad naujosios serijos namai sujungiami ta pačia ašurine plokšte, kuri kartota visame iki to statytame rajone. Tokio tipo jungimo

pavyzdys, žymintis naujojo rajonų formavimo etapo pradžią – vienintelis Laisvės prospekto aplinkoje.

2.25 pav. Pilaitės gyvenamojo rajono: a) planas; b) vaizdas; c) pastatų grupės planas; d) detalė; e) detalė; f) pastatų grupės vaizdas

Fig. 2.25. Pilaitė residential district: a) plan; b) view; c) plan of housing blocks; d) detail; e) detail; f) view of housing blocks

Apie 1977 m. projektuojamas Šeškinės gyvenamasis rajonas. Tai pirmasis rajonas Kosmonautų prospekto ašyje, kuris visas formuojamas naujosios serijos 120V namų grupėmis. Trumpesnių sekcijų namai leido smulkėti pastatų grupių išklotinėms, todėl ir visoje mikrorajonų struktūroje ryškesnis segmentiškumas (2.22c pav.). Pastatų grupės visuose Šeškinės mikrorajonuose formuojamos „U“ ir „L“ raidžių bei jų modifikacijų principu, taip kuriamos pusiau uždaros namų grupių vidinės erdvės. Palyginus su Karoliniškių tarp grupinėmis erdvėmis, Šeškinėje jos stambesnės, tačiau ir aiškiau identifikuojamo. Erdvė formuojama trimis vertikaliomis pastatų plokštumomis, todėl šiame rajone laisvojo planavimo sprendiniai įgyja kitokį charakterį.

Pagal Karoliniškių ir Viršuliškių namų grupių formas miesto plane galima atpažinti, jog tai du skirtingi rajonai; to paties negalima teigti lyginant Šeškinės, Justiniškių, dalinai Fabijoniškių gyvenamuosius rajonus. Nėra ryškių skirtumų tarp šių rajonų gyvenamųjų namų grupių, 9-10-aisias dešimtmečiais formuotų iš serijos 120V pastatų. Nebūdingas pastatų grupavimas plane, taip pat visuose rajonuose beveik visiškai identiška pastatų architektūrinė išraiška ir vienodi architektūrinių detalių, reljefų motyvai. 8-jo dešimtmečio pradžioje kritikuotas Karoliniškių rajonas, po jo sekusios Viršuliškės tipinių gyvenamųjų namų grupių atžvilgiu yra žymiai originalesnės nei vėliau formuoti gyvenamieji rajonai kaip Justiniškės (2.23 pav.), Pašilaičiai (2.24 pav.) ar Pilaitė (2.25 pav.).

2.26 pav. Sovietmečio monolitinių gyvenamųjų namų tipai Vilniuje ir jų vieta
Fig. 2.26. Types of Soviet period monolithic buildings and their location in Vilnius

8-ajame dešimtmetyje labiausiai atsilikta statant architektūrinius naujųjų rajonų akcentus – daugiaaukščius namus. Tuo metu dvylikos ar šešiolikos aukštų namai Lietuvoje reikalingi ne miestų užstatymo intensyvumui didinti, bet negausioms naujai statomų rajonų dominantėms kurti. Dominantės kiekviename stambesniame masyve turėjo būti skirtingos, tačiau tuo metu Lazdynuose, Viršuliškė-

se ir Karoliniškėse pastatyta virš keturiasdešimties dvylikos aukštų dominančių pagal vieną ir tą patį projektą (Balčiūnas 1977). Taip net ir urbanistiniai akcentai praranda savo individualumą ir tampa stereotipais. Nesugebėjimo statyti įvairius daugiaaukščius priežastis utilitari – Namų statybos kombinatui įvairaus tipo stambiaplokščių daugiaaukščių namų gamyba buvo sunki užduotis, be to ilgas procesas laike tarp idėjos ir įgyvendinimo. Antrąja gelbėjimosi nuo architektūrinės naujųjų rajonų monotonijos priemone įvardijamas monolitinis gelžbetonis, kurio dėka kiekvienam naujai formuojamam rajonui pradedami projektuoti skirtingo architektūrinio charakterio daugiaaukščiai akcentai. Monolitai ilgainiui tampa [tarp]rajoniniais orientyrais arba identifikaciniais ženklais erdvėje. Šiandien Vilniuje yra apie devyniasdešimt šešiolikos tipų daugiaaukščių monolitinių pastatų Saulėtekyje, Lazdynuose, Šeškinėje, Justiniškėse, Fabijoniškėse, Pašilaičiuose, Vilkpėdėje, Pilaitėje, Šnipiškėse ir Naujojoje Vilnioje (2.26 pav.). Kiekviename šių rajonų stovi 1–2 tipų monolitiniai aukštybiniai pastatai, kurie nebe-kartojami kituose Vilniaus rajonuose, šie objektai – viena „atpažinimo ženklų“ sistemos dalių.

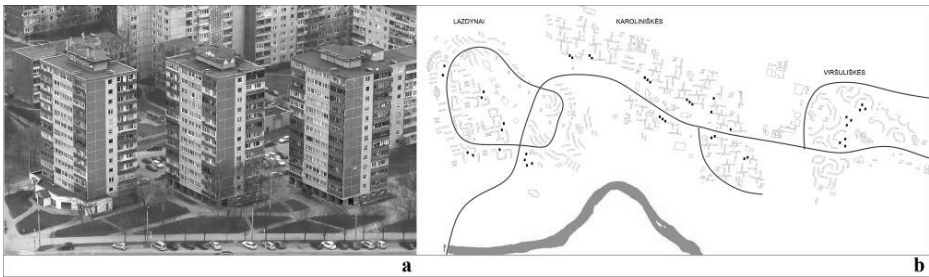
Statybos ir technologijų pramonės inovacijų atveriamos platesnės galimybės architektūrinėms formoms kurti žymi naujus kokybinius ir kiekybinius šuolius architektūros istorijoje. Gelžbetonis tapo vienu iš XX amžiaus architektūros krypčių raidos postūmių ir būtinųjų aplinkybių. Jokia kita medžiaga nėra taip glaudžiai susieta su modernizmo architektūros ištakomis ir raida kaip gelžbetonis (Picon 2006). Tai tiesiogiai susiję su tuo, kad gelžbetonis tarsi įkūnijo modernizmo architektūros ir technologijos sąsajas, kurios buvo lemiamos moderniojo judėjimo pradininkams. Gelžbetoniniai modernizmo manifestai, pradedant Le Corbusier „revoliucinės formos – štai ko reikalauja betonas“ (Cohen 2006), Giedion „mokslinė, industrializuota pastatų statyba – štai kas stovi už betono technologijos antreprenerio“ (Giedion 1995: 155) frazėmis, plačių įgyvendinimo mastų sulaukė jau po Pirmojo pasaulinio karo. Betono technologijos istorijoje ryškios dichotomijų apraiškos, prasidedančios pačios medžiagos sandara, tempimo ir gniuždymo savybėmis, toliau atsiskleidžiančios inžinierinės ir architektūrinės minties kolaboracijoje, siekiant sujungti priešingas „techniško“ ir „meniško“ pastatų sąvokas (Cohen 2006). Gelžbetonio kaip kokybinio architektūrinės minties šuolio kaltininko dviprasmiškumas pokarinėje modernistinės architektūros raidoje ypač matomas iš kontraversišku šios medžiagos naudojimo krypčių ir mastų: nuo industrializuotos masinės surenkamų gelžbetoninių stambiaplokščių namų statybos kaip grynojo pragmatiškumo iki pavienių išskirtinės plastikos monolitinio gelžbetonio architektūros pavyzdžių kaip idėjos skleidėjų. Monolitinio gelžbetonio gyvenamieji namai, pastatyti naudojant savo laiku inovatyvią ir eksperimentinę technologiją, pasirinkti dėl palyginti nedidelio

jų įgyvendinimo masto ir dėl to, kad šis eksperimentas tetruko ne visus porą paskutinių sovietinės eros, kurios pabaiga žymi ir šio fenomeno nutrūkimą, dešimtmečių.

Lietuvoje gelžbetonio technologija pradėta taikyti panašiu metu kaip ir likusioje Europoje, pradžioje ryškiausi taikymo pavyzdžiai – bažnyčios (Soboro (dabar Igulos bažnyčios)) kupolas (1895 m.) (Jankevičienė et al. 1991: 188–189), Kupiškio bažnyčios perdanga (1909 m., architektas Kazimieras Vasiliauskas) ir kt. Nebaigtos Švč. Jėzaus širdies bažnyčios Vilniuje (1907 m., architektas Antanas Vivulskis, statyta 1913–1915 m.) novatoriškas ir itin profesionaliai atliktas monolitinio gelžbetonio karkasas išsaugotas ir integruotas į Statybininkų kultūros rūmus (1960–1963 m., architektas Algimantas Mačiulis, pastatyta 1965 m.) kaip ypač vertingas paveldas (Mačiulis 2008)¹. Gelžbetoninės konstrukcijos naudotos statant bunkerius, tiltus, vandens bokštus ir kitus inžinerinius statinius, o nuo XX a. vidurio pradėtos plačiai naudoti visuomeninių pastatų statyboje, pvz., Žemėtvarkos instituto skaičiavimo centro (dabar Žemės ūkio ministerija, architektė Elena Bučiūtė, 1967 m.) kesoninio tipo konstrukcija perdengta 24×24 m patalpa, Vilniaus koncertų ir sporto rūmų unikali gelžbetonio rėmų ir vantų denginio konstrukcija (architektai Eduardas Chlomauskas, Jonas Kriukelis, Zigmas Liandzbergis, 1971 m.). Apie 1980 metus visuomeniniuose pastatuose pradėta taikyti monolitinio gelžbetonio perdangų pakėlimo metodika, kuri „atvėrė naujas architektūrinės plastikos ir konstrukcijų sistemų sąveikos galimybes“ (Nekrošius 2008: 17). Architektų Aušros ir Juozo Šilinskų suprojektuota Balneofizioterapijos gydykla (1981 m., dabar Vandens pramogų parkas), „Sūručio“ sanatorijos miegamais korpusas (1982 m., dabar viešbutis „Pušynas“) Druskininkuose, kavinė „Banga“ Palangoje (architektas Gintautas Juozas Telksnys, pastatyta 1979 m.), visuomeninis centras „Orbita“ (1985 m., nebaigtas, Edmundo Stasiulio, Gintauto Blažiūnas), kuriame (kaip ir Ritualinių paslaugų rūmuose, architektas Česlovas Mazūras) išbandyta MSPI sukurta pakeliamų monolitinių kesonų perdanga (Mačiulis 2003: 45) – tai ryškiausi šio metodo taikymo visuomeniniams pastatams pavyzdžiai, kurių, tenka pripažinti, nėra daug. Monolitinio gelžbetonio statybos technologija visuomeniniams pastatams nebuvo taikyta plačiai dėl nesukurtos lanksčios klotinių sistemų.

Greitos ir nebrangios gyvenamojo būsto statybos technologijos poreikis bei naujos gelžbetonio technologijos buvo sujungtos statybų industrializavimo ir kartotinių daugiabučių namų projektų srityje. Stambiaplokščių konstrukcijų technologija pasiekė Lietuvą 5-ojo dešimtmečio pabaigoje, 1958–1965 m. penkiuose statybos rajonuose – Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Klaipėdoje ir Panevėžyje – rekonstruotos arba pastatytos naujos surenkamojo gelžbetonio įmonės (Drėmaitė 2006). Jose pagamintus serijinius stambiaplokščių namų modulinius

elementus Vilniaus statybų aikštelėse pradėta surinkinėti nuo 1959 m. Pirmasis stambiaplokščių daugiabučių namų kvartalas pastatomas Naugarduko g., šalia Gražtų gamyklos (suplanavimo autorė architektė Elena Laimutė Bergaitė–Burneikienė), o nuo 1961 m. sulietuvintos 1-464-LT serijos pastatai imti statyti Žirmūnų pirmajame mikrorajone.

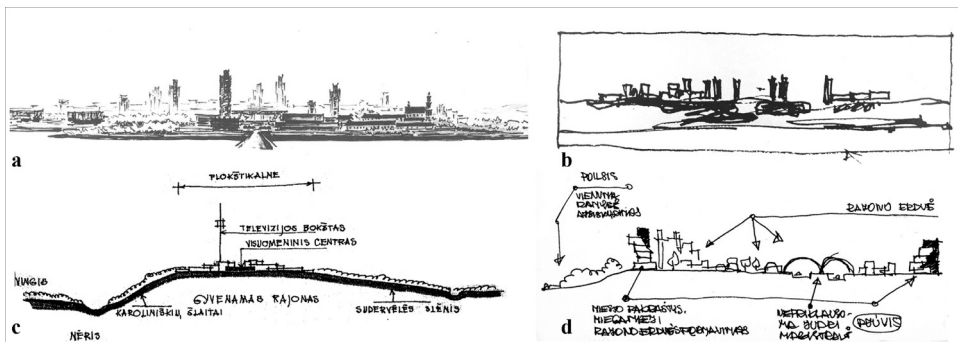
2.27 pav. 1-464LI-51 serijos dvylikaaukščiai namai: a) grupės vaizdas Karoliniškėse; b) išdėstymo SGR schema

Fig. 2.27. 12-Storey tower blocks (series 1-464LI-51): a) view of group in Karoliniškės; b) scheme of their location in SRD

Pirmųjų kompleksinių gyvenamųjų rajonų Vilniuje schemose ir siluete aiški pastatų aukštumo hierarchija: aplink aukštuminį pastatą – maksimalios mikrorajono koncentracijos tašką – telkiasi žemesni pastatai ir palaiptams žemėms mikrorajono pakraščius link. Žirmūnų pirmajame mikrorajone aukščiausiai architektūriniai mikrorajonų akcentai – tai devynių aukštų stambiaplokščiai koridorinio tipo daugiabučiai viengungiams ir jaunoms šeimoms, to paties projekto pastatai statyti ir Savanorių prospekto gyvenamajame mikrorajone. Nuo 1969 m. pradėti statyti 1-464LI-51 serijos bokštiniai daugiabučiai pastatai Lazdynuose, Karoliniškėse ir Viršuliškėse (2.27 pav.).

Ryškaus funkcionalistinio charakterio, pusiau atviru pirmuoju aukštu, lakoniškos formos, su vitrininių langų linijomis pastatai kiekviename iš šių rajonų pritaikyti aplinkiniam koloritui. Tačiau tai tebuvo kartotiniai projektai, kurie, nepaisant nežymių estetinių pakeitimų, vis dėlto rajonų architektūrinės įvairovės nepapildė. Prasidėjus Karoliniškių statybai 8-ojo dešimtmečio pradžioje pradėta kritiškiau vertinti naujų gyvenamųjų rajonų monotonijos ir supanašėjimo problema, kurios fone akcentuota originalesnė – ypač rajoninių dominančių – daugiabučių gyvenamųjų namų architektūros būtinybė. Eliminuoti architektūrinę monotoniją siekta ir originaliais visuomeninių pastatų – prekybos centrų, mokyklų, darželių – architektūriniais sprendimais, tačiau aukštuminiai pastatai ak-

centuoti kaip geriausiai ir toliausiai matomi miestovaizdiniai ženklai, todėl jų originalumo uždaviniai tapo vienu iš prioritetinių idėjinių klausimų, o pragmatiškujų klausimų grupę iliustruoja tuometiniai svarstymai, kaip greitai, pigiai ir kokybiškai tai įgyvendinti. Tuometine ideologija ir gyvenimo būdu priverstinai tapusio stambiaplokščių namų konstrukcijos pritaikymo aukštybiniams (nuo 12 aukštų) atsisakyta dėl ribotų architektūrinių sprendinių galimybių ir dėl lėto technologinio proceso gamykloje (naujam pastato tipui įgyvendinti nuo projekto parengimo iki pastatymo užtrukdavo apie 10 metų). Plytinių daugiaaukščių konstrukcija lyg ir būtų labiau lėmusi architektūrinių sprendinių įvairovę, tačiau jos atsisakyta dėl ilgos statymo trukmės ir didelio žmoniškųjų išteklių poreikio. Todėl kaip alternatyva pasirinkta monolitinio gelžbetonio pastatų kryptis, juolab kad tuo metu įmanoma modulinė perstatomų klojinių sistema labiausia tiko daugiabučio namo, kurio pagrindinis struktūrinis elementas – butas – vertikaliai kartojamas keliolika kartų (skirtingai nuo visuomeninių pastatų, kuriuose dominavo horizontalioji plėtra), tipologijai, todėl monolitinio gelžbetonio konstrukcijos plačiausiai naudotos daugiabučių gyvenamųjų rajonų statybai.

2.28 pav. Architektūrinių kalvų idėjos Vilniuje: (a) dešinysis Neris krantas (arch. Algimantas Nasvytis, 1976); (b) Lazdynai (arch. Vytautas Edmundas Čekanauskas ir Vytautas Brėdikis, 1967); (c) Karoliniškės (arch. Kazimieras Balėnas, 1970); (d) Ukmergės gatvės aplinka, „Miesto vartų“ idėja (arch. Arnas Raimundas Dineika, Danas Ruseckas ir kt., 1977)

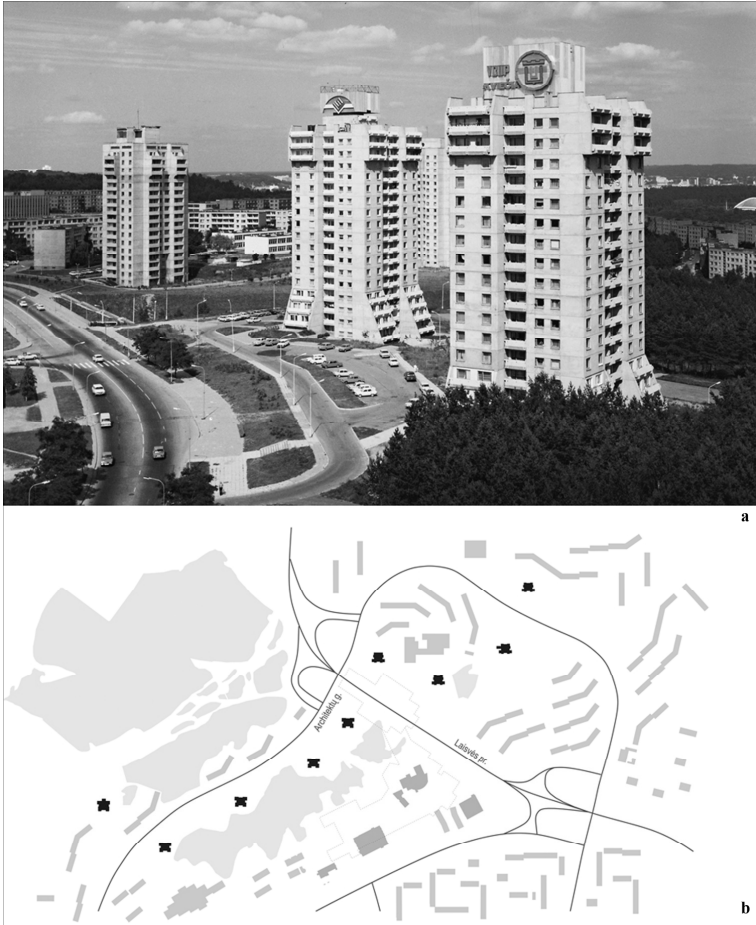
Fig. 2.28. Ideas of Vilnius architectural hills: (a) Right Bank of Neris (arch. Algimantas Nasvytis, 1976); (b) Lazdynai (arch. Vytautas Edmundas Čekanauskas ir Vytautas Brėdikis, 1967); (c) Karoliniškės (arch. Kazimieras Balėnas, 1970); (d) „city gate“ idea in the surroundings of Ukmergė str. (arch. Arnas Raimundas Dineika, Danas Ruseckas, et al., 1977)

Pirmieji monolitinio gelžbetonio gyvenamieji namai suprojektuoti Miestų statybos projektavimo institute, 1981 m. įkurta Vilniaus monolitinės statybos valdyba, 1986 m. sudaryta programa „Monolitas“, pagal kurią monolitinių pastatų plotas iki 1990 m. turėjo pasiekti 300 tūkst. kv. metrų. 1987 m. lapkričio 26 d. įsteigtas eksperimentinis projektavimo ir statybos susivienijimas (EPSS) „Monolitas“, kuris sujungė mokslininkus, projektuotojus ir statytojus, buvo vadovaujamas principu „ką suprojektuosime, tas bus iš karto ir statoma. Kūrybinis kelias turės būti kūrybinis, einąs per mokslininkų darbo stalą, projektuotojų brėžinius ir statybvieta“ (Ruseckas 1986: 3).

Monolitinio gelžbetonio pastatus apibendrintai galima skirti į kelis struktūrinius tipus: tai bokštinio tipo aukštybiniai, ekraniniai namai, perimetrinio užstatymo kompleksai ir pavieniai arba sublokuoti mažaukščiai vienbučiai namai. Neatsiejama tai, kaip šie skirtingi pastatų tipai naudojami urbanistiniuose rajonų sprendiniuose: bokštai telkiami į spiečius aktyviausiose rajono vietose; ekraniniais namais uždaromos mikrorajonų erdvės šalia intensyvių gatvių; monolitiniiais kompleksais formuojami perimetrinio užstatymo kvartalai; vienbučiai namai savo smulkiu masteliu „sutrupina“ rajonų užstatymą žaliųjų masyvų link.

Kontekstualizmo idėjų įtakoje ar nemanifestuoto, bet panašaus mąstymo išdavoje Vilniuje šiame laikotarpyje užgimsta architektūrinių kalvų idėja, kuri plėtota ne tik dešiniojo Neries kranto centre, bet tęsiama ir naujuosiuose rajonuose Laisvės prospekto aplinkoje. Pirmiausia tai mėginta daryti kartotiniais bokštinio tipo stambiaplokščiais daugiabučiais. Siekiamybė suformuoti kalvos siluetą rajone kaip pagrindinė idėja akcentuota Karoliniškėse (suplanavimo autorius architektas Kazimieras Balėnai, 1970). Šiame rajone 1-464-LI serijos namų projektas patobulinamas (Broniaus Krūminio grupė, 1967) ir nuo penkių iki devynių aukštų išaugančios sujungtos namų grupės pačios formuoja besikartojančias kalvas visame rajone. Panašias idėjas architektai architektai Kazimieras ir Genovaitė Balėnai įgyvendina ir Pašilaičių I-III mikrorajonuose (1987 m.), kurių siluetas mikrorajono centro link auginamas pakopomis aukštėjančių 120V serijos daugiabučių trijų – dvylikos aukštų namų (2.28 pav.).

Plėtojant architektūrinių kalvų idėją monolitiniai bokštiniai daugiabučiai namai kaip rajonų aukščiausieji pastatai arba vertikalieji akcentai interpretuojami keliais būdais. Formuojant rajono siluetą monolitiniai bokštiniai daugiabučiai namai telkiami į spiečius šalia visuomeninių prekybinių rajono taškų ir patys formuodami architektūrinę kalvą žymi aktyviausius rajoninius taškus. Tokiu principu suformuoti bokštų spiečiai būdingi daugeliui gyvenamųjų rajonų.

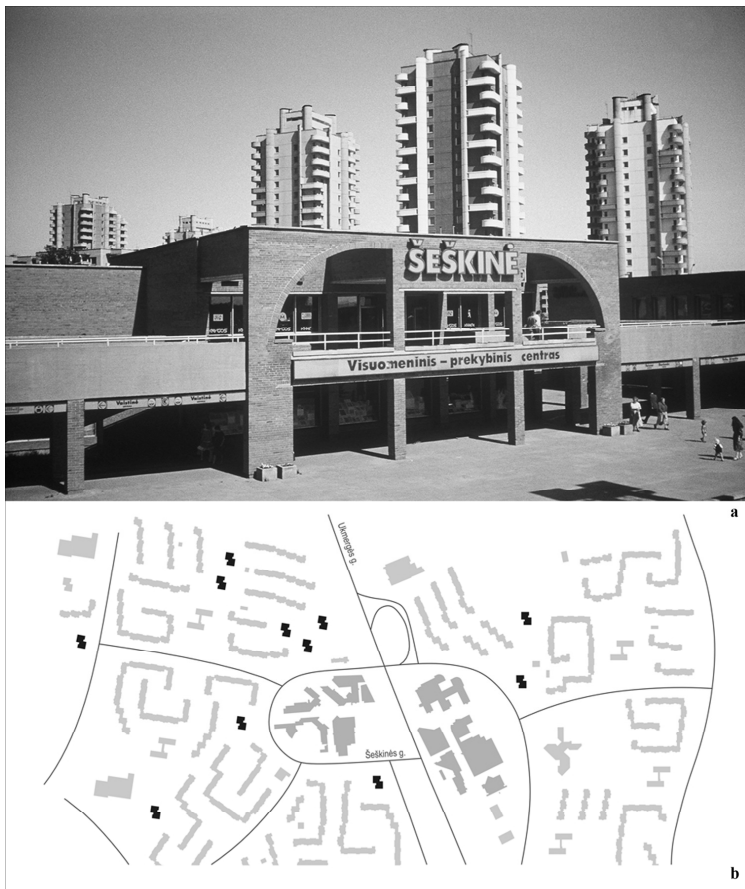

2.29 pav. Monolitiniai gyvenamieji namai Lazdynuose: a) grupės vaizdas; b) vieta rajone

Fig. 2.29. Tower blocks in Lazdynai: a) view of the group; b) location in the district

Pirmąjį aukštuminių pastatų – bendrabučių (kuriuose monolitinio gelžbetonio technologija naudota kontrstrukciniam karkasui) – spiečius suformuotas Saulėtekio miestelyje (detaliojo plano autoriai Zigmas Daunora, Rimantas Dičius, Julius Jurgelionis, 1965 m.). Lazdynų (suplanavimo architektai Vytautas Edmundas Čekanauskas, Vytautas Brėdikis, statyta 1967–1973 m.)

aukščiausioje reljefo vietoje šalia Architektų gatvės numatytos vietos aukštuminiams pastatams. Aukštybiniai rajono akcentai gerai matomi nuo miesto pusės ir įvažiuojant į Vilnių nuo Kauno pusės. Į pačius Lazdynus nuo Laisvės prospekto numatyta patekti pro rajono „vartus“ – funkciškai intensyviausią rajono zoną, urbanistinį gyvenamųjų bokštų ir prekybos bei kultūros centro, perdengiančio prospektą (architektas Česlovas Mazūras, 1975 m.), kompleksą. Prekybos ir kultūros centras taip ir liko neįgyvendintas dėl lėšų stygiaus (Drėmaitė 2001), o bokštai pradėti įgyvendinti tik praėjus ketveriems metams po Lazdynų apdovanojimo 1974 m. (2.29 pav.).

2.30 pav. Monolitiniai gyvenamieji namai Šeškinėje: a) grupės vaizdas; b) vieta rajone
Fig. 2.30. Tower blocks in Šeškinėje: a) view of the group; b) location in the district

Miesto vartų idėja atsispindi 9-ojo dešimtmečio pradžioje pradėtame statyti Šeškinės rajone (suplanavimo autorius Kazimieras Balėnas, 1975 m.). Penkių šešiolikos aukštų bokštinių gyvenamųjų namų iš monolitinio gelžbetonio spiečius sutelktas greta prekybos centro „Šeškinė“ (architektai Gediminas Baravykas, Kęstutis Pempė, Gytis Ramunis ir kt., 1985 m.). Iki pat 9-ojo dešimtmečio pabaigos, kai pradėta intensyviai vystyti ir užstatinėti dabartinės Ukmergės g. aplinką, šie monolitiniai architektūriniai akcentai buvo savotiški Vilniaus vartų nuo plento iš Ukmergės (Rygos) pusės ženklai. Šeškinėje tarp miestinis plentas virsta miesto gatve Šeškinę kirsdamas intensyviausioje (ir paskirties, ir užstatymo intensyvumo atžvilgiu) šio rajono vietoje (2.30 pav.). Architektai ir siekė sukurti šį patekimo į miestą pro vartus išpūdį, koncentruodami polifunkcę urbanistinę kalvą abipus gatvės. Kituose rajonuose pavieniai monolitiniai bokštai interpretuojami ir kaip architektūrinių kalvų pikai aukštėjančiame rajono siluete. Jie ir žymi, ir neretai patys tampa aktyviais mikrorajonų traukos taškais, pirmieji jų aukštai skirti visuomeninei prekybinei funkcijai. To pavyzdys – šešiolikaaukščių bokštų išdėstymo Pašilaičių rajone idėja (rajono suplanavimo autorius Kazimieras Balėnas, 1985 m.). Kiekvienas iš bokštų žymi „įėjimą“ į žiedinio mikrorajono vidų nuo visuomeninio transporto stotelių, todėl pirmuosiuose aukštuose suprojektuoti mikrorajonų prekybos ir paslaugų centrai.

Justiniškės iš kitų rajonų Vilniuje išsiskiria monolitinio gelžbetonio pastatų įvairove. Rajono suplanavimo autorių kolektyvas (architektai Mindaugas Adomaitis, Vytautas Balčiūnas, Sigitas Čereškevičius, 1980 m.) šalia pagrindinio visuomeninio prekybinio centro numatė suformuoti dviejų tipų aukštybinių monolitų kalvą (2.31 pav.). Lazdynų monolitų struktūrai artimi keturi šešiolikaaukščiai Justiniškių bokštai (architektas Česlovas Mazūras, konstruktorius Jurgis Sidaravičius, 1983 m.) pastatyti aukščiausioje rajono vietoje vienoje Rygos gatvės pusėje, nuo kitos pusės bokštų link septynių, dešimties ir trylikos aukštų pakopomis kyla pailgos plano formos monolitai (architektas Danas Ruseckas, konstruktorius Jurgis Sidaravičius, proj. 1983 m.). Trečiasis monolitinio gelžbetonio pastatų tipas Justiniškėse – tai pirmieji ekraniniai penkiaaukščiai namai šalia Laisvės prospekto.

Augant automobilizacijai, intensyvėjant visuomeninio transporto judėjimui, miesto arterijų intensyvumas ir ramios zonos mikrorajono viduje aštuntojo dešimtmečio pradžioje tapo vis aktualesnė problema. Gynybinės miesto sienos idėja perfrazuojama ekraninių namų tipologijoje, kurios pavyzdžiai Vilniuje pastatyti šalia judriausių gatvių ir transporto mazgų. Didesnis monolitinių namų architektūrinių formų lankstumas leido architektams sukurti specialius,

saugančius nuo gatvės triukšmo namus ne tik Justiniškėse, bet ir šalia Savanorių prospekto bei Kalvarijų gatvės.

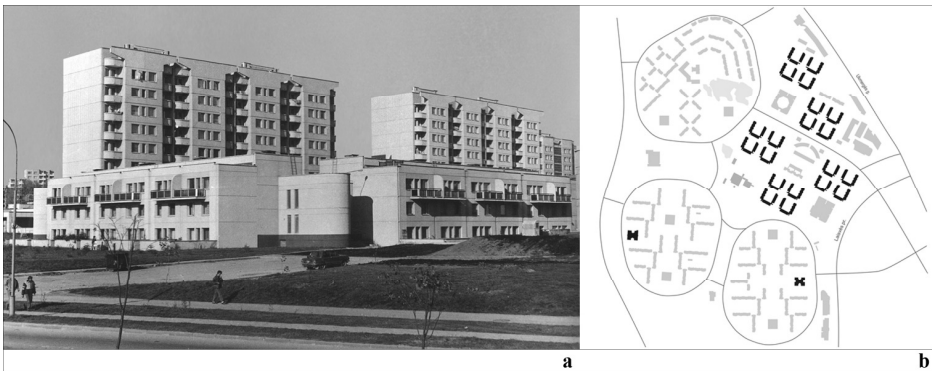
2.31 pav. Monolitiniai gyvenamieji namai Justiniškėse: a) idėjos eskizas;

b) grupės vaizdas; c) vieta rajone

Fig. 2.31. Tower blocks in Justiniškės: a) study of idea; b) view of the group; c) location in the district

Naujuosiuose gyvenamuosiuose rajonuose senjojo miesto urbanistinės formos ir (pusiau) uždaro perimetrinio užstatymo morfotipas bandytas perinterpretuoti. Planuojant Karoliniškes, Fabijoniškes akcentuojama idėja tipiniais daugiabučiais suformuoti „jaukius, uždarus kiemus kaip Vilniaus centre“ (Balėnas 1985: 4). Uždaresnės arba kolektyvinio trisienio „kiemo“ erdvės formuotos jau Žirmūnų pirmajame mikrorajone, o paskutiniai sovietmečių įgyvendinti gyvenamieji

rajonai visiškai užstatyti perimetriniu principu. Pašilaičiuose ir Pilaitėje monolitinio gelžbetonio pastatai tampa tokio užstatymo formantais daugiabučių namų pavidalu. Pašilaičių IV mikrorajonas suformuotas iš monolitinių blokuotų triaukščių ir dviejų laiptinių devynaukščių daugiabučių namų kompleksų (suplanavimo autoriai Aida Lėckienė, Danas Ruseckas, 1985 m.) (2.32 pav.). Keturi tokie kompleksai sudaro kvartalą, jų mikrorajone – penki. Šiame mikrorajone „ nėra vertikalių akcentų kaip Šeškinės, Lazdynų monolitinių namų grupėse, bet jis sudaro žemutinę terasą, už kurios (iš Ukmergės plento) gražiai matosi minėtos (kitų trijų Pašilaičių mikrorajonų) urbanistinės kalvos“ (Sabaliauskas 1990: 12).

2.32 pav. Monolitinių namų kompleksas Pašilaičių IV mikrorajone: a) grupės vaizdas; b) vieta rajone

Fig. 2.32. Monolithic housing complex in Pašilaičiai IV microrajon: a) view of the group; b) location in the district

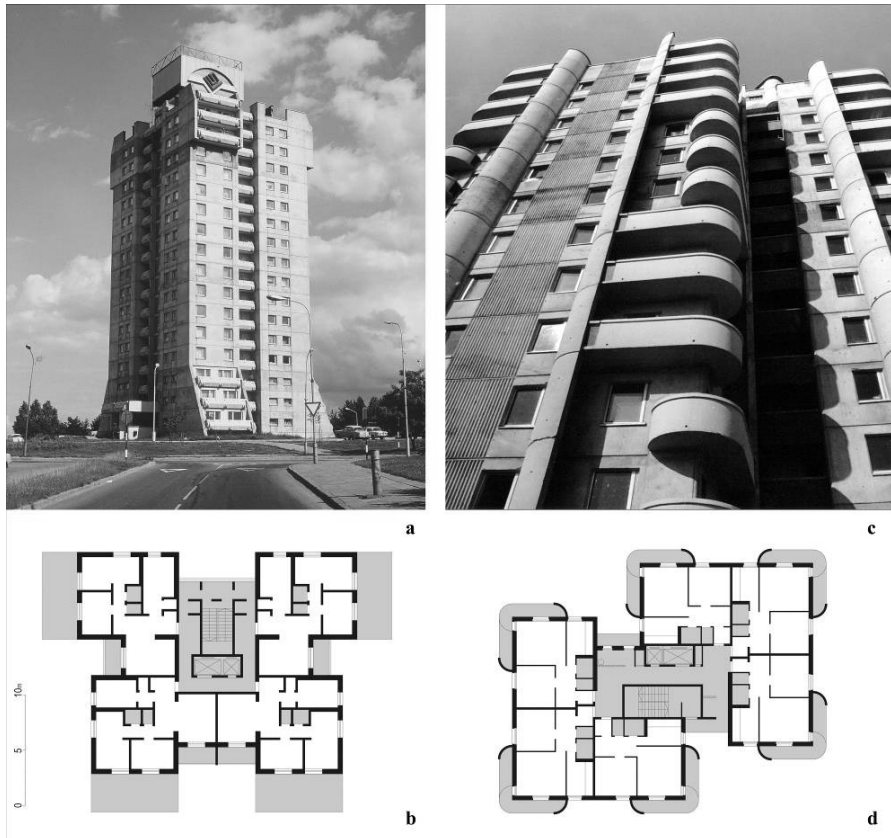
Perimetrinio užstatymo principas leido suformuoti tokius erdvių tipus kaip uždaras, privatus sodas; vidinis ramus komplekso kiemas; kvartalo centrinė viešoji erdvė; kvartalo vidaus ir tarpkvartinės mikrorajono alėjos, kurios veda link visuomeninių objektų (prekybos centro „Pašilaičiai“ (architektas Stanislovas Garuckas, 1984 m.) ar mokyklos (dab. „Gabijos“ gimnazija, architektas Sigitas Kuncevičius, 1985 m.)). Palaipsni grįžimą nuo laisvojo suplanavimo link perimetrinio iliustruoja ir Pilaitės gyvenamasis rajonas. Šio rajono išraiškos įvairumo siekta derinant statybos iš surenkamųjų elementų ir monolitinės statybos metodus. Dalis rajono zonų skirtos monolitiniams namams, o juos supanti aplinka – stambiaplokščiams penkiaaukščiams. Kelis kvartalus buvo numatyta formuoti devynių – penkių aukštų monolitinių namų uždaramis grupėmis (architektas Ramūnas Beinortas, 1987 m.). Šio rajono namų naujovė – tai monolito ir stiklo

plokštumų derinys. Pastato lengvumo išpūdžiui pasiekti sekcijų viduryje projektuotos įstiklintos verandos, kurių apačioje – įėjimas į kvartalo vidų (Dineika 1989). Paskutiniai statyti monolitiniai pastatai taip ir liko neužbaigti atgavus Nepriklausomybę, kvartalai toliau formuojami XXI a. betonu.

Monolitinio gelžbetonio pastatų struktūrinių tipų raidoje pastebima ryški tendencija, kad eksperimentai su monolitinio gelžbetonio technologija 1974–1990 m., prasidėję nuo maksimalių iššūkių – tai yra aukštuminių bokštų, vėliau evoliucionavo žeminant ir mažinant pastatus, galiausiai sovietmečio pabaigoje ir pirmaisiais Nepriklausomybės metais išplintant mažaaukščių vienbučių monolitinių namų statybai. 1974 m. prasidėjęs monolitinis eksperimentas Vilniuje suteikė kūrybinės laisvės kuriant architektūrinės formas. Monolitinių bokštų skulptūriškumas, formos ikoniskumas, pastatų funkcinių segmentų plane ir tūryje demonstravimas liudija idėjinius modernistinės architektūros kryptių poslinkius. Aukštuminių pastatų (ir ekraninių) nauja plano struktūra leido suformuoti naujas urbanistines kompozicines struktūras, naujai interpretuoti miesto istorinės dalies kiemų ir gatvių santykį. Tai padėjo pasiekti didesnio teritorinio kontekstualumo laipsnį. Platesnės technologinės galimybės leido laisviau interpretuoti daugiabučio pastato plano struktūrą, kuri kartu atsispindi ir tūrinėje išraiškoje, ypač bokštinio tipo aukštybiniuose pastatuose. Galutinai pasirinkdami tinkamiausią monolitinio gelžbetonio konstrukcijų tipą gyvenamiesiems pastatams projektuotojai išbandė kelias eksperimentines, bet nepasiteisinusias versijas. Saulėtekio studentų miestelio bendrabučių (architektas Bronius Krūminis, konstruktorius Jurgis Sidaravičius, statyti 1974–1980 m., Saulėtekio al. 4-12) – tuo metu aukščiausių pastatų Vilniuje – konstrukcijos pagrindą sudaro skersinės laikančiosios sienos iš monolitinio gelžbetonio, o išorinės sienos, perdangos, laiptinės – iš surenkamojo. Originali trapecinė pastatų forma, žaismingas platėjančių balkonų ritmas pagrindiniuose fasaduose suteikė pastatams išskirtinį charakterį. Vėliau šios konstrukcinės sistemos buvo atsisakyta dėl ribotų architektūrinės išraiškos galimybių bei didelių darbo sąnaudų (Dineika 1989: 20). Šiandien šis mišrios konstrukcijos daugiaaukščių namų eksperimento pavyzdys, kuris (nevardijant kitų jo vertingųjų savybių) vien technologiniu aspektu yra svarbus moderniosios sovietmečio architektūros palikimas, neturintis analogų Vilniuje bei žymintis stambiaplokščių aukštybinių akcentų statybos perorientavimą monolitinės link. Kitas gyvenamųjų pastatų tipologijoje platesnių mastų neįgavęs eksperimentas – tai statyba monolitinių gelžbetoninių perdangų pakėlimo būdu, kuriuo Kaune, Kalniečių gyvenamajame rajone pastatyti šešiolikaukščiai namai (architektas Edmundas Andrašius, 1984 m.; P. Plechavičiaus g. 2-6, Kaunas). Pastatų išorinės sienos suprojektuotos iš surenkamųjų, pakabinamųjų trisluoksnių plokščių su atidengta marmuro skaldos

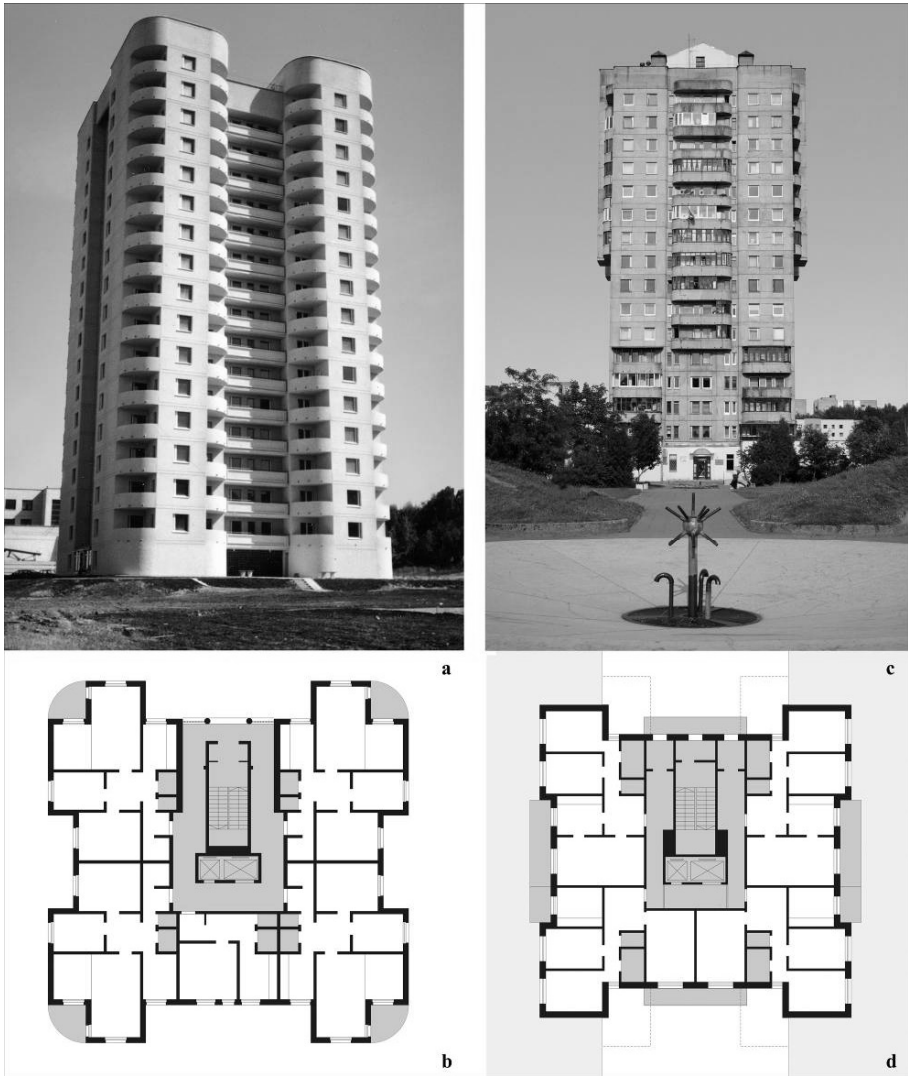
faktūra. Trijų flangų pastato svarbiausia laikančioji konstrukcija – gelžbetoninis cilindras pastato centre, kuriame yra laiptai ir liftai (Jankevičienė et al. 1991: 112). Turintis daug privalumų dėl konstrukcijos universalumo, leidžiantis statyti įvairios paskirties, dydžio, aukščio ir konfigūracijos pastatus, sukurti plastiškesnes, išraiškingesnes pastato formas, suteikiantis galimybes laisvai suplanuoti vidaus erdves statybos būdas labiau tiko visuomeninės paskirties pastatų tipologijai, tačiau aukštybinių gyvenamųjų namų statybai pasirodė pernelyg sudėtingas ir brangus. Todėl statant kitus monolitinius bokštus pradėta plėtoti monolitinių namų su viensluoksnėmis monolitinio keramzitbartonio sienomis statyba, kitaip tariant, statybų aikštelėje lieti ir išorines, ir vidines pastato sienas, o surenkamojo gelžbetonio elementus naudoti perdangoms, balkonams ir kt. Šio statybos būdo plačios galimybės leido pereiti nuo vienos link kelių formų struktūrinio jungimo. Šio struktūriškumo demonstravimui tūryje būdinga užuomina apie struktūralistinių idėjų atspindžius ir projektuojant daugiabučius namus. Butas ar jų grupė tampa plano struktūros segmentu arba bloku. Struktūralistinė „erdvinių bloku“ pakraipa, kurios esminis principas – objekto struktūros formavimas iš erdvinių tūrinių įvairaus dydžio ir konfigūracijos bloku, statiškesne forma atsispindi monolitinių daugiabučių namų vidiniame plane (Lazdynai, Saulėtekis, Fabijoniškės). Balkonai, atsieti nuo pagrindinio tūrio, kaip erdviniai blokai formuoja išorines struktūrų „kekes“ (Šeškinė). „Technofunkcinės“ struktūralizmo pakraipos, kuriai būdingas „objekto funkcinės struktūros – konstrukcinės-inžinerinės įrangos – išryškėjimas; formos ir medžiagų pirmapradiškai technologinio asketizmo akcentavimas“ (Buivydas 2004a), reflektus galime aptikti lietuvių projektuotuose visuomeniniuose pastatuose (Santuokų rūmai, Operos ir baletų teatras ir kt.), kur naudotas betoną imituojantis dekoratyvusis tinkas. Atrodė, kad inovatyvioji monolitinio gelžbetonio technologija turėjo atverti platų galimybių spektrą šiai medžiagai ir jos faktūrai demonstruoti, tačiau realybėje šie siekiai vis dėlto nepasiekė savo aukštumų dėl technologinių galimybių ribotumo, o ir asmeninių sprendžiančiųjų požiūrio, kas yra „gražu ar negražu“. Keli pliko betono fasadų atvejai, ko gero, yra daugiau atsitiktinumas nei tendencija (Pašilaičiai). Monolitinių gyvenamųjų bokštų formų evoliucija prasideda nuo 1974 m., kai tuo pačiu metu Saulėtekyje pradeda kilti „Niujorko“ bendrabučiai, o Lenino premija apdovanojamame Lazdynų gyvenamajame rajone vis dar savo statybų eilės laukia rajono aukščiausieji gyvenamieji pastatai. Tiek miesto, tiek išskirtinio rajono atžvilgiu svarbi šių pastatų vieta įpareigojo ieškoti nestandartinių architektūrinių ir technologinių sprendimų. Todėl naujos technologinės bazės paruošimas ir atitinkamai tuomet dar neišbandytos, eksperimentinės konstrukcijos pastato projektavimas užtruko kelerius metus, kol

pagal architekto Česlovo Mazūro ir konstruktoriaus Jono Rusteikos projektus 1978–1985 m. pastatyti dviejų tipų šešiolikos aukštų gyvenamieji namai. Nuo 1978 m. pastatyti penki vieno tipo daugiaaukščiai namai vakarinėje Laisvės prospekto pusėje (2.33a pav.). „Artimo kvadratui plano pastatas apačioje tera-

2.33 pav. Monolitiniai gyvenamieji namai Lazdynuose (arch. Česlovas Mazūras, 1978 m.) ((a) vaizdas; (b) planas) ir Šeškinėje (arch. Bronius Krūminis, Danas Ruseckas, 1983 m.): (c) vaizdas; (d) planas

Fig. 2.33 Monolithic tower blocks in Lazdynai (arch. Česlovas Mazūras, 1978): ((a) view; (b) plan) and in Šeškinė (arch. Bronius Krūminis, Danas Ruseckas, 1983) ((c) view; (d) plan)

2.34 pav. Monolitiniai gyvenamieji namai Fabijoniškėse (arch. Danas Ruseckas, 1987 m.) (a) vaizdas; b) planas) ir Pašilaičiuose (arch. Ramūnas Beinortas, 1987 m.) (a) vaizdas; b) planas)

Fig. 2.34. Monolithic tower blocks in Fabijoniškės (arch. Danas Ruseckas, 1987) (a) view; b) plan) and Pašilaičiai (arch. Ramūnas Beinortas, 1987 m.) c) view; d) plan

suojamas iš trijų pusių terasuojamas, pabrėžiant organišką ryšį su reljefu. Platesnėse pastato dalyse numatyti didesni butai, dalis ploto panaudojama išplėstoms lodžijoms. Siekiant paįvairinti pastato siluetą, analogiškai praplėsti ir du viršutiniai jo aukštai. Kiekviename aukšte numatyti vienodi keturi 3 kambarių butai, apatiniuose ir viršutiniuose aukštuose – 4 kambarių. Projektuojant siekta, kad konstruktyvinis ir planinis sprendimas, kaip pirmajam namui, statomam nauju būdu, būtų paprastas ir statybos požiūriu – technologiškas“ (Balčiūnas 1977: 10). Kiti keturi šešiolikaaukščiai namai (iš kurių du šiandien pirmųjų monolitų renovacijų atvejai Vilniuje) pastatyti rytinėje Laisvės prospekto dalyje pagal kitą tų pačių autorių projektą (nuo 1982 m.). Nuo 1983 m. statyti Šeškinės monolitiniai bokštai – tai vieno projekto 16 ir 13 aukštų variacijos (architektai Bronius Krūminis, Danas Ruseckas; šešiolikaaukščių namų grupė Ukmergės g. 224, 228A; Šeškinės g. 59; 61; Čiobiškio g. 45). Nuo Lazdynų monolitų šie skiriasi dvinare tūrine struktūra (pastatai formuojami iš dviejų korpusų, sujungtų centre esančiu laiptinės, koridorių ir liftų bloku), pasikeitusiu butų skaičiumi (vietoje 4 aukšte projektuojami 6), plastiškais, suapvalintais, „bauhauzinio“ pobūdžio architektūriniais elementais (balkonai, juos skiriančios sienos, techninių aukštų dekoratyviniai elementai). Kiekvieną pastatą balkonai apsupa skirtingai aukšto ir pozicijos atžvilgiu, todėl Šeškinės bokštai pasižymi dekoratyviu ir „dinamišku“ tūrio pirmuoju planu. Fasadų apdailai pagerinti įdiegtos stikliaplasčio matricos, kurios, pritvirtinamos prie klojinio, padėjo suformuoti reljefinius paviršius ir eksponuoti pastato „betoniškumą“ (2.34c pav.).

Tektoniškos lakoniškos formos Fabijoniškių bokštų (architektas Danas Ruseckas, konstruktorius Jurgis Sidaravičius, 1987 m.; Fabijoniškių g. 3, 43, 61, 95 ir kt.) kampai modeliuojami naudojant apvalias lodžijas. Ir nors lodžijos taip pat yra integruojamas į pastatą surenkamasis gamyklinis elementas, išoriškai pastato forma kuria monolitišką išpūdį (2.34a pav.). Akcentuojamas dvipusis patekimas į bokštus: vienoje pusėje į pastatą patenkama cokolinio aukšto lygyje, kitoje kylama dvigubais lauko laiptais iki pirmo aukšto, kuriame dar paliekama bendra atvira erdvė, įstumta į pastato gilumą. Vėliau modifikuojant pastatų projektus šios viešos erdvės atsisakyta. Cokoliniuose aukštuose projektuotos prekybos ir paslaugų paskirties patalpos, taip bandyta nutolti nuo mikrorajonų gyvenamosios monofunkcijos

Daugiafunkcinio bokšto idėja vaizdžiai atsiskleidžia Pašilaičių šešiolikaaukščiuose namuose (architektas Ramūnas Beinortas, konstruktorius Jurgis Sidaravičius, 1987 m., Žemynos g. 1, Medeinos g. 39). Kaip jau minėta anksčiau, šie monolitai statyti pagrindinių „įėjimų“ į mikrorajonus vietose, jų cokoliniuose aukštuose suprojektuotos didesnės nei 800 kv. m patalpos prekybos

2.35 pav. Daugiafunkcinis pastatas šalia Savanorių pr. (arch. Stanislovas Garuckas, 1986 m.): a) vaizdas; b) vidaus aksonometrija

Fig. 2.35. Multifunctional building near Sanavanių Ave. (arch. Stanislovas Garuckas, 1986): a) view; b) interior axonometric view

ir paslaugų centrams, bankui. Bokštas tampa mikrorajono traukos tašku, o paties pastato gyventojams numatytos bendros erdvės bokšto viršūnėje. Dalis techninio aukšto erdvių skiriama bokšto bendruomenės reikmėms kartu su terasa ant stogo. Skirtingai nuo iki tol suprojektuotų daugiaaukščių, kuriuose erdviniai blokai yra prie pastato „lipdomi“ balkonai arba lodžijos, Pašilaičiuose įgyvendinama kita struktūrinė inovacija – tai devintajame aukšte atsirandantys septynauskščiai blokai, remiami ant monolitinių 4,5 m ilgio konsolių. Taip eksponuojamos medžiagos tektoninės galimybės, kuriamas santūrus ir tvirtas monolito įvaizdis (2.34c pav.).

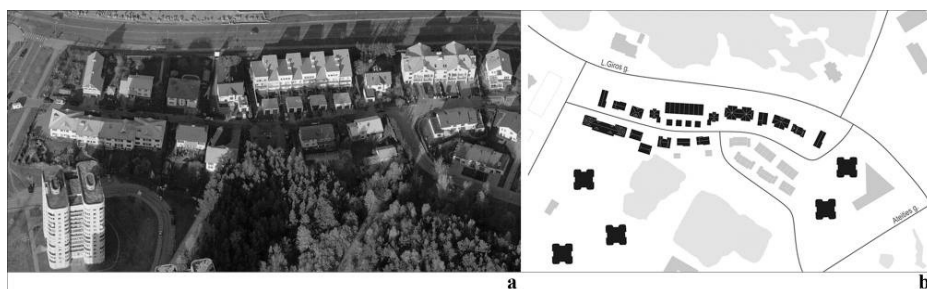

2.36 pav. Ekraninis gyvenamasis namas Justiniškėse (arch. Danas Ruseckas, 1986 m.):
a) ekrano-skydo įvaizdis; b) vaizdas; c) planas

Fig. 2.36. *Shield-block* in Justiniškėse (arch. Bronius Krūminis, Danas Ruseckas, 1983):
a) image of the shield; b) view; c) plan

Kitas visuomeninio gyvenamojo komplekso pavyzdys, kuriame paliečiama ir ekraninio namo tema – tai šalia Savanorių prospekto architekto Stanislovo Garucko (konstruktoriai A. Gavelis, J. Kovarskis, pastatytas 1986 m., Geležinio Vilko g. 3) suprojektuotas lekalo formos plano bendrabutis, kurį autorius kūrė „remdamasis plastine didžiąja monolito forma“ (Dineika 1989: 21). Monolitas pastatytas šalia vieno aktyviausių mieste Savanorių transporto žiedo. Įsimenantis jo siluetas tuo metu tapo viena iš šios miesto dalies, matomos nuo Lazdynų, dominančių. Keturiolikos aukštų lenktas monolitinis pastatas projektuotas kaip bendrabutis. Prie jo jungiamas nuo vieno iki penkių aukštų pakopomis kylantis korpusas, kuriame buvo numatyta Elektrinio suvirinimo įrenginių gamyklos mokomųjų kursų bazė. „Santūrių formų dviejų struktūros dalių ryšys suteikia jam grakštų monumentalumą. Net į kvartalo kiemą atkreiptas pabrėžtai monotoniškos ritmikos fasadas, vykusiai jungdamas statinį su aplinka, pabrėžia architektūrinės išraiškos taupumą. <...> tai kol kas labiausiai pavykęs monolitinis bokštas, kuriame saikingai panaudotos monolitinio statybos būdo specifinės galimybės“ (Pečiulis 1986: 11) (2.35 pav.). Pastaciūs pastatą galutinai

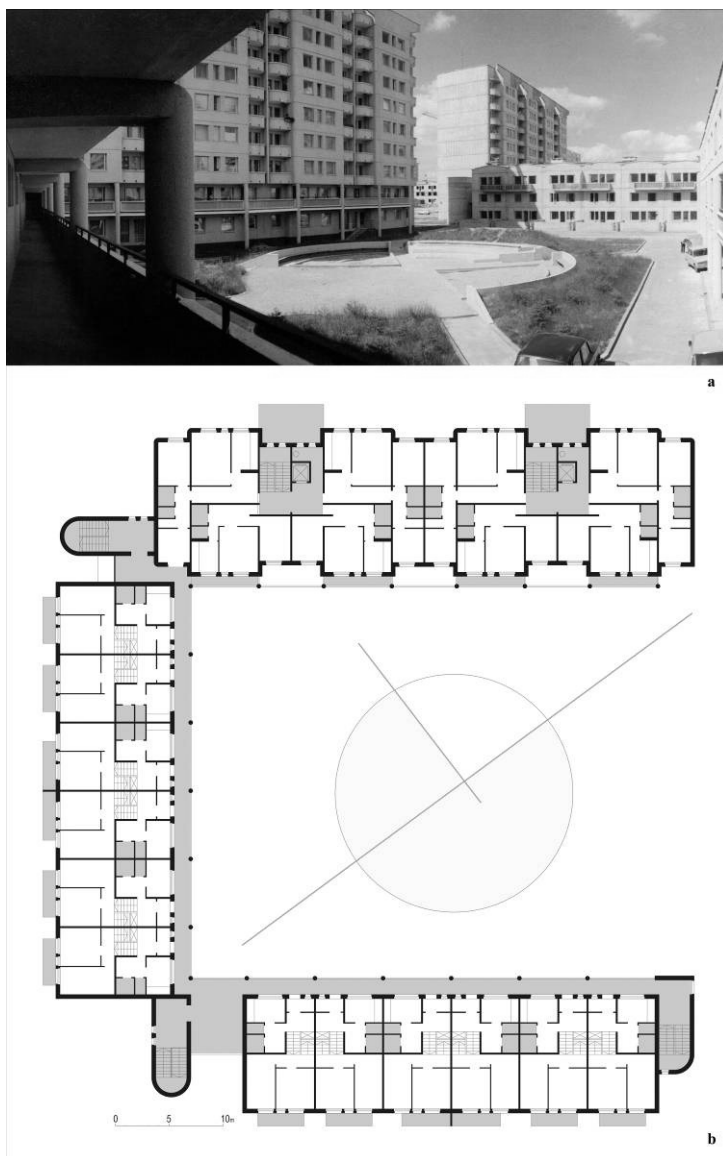
suformuojamas sovietmečio pradžioje pradėtas statyti kvartalas ir jis apsaugomas nuo Savanorių prospekto triukšmo. Nuo Laisvės prospekto Justiniškių II mikrorajoną izoliuoja penkiaaukščių ekraninių monolitinių namų juosta. Tai aštuonių sekcijų pastatas (architektas Danas Ruseckas, konstruktorius Jurgis Sidaravičius, 1978 m.; Laisvės pr. 64-78). Kiekviename sekcijos aukšte suplanuoti keturi 2–3 kambarių butai, į kuriuos iš laiptinės patenkama pro atvirą lauko galeriją. Ekraninio namo suplanavimas skiriasi nuo įprasto tuo, kad į gatvės pusę nukreiptos tik virtuvės ir sanitariniai mazgai, o gyvenamieji kambariai orientuoti į ramią kiemo pusę, kurioje pirmų aukštų gyventojai turi ir aptvertus sodelius (2.36 pav.).

2.37 pav. Vienbučių namų kvartalas Fabijoniškėse (EPPS „Monolitas“ architektai, 1988 m.): a) vaizdas; b) planas

Fig. 2.37. Block of the monolithic single family homes (designed by architects of „Monolith“ (Experimental Association of Design and Construction), 1988): a) view; b) plan

Nuo 1962 m. didžiuosiuose Lietuvos miestuose ribota vienbučių namų statyba. Tokie individualaus būsto atvejai kaip Kompozitorių sąjungos dviaukščių sublokuotų namų kvartalas Žvėryne (architektai Vytautas Brėdikis ir Vytautas Edmundas Čekanauskas, projektuotas 1959 m., pastatytas 1966 m.) ar Dailininkų sąjungos kooperatiniai kotedžai Antakalnyje (architektas Algimantas Mačiulis, projektuotas 1968 m., pastytas 1975 m.) buvo pavieniai ir pavydėtini, jų stoką daugeliui gyventojų belikdavo kompensuoti priemiesčio sodo nameliuose. Vis dėlto nuo 1985 m. sąjunginių persitvarkymų atmosferoje liberalėjantis požiūris į gyvenamųjų namų architektūrą išlaisvino kelis dešimtmečius priverstinai primirštas *kitokio* gyvenimo būdo galimybes. Trijų aukštų blokuoti mišrių struktūrų daugiabučiai namai – svarbiausias monolitinio gelžbetonio eksperimentas nemažai urbanistinių ir architektūrinių naujovių sujungusiam Pašilaičių IV mikrorajone (architektai Danas Ruseckas, Irena

2.38 pav. Gyvenamųjų namų kompleksas Pašilaičių IV mikrorajone (arch. Danas Ruseckas ir Irena Maknienė, 1986 m.): a) vaizdas nuo vidinio kiemo; b) planas
Fig. 2.38. Apartment block complex in Pašilaičiai IV *microrayon* (arch. Danas Ruseckas, Irena Maknienė, 1986): a) view from the courtyard; b) plan

Maknienė, konstruktoriai Jurgis Sidaravičius, Z. Stukienė, Vilmantas Aidžiulis, Januli Pavlidi, projektuotas 1983 m., Pašilaičių g. 3, 5, 9, 11 ir kt.) (2.38 pav.). Šiuose pastatuose sujungiami galerinių bei sublokuotų namų tipai ir kartu sukuriamas maksimalus (kiek įmanoma daugiabučiui) privatumas, nes pirmajame pastatų aukšte suprojektuoti blokiniai butai su atskirais įėjimais iš vidinio kiemo pusės, o į aukščiau esančius butus patenkama per atvirą lauko galeriją. „Siekiant uždaruose kiemuose išvengti akustinių kriauklių, kiemų pusėn orientuoti tik virtuvių, koridorių ir sandėliukų langai“ (Almonaitytė-Navickienė 1999: 44), todėl gyvenamųjų kambarių langai orientuojami į kvartalo vidines alėjas, kurias formuoja pirmųjų aukštų butams priklausantys 60 kv. m individualūs aptverti sodai. Reglamentuotas rajonų užstatymo intensyvumo poreikis kompensuotas devynaukštėje komplekso dalyje – tai dviejų laiptinių butų blokas, sujungtas su triaukščiu korpusu.

Individualių vienbučių ir sublokuotų namų atgimimas suklestėjo po 1987 m., monolitinio gelžbetonio technologija numatyta taikyti ir šiai tipologijai, su ja glaudžiai sieti EPPS „Monolitas“ ateities planai kaip ir bendri lūkesčiai individualių namų statybą plėtoti itin dideliais mastais. Tuo metu EPSS „Monolitas“ kolektyvo parengti vienbučių ir sublokuotų namų projektų katalogai (architektai Ramūnas Beinortas, Vytautas Petkevičius, Danas Ruseckas, A. Stapulionis ir kt., 1988 m.), pradėtas statyti parodomasis šių namų kvartalas Fabijoniškėse, šalia L. Giros g. (2.37 pav.), o pavienių namų statyba pagal modifikuotus projektus tęsta ir Nepriklausomybės metais.

2.4. Antrojo skyriaus apibendrinimai

1. Nuo XVIII a. pab. Vilniaus miesto planavimo koncepcijose ir įgyvendinime atsiranda ryškių racionalios miesto struktūros formavimo bruožų, kurie reiškiasi griežta geometrizuota kompozicija, plėtojama viso miesto mastu. Epochos idėjiniai uždaviniai spęsti klasicistinio universalumo dvasioje, o planavime – standartizuotos kolonijinio miesto schemas taikyme. Tai iš karto suponuoja nekontekstualų urbanistinės formos charakterį. Carinio laikotarpio koncepcijose numatyta intensyvi, nors ir formali, miesto dydžio plėtra, transformuojant esamo miesto dalis, jungiant susiformavusius priemiesčius į miesto teritoriją, suteikiant jiems transformuojamo miesto savybes bei planuojant naujas miesto dalis laisvose teritorijose. Planuojant skirtingas miesto dalis, naudojamas tas pats miesto kompozicijos formavimo priemonių rinkinys. Nagrinėjant miesto planavimo koncepcijų įgyvendinimą, kai kur matomas atotrūkis tarp estetikos ir funkcionalumo, kuriame slypi klasicistinės universalijos neuniversalumo arba racionalumo

iracionalumo paradoksas, kai universalija kaip racionali funkcinė schema paneigia pati save dėl savo nefunkcionalumo, racionalizuotą estetiką taikant nekontekstualiai ir formaliomis priemonėmis. Nagrinėjamų koncepcijų neįgyvendinimo priežasčių keletas – tai privati nuosavybė, trukdžiusi įgyvendinti bendramiestines vizijas, poreikio realiai miesto plėtrai nebuvimas; planų neatitikimas realiam topografiniam pagrindui; gyventojų pasipriešinimas neracionaliam urbanistinio tinklo keitimui. Šie veiksniai, kaip ir ankstesnio miesto struktūrų likučiai kvartalų viduje, įtakojo urbanistinės formos kontekstualumą.

2. XX a. pirmosios pusės urbanistiniai Gedimino prospekto aplinkos plėtros projektai žymi skirtingus požiūrius į urbanistinį kontekstualumą. Tarpukario modernistinio centro vizijose rodomas etaloninis modernistinis kito naujojo miesto pavyzdys, kuris taip ir nebuvo įgyvendintas. Stalininiame laikotarpyje Gedimino prospekto urbanistinės struktūros principai kontekstualiai tęsti toliau. Vėlesniu sovietmečio laikotarpiu Gedimino prospekto aplinkos plėtra iš esmės balansavo tarp kontekstualistinio urbanizmo sampratos ribos. Jas vaizdžiausiai atspindi Lukiškių aikštės suplanavimo ir miesto centrinės dalies plėtojimo konkursų turinys ir jų įgyvendinimas, skersinių vidinių erdvių-pasažų plėtojimo projektai ir „vizualinių“ ašių idėjos.

3. XX a. septintajame dešimtmetyje gimusios kontekstualistinės idėjos, skelbusios istorinės architektūros ir senojo miesto formų principų perinterpretavimo ir pritaikymo naujai formuojamose miestų dalyse būtinybę, aptinkamos ir Vilniaus architektūrinės bei urbanistinės minties pokyčiuose bei siekiuose šias idėjas įgyvendinti formuojant „naująjį“ Vilnių. Sovietmečio gyvenamuosius rajonus (SGR) Laisvės prospekto aplinkoje projektavusių architektų siekė formuoti individualius rajonų urbanistinius ir architektūrinius charakterius atkartojant/interpretuojant senojo miesto urbanistines charakteristikas. Šioje miesto dalyje urbanistinis kontekstualumas atsiskleidžia keliais aspektais. Šiuo laikotarpiu užgimusių Vilniaus architektūrinių kalvų idėjų fone akcentuojama monolitinio gelžbetonio technologijos svarba. 8-ojo deš. pab. gyvenamųjų rajonų identitetas pradėtas kurti specialiai jiems projektuojamais aukštybiniais monolitiniais akcentais, „erdviniais ženklais/orientyrais“. Perėjimo nuo laisvojo link perimetrinio užstatymo morfotipo galimybes žymi monolitinių perimetrinių gyvenamųjų kompleksų statyba, kuriose atgimsta „privatumo“ ir „kitokių/įvairių“ erdvių idėjos, žyminčios urbanistinį ir istorinį kontekstualumą su istoriniu miestu. Nors ir kurto kontekstualizmo dvasioje, SGR urbanistinio kontekstualumo sąsajos su istoriniu miestu sunkiai suvokiamos, jis pats sukuria savą kontekstą su aiškiai išreikštu naujuoju *genius loci* ir *apažinimo ženklų* sistema.

3

Kontekstualumas sovietmečio gyvenamuosiuose rajonuose po 1990 m.: kaita ir galimybės

3.1 Urbanistinio kontekstualumo kaita ir tęstinumas

Kontekstualumo kriterijus gali būti taikomas nustatant išliekamąją urbanistinę ir architektūrinę šių miestų dalių vertę. Naujųjų inkluzų kontekstualumą lemia jų architektūros formų ir funkcijų atitikmens susiklosčiusiam miesto audiniui laipsnis (Nevanlinna 2001: 140–152). Pastaraisiais dviem dešimtmečiais Vilniaus miestui plečiantis naujose teritorijose ir įsisavinant vidines, sovietmečiu formuoti rajonai pradėti tankinti ir renovuoti. Rajonų urbanistinės struktūros kontekstualistiniai bruožai kinta atsirandant naujiems objektams, kurie taip pat keičia rajonų erdvumą ir viešosios erdvės paskirtį. Dalies pavienių pastatų renovacija vykdoma pagal skirtingus projektus, dėl to rajonuose atsiranda chaotiškumo išpūdis, keičiantis jau susiklosčiusius rajono architektūrinio atpažinimo ženklus. Vertikalių akcentų – bokštų – architektūrinė vertė keičiasi juos modernizuojant pagal skirtingus projektus, kurie deformuoja šių objektų išraiškingas architektūrinės detales. Minėti pokyčiai gali turėti įtakos netipinio rajonų charakterio niveliacijai ir urbanistinės struktūros išliekamajai vertei. Gyvenamųjų rajonų išliekamoji vertė hipotetinė ir reikalauja atitinkamo urbanistinės struktūros

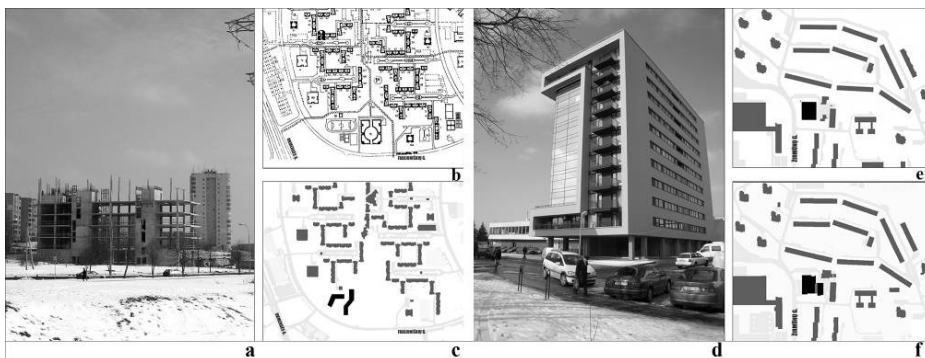
kokybinio tyrimo, kurio pagrindu būtų galima išsamiau nagrinėti šių rajonų bei jų atskirų segmentų ar objektų apsaugos galimybes tolimesniuose rajonų atnaujinimo ir plėtros procesuose.

Praėjus mažiau nei pusei amžiaus po minėtų rajoninių struktūrų atsiradimo, gana kontraversiškai svarstomos sovietinio laikotarpio paveldo (ir urbanistinio, ir architektūrinio) vertinimo ir apsaugos galimybės (Kšivickaitė 2008). Norint nustatyti šių rajonų urbanistinės struktūros ir architektūrinės išraiškos išliekamąją vertę bei jų apsaugos reglamentus, turėtų būti atlikti atitinkami kokybiniai vertinimai. Darbe koncentruojamasi ties šiomis urbanistinės struktūros vertėmis dėl: (a) viso rajono urbanistinės struktūros savitumo ir kompozicinio vieningumo. Kai kurie sovietmečio Vilniaus gyvenamieji rajonai jau yra įteisinti kaip urbanistinės vietovės, įtrauktos į Kultūros vertybių registrą – tai Lazdynai, Žirmūnai ir Saulėtekio studentų miestelis; (b) tipinių pastatų ir jų grupių kombinacijų savitumo. Tipiniai blokiniai ar mūriniai pastatai patys savaime nėra vertingi – tiek dėl tipinio projekto, tiek dėl jų kiekio mieste. Tačiau tipinių industrinių „kaladėlių“ kombinacijų pagalba plane ir erdvėje kuriamos charakteringos rajonų kompozicijos, formuojančios kontekstualistinius rajono bruožus; (c) daugiaaukščių monolitinių gyvenamųjų pastatų architektūrinės išraiškos originalumo. Šie pastatai negali būti priskirti prie „tipinių“. Vilniuje stovi apie 90 daugiaaukščių monolitinių daugiabučių namų, pastatytų pagal 16 projektų tipų. Kai kurie pastatų tipai realizuoti tik vienu atveju. Daugiausia pagal tą patį projektą monolitinių namų pastatyta Pašilaičiuose (20 vnt.).

Vidutiniškai tas pats projektas Vilniuje pakartojamas 5–6 pastatams; (d) gyvenamųjų rajonų „erdvumo“ – dėl palyginti nedidelio užstatymo tankio ir bendrojo naudojimo teritorijos kiekio vienam gyventojui. Gyventojų apklausos apie gyvenamosios aplinkos kokybės vertinimą rodo, kad vieną iš didžiausių priva-lumų „miegamųjų“ rajonų gyventojai išskiria būtent tai, kad jie gyvena neužspaus-toje erdvėje (Tyrimų... 2005). Išskirtų vertingų sovietinių gyvenamųjų rajonų urbanistinės struktūros aspektų pokyčius pastaraisiais penkiolika metų apibendrintai būtų galima sugrupuoti kaip: (1) kaitą plano ir erdvinėje-tūrinėje struktūroje, (2) kaitą vertikaliuose paviršiuose pastatų fasaduose, (3) kaitą bendrosios (viešosios) erdvės paskirtyje. Visos šios pokyčių grupės turi tiesiogines įtakos kontekstualistinių bruožų kaitai.

Vilniaus miesto bendrajame plane iki 2015 m. numatyta kompaktiško poli-centrinio miesto vystymosi kryptis. Miesto kompaktizavimas įgyvendinamas urbanistiniškai išbaigiant nepilnai suformuotas vidines miesto teritorijas, urbanizuojant miesto dykras, pramonės teritorijas ir pastatus pritaikant aktualiai šian-dieniniai paskirčiai. Vilniaus miesto sovietiniuose gyvenamuosiuose rajonuose „nauja statyba, tankinanti šių rajonų gyvenamųjų teritorijų užstatymą, galima tik tuo atveju, jei tai numatyta kompleksiniuose jų renovacijos projektuose ir yra tiesiogiai susieta su teritorijos revitalizacija“ (Vilniaus miesto...2007). Faktiškai

šiuose rajonuose tankinimo procesas vyksta pagal kelis scenarijus. Nauji objektai pilnai suformuotame rajone statomi pagal pirminę rajono išplanavimo koncepcijos plano schemą, keičiantys tik erdvinę-tūrinę struktūrą. Ši atvejį galėtų iliustruoti 16 aukštų (54 m) daugiabutis su komercinėmis patalpomis Žirmūnų g. 67a, baigtas statyti 2007 m. (3.1d–f pav.). 1961 m. parengtoje Žirmūnų rajonų išplanavimo schemose (šiuo atveju mikrorajono D-18) Žirmūnų g. 67 numatytas ir realizuotas rajono prekybinis centras (Balčiūnas 1964). Praėjusiam dešimtmetyje prekybinis centras rekonstruotas, o vienas jo pagalbinių korpusų virto minėtoju daugiaaukščiu gyvenamuoju pastatu. Pirminė rajono planinė struktūra nesikeičia, tačiau ryškiai kinta erdvinė-tūrinė struktūra ir funkcija. Kontekstualumo kaitą raiškiai atskleidžia 13 aukštų (45 m) daugiabutis su komercinėmis patalpomis Antakalnio g. 37, pastatytas 2002 m., nugriovus „Neries“ kino teatrą. Šiuo atveju pirminė rajono planinė struktūra nesikeičia, o kinta erdvinė-tūrinė struktūra ir funkcija (3.1a–c pav.).

3.1 pav. Daugiaaukščiai pastatai Fabijoniškėse: (a) vaizdas; b) pirminis planas; c) esamas planas) ir Žirmūnuose III (d) vaizdas; e) pirminis planas; f) esamas planas)
Fig. 3.1. Multistorey buildings in Fabijoniškės: a) view; b) original plan; c) present plan) and Žirmūnai III (d) view; e) original plan; f) present plan)

Antrasis scenarijus – kai nauji objektai pilnai suformuotame rajone statomi ne pagal pirminę rajono išplanavimo koncepciją, keičiantys ir plano, ir erdvinę struktūrą, kaip pavyzdžiui, 9 aukštų gyvenamasis daugiabutis kodiniu pavadinimu „Fabijoniškių ložė“, pradėtas statyti 2008 metais (3.2a–c pav.). Šiuo metu statybos nutrauktos. Šis statinys iš dalies suplanuotas pirminėje Fabijoniškių išplanavimo schemeje numatytos mokyklos vietoje, tačiau paskirtis, aukštumumas, plano charakteristikos šios schemos neatitinka. (3.2b pav.). Nagrinėjamu aspektu svarbus 11 aukštų daugiabutis namas (Žirmūnų g. 106) Žirmūnų III mikrorajone, sudarytame iš 5–12 aukštų pastatų grupių (3.2d–f pav.). 2008 metais įvykdyta prekybinio centro „Šaltinėlis“ rekonstrukcija, sujungiant jį su naujuoju

gyvenamuoju namu. Atsiranda nauja funkcija, keičiama erdvinė struktūra ir planas (3.3e pav.). Socialinio kontekstualumo aspektu reikšmingas daugiabučių namų grupė teritorijoje tarp Žirmūnų ir M. Katkaus gatvių (3.3 pav.), sukėlęs smarkias diskusijas ir gyventojų pasipriešinimą jo statyboms.

3.2 pav. Daugiaaukščiai pastatai Antakalnyje (a) vaizdas; b) pirminis planas; c) esamas planas) ir Žirmūnuose I (d) vaizdas; e) pirminis planas; f) esamas planas)

Fig. 3.2. Multistorey buildings in Antakalnis (a) view; b) original plan; c) present plan) and Žirmūnai I (d) view; e) original plan; f) present plan)

3.3 pav. Daugiaaukščiai pastatai (tarp Žirmūnų ir M. Katkaus g.):

a) esamas planas; b) 1998 m. planas; c) vaizdas

Fig. 3.3. Multistorey buildings (Žirmūnai and M. Katkus str.): a) present plan; b) 1998 plan; c) view

Pagal pirminį rajono išplanavimo projektą numatytų viešųjų erdvių (neapibrėžiant jos paskirties dėl laisvojo planavimo specifiškumo) pokyčių tendencijas būtų galima sugrupuoti pagal tai, kai erdvė tampa: (a) „kiemu“, gyvenamųjų namų bendrijai suformavus sklypą. Šiuo metu sklypai pastatams ar jų grupei

dažniausiai priskiriami be patvirtinto ir galiojančio viso gyvenamojo rajono detaliojo plano, nors tai po truputį pradedama spręsti (SĮ... 2004); (b) pastatu, kas sukelia audringas vietinių gyventojų pasipiktinimą, ypač kai ta erdvė yra mikro-rajon o viduje; (c) automobilių stovėjimo aikštele. Sovietiniais metais nustatytas nedidelis automobilių stovėjimo vietų poreikis vienam butui šiuo metu išaugęs dvigubai arba daugiau ir natūraliai, nors ir savavališkai bendroji „kiemų“ erdvės paskirtis keičiama. Bendrosios erdvės paskirties neapibrėžtumas neleidžia konkrečiai identifikuoti aiškios problemos. Šį klausimą kiek sunkiau nagrinėti dėl pačios laisvojo planavimo koncepcijos, nes neaišku, ar bendro naudojimo teritorija jau savaime yra viešoji erdvė (kur būtų galima kalbėti apie viešosios erdvės paskirties kaitą) ar tai tik savotiška „tranzitinė“ teritorija, kuri aiškios paskirties neturi (šiuo atveju nagrinėtinas funkcijos suteikimo erdvei klausimas). Pasak R. Krier (1991: 15), „norėdami aiškiai apibrėžti miesto erdvės sąvoką netaikant estetinio kriterijaus, turėtume pažymėti visus erdvių tarp pastatų tipus mieste ir kitose vietose kaip miesto erdvę. Ši erdvė geometriškai ribojama vertikalių plokštumų įvairovės. Tik dėl aiškiai apibrėžtų jų geometrines savybių ir estetinių ypatybių mes galime sąmoningai suvokti išorinę erdvę kaip miesto erdvę“. Viešoji erdvė laisvajame planavime retai iš visų pusių formuojama plokštumomis, dažniausiai erdvės tekėjimas sustabdomas gerokai toliau kitoje gatvės pusėje esančių pastatų tūriais, kas erdvę daro begalinę, neasmenišką, nors tuo pačiu suteikiamas laisvės pojūtis (Loidl, Bernard 2003). Kai kuriuose rajonuose gana lengvai būtų galima identifikuoti viešąją erdvę“ klasikine ta žodžio prasme. Kai kuriuose nagrinėjamuose rajonuose naudojant laisvojo planavimo įrankius vis dėlto pasiekama šių erdvių diferenciacija, pvz., Šeškinės alėja arba uždari pastatų grupių Pašilaičiuose „vidiniai kiemai“, kuriuos iš 2 ar 3 pusių riboja pastatai, o likusioje dalyje riba sukuriama landšaftinėmis priemonėmis – reljefo perkritimais. Tačiau likusiais atvejais erdvės paskirtis lieka neaiški ir jos priskirimas sklypui tebūna juridinis, „kiemo“ sąvoka taip ir lieka sąlyginė. Pastato atsiradimas neužstatytoje teritorijoje taip pat nereiškia viešosios erdvės uzurpavimo (nes erdvė nėra identifikuojama kaip „viešoji“), nors vietiniai rajono gyventojai šį faktą traktuoja būtent taip. Todėl bendrosios erdvės funkcijos nustatymas ir išskirtų viešųjų erdvių formavimas taip, kad jos ir būtų viešosios, o ne tranzitinės bendrosios, ko gero ir būtų vienas pagrindinių rajono erdvumo išlaikymo uždavinių.

Identifikavus sovietmečio gyvenamųjų rajonų urbanistinės struktūros pokyčius, galima apibrėžti pokyčių problemas. Rajono urbanistinės struktūros savitumo ir kompozicinio vieningumo aspektas kinta dėl naujų „inkliuzų“ atsiradimo, kurie keičia planinę, erdvinę sandarą ir nusistovėjusią funkciją. Vertinant sovietinę architektūrą ir jos integralumą senosiose miesto dalyse, neretai taikomas konteksto vertės kriterijus, siejamas su architektūrinių formų ir funkcijos vieningumu (Nevanlinna 2001: 151). Kontekstualumo kriterijų lygiai taip pat

būtų galima taikyti ir vertinant naujų objektų atsiradimą sovietiniuose rajonuose, nes šiuo atveju „naujas“ dar nereiškia „teisingas“. Minėti atvejai Žirmūnuose, kai šalia prekybinių centrų išdygsta daugiaaukščiai gyvenamieji pastatai, iš pirmo žvilgsnio panašūs, tačiau būtent kontekstas ir prisitaikymas prie jo pakankamai skiriasi. 11 aukštų pastatas Žirmūnų III mikrorajone (Žirmūnų g. 106) organiškai įsilieja į rajono aplinką ir struktūrą ne keičia, o papildo, nes šioje rajono dalyje pastatytos kitų 12 aukštų pastatų grupės tarsi ir užduoda kompozicines plėtojimo gaires. Kiek kitaip yra su 16 aukštų pastatu Žirmūnų g. 67a. Ši Žirmūnų dalis suprojektuota iš 5 ir 9 aukštų pastatų grupių. Naujasis inkluzas tampa radikaliu rajono akcentu ir ko gero galima ginčytis, ar šioje susiformavusioje urbanistinėje kompozicijoje praktiškai dvigubai aukštesnis nei kontekstas vertikalinis akcentas yra savo vietoje. Šis Žirmūnų mikrorajonas buvo įtrauktas į urbanistinių vietovių sąrašą kultūros vertybių registre, tačiau, skirtingai nuo Lazdynų, Vilniaus miesto Bendrajame plane apsaugos statusas šiam dariniui nesiūlomas, „kadangi buvusio Žirmūnų mikrorajono <...> pirminė urbanistinė struktūra didžiąja dalimi yra pakitusi“ (Kultūros... 2007).

Nauja statyba sovietmečiu suformuotuose rajonuose ne visada atitinka kontekstualumo kriterijų, o tai savo ruožtu menkina urbanistinės struktūros vertę. Prarandamas pirminis urbanistinis charakteris suponuoja dabartinių „naujųjų“ rajonų ir sovietinių „naujųjų“ rajonų supanašėjimą. Šiuo atveju skirtingų miesto dalių urbanistinių charakterių niveliacija miestovaizdžiui teikia daugiau žalos nei naudos, net ir laikantis tos pozicijos, kad laisvojo planavimo principu formuoti rajonai nėra saugotinos ir nekeistinos struktūros. Ta pati miesto dalies savitumo problema ryški ir prarandant miegamųjų rajonų erdvumą. Remiantis gyventojų apklausos duomenimis, kaip vieną iš didžiausių privalumų „miegamųjų“ rajonų gyventojai išskiria būtent tai, kad jie gyvena neužspaustoje erdvėje (Tyrimų... 2005). Pavyzdžiui, Viršuliškių užstatymo intensyvumo rodiklis apytiksliai lygus 0,8. 2006 metais pradėtame formuoti Perkūnkiemyje šis rodiklis kelis kartus didesnis. Kyla klausimas, ar šių rodiklių suvienodinimas visose miesto dalyse yra tikslingas. Socialinio kontekstualumo požiūriu vertingesnė galimybė patiems gyventojams rinktis, kokioje aplinkoje ir rodiklių visumoje jie norėtų gyventi. Šiuo atveju nereikia nieko kurti – tai jau padaryta, reikia tik išsaugoti esamas struktūras, aiškiai diferencijuojant viešąją ir privačią erdvę ir suteikiant naują estetinę kokybę pačių gyventojų prastai vertinamai pastatų būklei.

Kartu su programa „Atnaujinkime būstą – atnaujinkime miestą“ gyvenamųjų namų bendrijoms atsirado galimybė renovuoti/modernizuoti savo gyvenamuosius pastatus ir aplinką. Nuo 2004 metų pagal šią programą Vilniuje renovuota arba šiuo metu renovuojama apie 60 daugiabučių pastatų. Apibendrintai pastatų modernizavimo/renovacijos realizacijas (įvykdytas arba vykdomas šiuo metu) galima skirstyti į: (a) pavienių daugiabučių pastatų renovaciją – ir blokinų, ir monolitinių daugiaaukščių gyvenamųjų pastatų. Probleminiai Lazdynuose

renovuotų/renovuojamų trijų monolitinių daugiaaukščių atvejai Architektų gatvėje, kai renovacija vyksta ne vienu metu ir pagal skirtingus projektus (3.4b pav.); (b) kompleksinę vienalaikę pastatų grupių renovaciją. Daugiausia grupinės renovacijos atvejų – Žirmūnuose (Žirmūnų ir Šeimyniškių gatvėse). Šiuo atveju pastatų grupei bendrai parengiamas ir vykdomas renovacijos projektas (3.4c pav.); (c) kompleksinę pastatų grupių renovaciją, kuri įgyvendinama ne vienu metu. Pavyzdžiui, prieš kelis metus parengtas keturių gyvenamųjų pastatų grupės Žirmūnų gatvėje kompleksinės renovacijos projektas, kuriuo numatyta atnaujinti ir pačius pastatus, ir jų aplinką. Pagal šį projektą kol kas modernizuotas vienas iš keturių namų (3.4a pav.).

3.4 pav. Renovuoti gyvenamieji pastatai Žirmūnuose a, c) ir Lazdynuose b)

Fig. 3.4. Renovated housing blocks in Žirmūnai a, c) and Lazdynai b)

Tipiniai pastatai nėra tie objektai, kurių architektūra turėtų išliekamąją vertę, jie „<...> dėl savo masiškumo vargu ar gali būti išsaugoti *in corpore*. Tačiau istoriniu požiūriu būtų svarbu miesto audinyje fiksuoti šių fenomenų pradžią (pavyzdžiui, pirmasis blokinių namas ir pan.) ar specifiškumą SSRS kontekste <...>, tipiškiausius arba, priešingai, „nuo normos nukrypusius“ atvejus“ (Čepaitienė 2004: 58). Lygiai taip pat būtų galima svarstyti pastatų grupių, kurių kombinacija specifiškai būdinga tik vienam rajonui, nepakitusios urbanistinės struktūros išsaugojimą tokiu atveju, jei visas rajonas nebetenka savo pirminės vertės dėl pokyčių. Tačiau norint išsaugoti pastatų grupę kaip savotišką ansamblį, susiduriama su nekontroliuojamu architektūrinio chaoso problema dėl vertikalinių plokštumų kaitos renovacijos procese. Neretai pavieniai pastatai renovuojami pagal skirtingus projektus, taip rajone atsiranda chaotiškumo išpūdis, kurio būtų galima išvengti ruošiant kompleksinius pastatų grupių renovacijų projektus (kaip pavyzdžiui, Žirmūnų g. 2, 4, 6, 8 namų grupei). Kita vertus, svarbi pusiausvyra tarp architektūrinio chaoso ir monotonijos. 2008 metais tipiniams blokiniams pastatams parengta 11 standartinių renovacijos projektų (atsižvelgiant į namo

tipą). Kritikuojama industrinės statybos rajonų architektūrinė monotonija taip keičiama šiandienine monotonią.

Daugiaaukščių monolitinių gyvenamųjų pastatų architektūrinės išraiška, kuri yra neatsiejama rajonų kontekstualumo bruožų dalis, pat keičiamas juos renovuojant. Tikriausiai ši problema automatiškai užprogramuota, nes renovacijos sąlygos vienodai taikomos ir 5 aukštų pastatams, ir daugiaaukščiams monolitiniams akcentams, nors šių objektų renovacija skiriasi technologiniu atžvilgiu – visiškai kitas lėšų poreikis. Kaip pažymi V. Petrusis (2006: 141), „nors sovietmečio periodas tapatinamas su skurdžiu architektūros raidos laikotarpiu, vertinant to meto pastatus architektūros istoriko akimis vienas iš aktualiausių uždavinių – architektūrinės įvairovės, kuri atspindėtų Lietuvos XX a. architektūrinės minties kelią, išsaugojimas.“ Įvairovė kuriama charakteringų architektūrinių detalių pagalba, tačiau naudojant tipines technologijas ir medžiagas, jos neretai sunaikinamos. Vertikaliesiems akcentams ryškiai būdingos ne statmenos, o užapvalintos plokštumų sankirtos – namo kampai, kurie po renovacijos neišlieka ir pastato architektūrinė išraiška smarkiai kinta. Daugiaaukščių monolitinių pastatų modernizavimo rezultatai ryškiai įtakoja miesto panoramų fragmentus, pavyzdžiui, Lazdynų daugiaaukščiai, ypač ryškiai dominuojantys pietvakarinėje miesto dalies panoramoje. Šiuo metu atnaujinti arba atnaujinami trys iš jų. Tai daroma pagal skirtingus projektus, o gautas rezultatas skatina gana kontraversiškai vertinti šią įvairovę.

Po 1960-ųjų metų planuojant naujuosius gyvenamuosius rajonus Vilniuje prasideda savitumo paieškos urbanistinėje struktūroje, realizuotos Žirmūnų, Lazdynų, Karoliniškių, Viršuliškių, Šeškinės, Pašilaičių ir kituose mikrorajonuose. Šie urbanistiniai dariniai Vilniuje yra paskutinės tokio masto vieningos urbanistinės kompozicijos pavyzdžiai. Kontekstualumo aspektu vertingi tokie šių struktūrų bruožai kaip viso rajono urbanistinės struktūros savitumas ir kompozicinio vieningumas; tipinių pastatų ir jų grupių kombinacijų savitumas; daugiaaukščių monolitinių gyvenamųjų pastatų architektūrinės išraiškos originalumas; rajonų teritorijų „erdvumas“.

Pastaraisiais dviem dešimtmečiais Vilniaus miestui plečiantis naujose teritorijose ir įsisavinant vidines, sovietmečiu formuotų rajonų erdvinėje struktūroje pokyčiai vyksta atsirandant naujiems objektams suformuotoje aplinkoje, kurie keičia pirminę plano ir (arba) erdvinę-tūrinę struktūrą; keičiantis pastatų architektūrinei išraiškai; kaita vertikaliose plokštumose įtakoja pastatų modernizavimo, kuris vyksta renovuojant pavienius pastatus arba vienalaikiškai atnaujinant pastatų grupes pagal vieningą projektą; kintant bendrosios paskirties (viešosios) erdvės funkcijai, kai ji tampa „kiemu“, pastatu arba automobilių stovėjimo aikštele. Šie pokyčiai įtakoja išskirtus nagrinėjamų struktūrų kontekstualistinius bruožus. Rajonų urbanistinės struktūros savitumas ardomas atsirandant naujiems „inkliuzams“, kurie neretai keičia ir viešosios erdvės paskirtį. Naujų

objektų atsiradimas keičia ir rajonų erdvumą. Pavienių pastatų renovacija neretai vykdoma pagal skirtingus projektus, dėl to rajonuose atsiranda chaotiškumo įspūdis, keičiantis urbanistinės struktūros architektūrinį vieningumą. Vertikalių akcentų architektūrinė vertė keičiasi juos modernizuojant pagal skirtingus projektus, kurie taip pat neretai keičia šių objektų išraiškingas architektūrinės detales. Visi šie pokyčiai gali turėti įtakos urbanistinės struktūros išliekamajai vertei. Kai kurių rajonų išliekamoji vertė tėra hipotetinė, iki šiol nenustatyta ir teisiniai nesaugoma. Reikalinga atitinkamo atitinkamo urbanistinės struktūros kokybinio tyrimo, kurio pagrindu būtų galima išsamiau nagrinėti šių rajonų bei jų atskirų segmentų ar objektų apsaugos galimybes tolimesnio rajonų vystymo procesuose.

3.2. Sociokultūrinio kontekstualumo katalizatoriai

Sovietmečiu projektuojant gyvenamuosius rajonus Vilniuje sociokultūrinio kontekstualumo kūrimas reiškiasi rajono ir mikrorajonų apgyvendinimo ir aprūpinimo sistemos diegime, siekiant sukurti naują gyvenamąją aplinką. Sovietmečio pabaigoje akcentuotas mažos bendruomenės erdvės kūrimo poreikis, todėl formuoti uždari ar pusiau uždari kiemai (pvz., Pašilaičių, Pilaitės atveju), tenkinantys kelių namų gyventojų bendruomenines reikmes, taip pat bendruomenės erdvės integruotos gyvenamuosiuose pastatuose (pvz., Fabijoniškių ir Pašilaičių monolitinių bokštų atveju). Vis dėlto bendruomenės neįtraukimas formuojant Vilniaus sovietmečio gyvenamuosius rajonus, būsto bei gyvenamosios stereotipų, buto paskyrimo naujoje vietoje be istorijos faktoriai lėmė dalinės socialinės kontrolės ir supanašėjimo atspalvį gyvenamuosiuose rajonuose. Visuomeninių ir prekybos centrų visiškas arba dalinis neįgyvendinimas lėmė gyvenamiesiems rajonams būdingą monofunkciškumą bei ilgainiui suformavo gyvenamųjų rajonų kaip dekontekstualaus sociokultūrinio darinio sampratą.

Sovietmečio gyvenamieji rajonai, nors ir kurti postmodernistinėje kontekstualizmo įtakoje, savo kaip socialinio eksperimento konstravimu paremtu turiniu yra modernistiniai, todėl tikėtina, kad laikantis istorinio nuoseklumo logikos šių rajonų pokyčiai ilgainiui įgaus postmodernumo ženklų (ypač sociokultūrinio kontekstualumo aspektu). Vienas ryškiausių postmodernistinio daugiacentrio miesto vystymosi katalizatorių – tai iliuzijų heterotopijų tinklo atsiradimas ir plėtojimas, kuris taip pat lemia visuomenės transformacijas ir persiorientavimą. Grįžtamasis ryšys, savi-organizacija ir tinkliškumas yra esminiai miesto decentralizacijos ir restruktūrizavimo veiksmų, kuriuos apjungia iliuzijų ir kompensacijos heterotopijos. Jei gyvenamuosiuose rajonuose realią duotąją (tokią) erdvę apibūdina monofunkcija ir erdvės bendrumas, kompensavimas įmanomas įvairios (kitokios) paskirties pastatų ir erdvių formavime. Apjungiant abi charakteristikas – iliuzijų ir kompensacijų heterotopijų kaip rajonų bendruomenių savi-

raiškos ir greito grįžtamojo ryšio, įvairios paskirties vietų, kuriose persikloja keli istoriniai sluoksniai, plėtojimas yra vienas sociokultūrinio kontekstualumo skatinimo sovietmečio gyvenamuosiuose rajonuose katalizatorių.

Apibendrintai visą sovietmečio gyvenamųjų rajonų flangą galima traktuoti kaip masinę deviacijos heterotopiją (dėl monofunkciškumo, gyvensenos standartizacijos, socialinės kontrolės principų). Tam tikrą pabėgimo ir laisvės iliuziją sovietmečiu kūrė kolektyvinių sodų masyvai Vilniaus pakraščiuose. Nors juose taip pat buvo ryškus kontrolės aspektas (sodo namo ir sklypo reglamentavimas), vis dėlto iliuzija turėti savo/privatų žemės sklypą apibūdina sodus kaip kompensacijos heterotopijų erdves. XXI a. sodai dalinai praranda pabėgimo prasmę dėl intensyvaus užstatymo ir nuolatinės gyvenamosios vietos perkėlimo ten. Tą pačią laisvės ir pabėgimo iliuziją rajonų bendruomenė kūrė formuodama sodus erdvėse tarp pastatų, ši tendencija yra išlikusi iki šiol ir savaimiškai sprendžia erdvės virtimo vieta problemą, kompensuojant sociokultūrinio kontekstualumo trūkumą. Sovietmečio pabaigoje bendruomeninės ir individualios savos teritorijos poreikio sprendiniai atsispindi Justiniškių ir Pašilaičių rajonuose. Justiniškėse plėtota idėja pirmojo aukšto gyventojams skirti sklypelius buto priegose ir formuoti atskirus patekimus į juos. Šis sprendinys pritaikytas ir tipinių 120V serijos gyvenamųjų namų bloke, ir ekraniniame name. Pašilaičiuose ši idėja tapo IV mikrorajono gyvenamųjų namų kvartalų formavimo ašimi. Pilaitėje dvipusiai patekimai į laiptines (nuo gatvės ir kiemo pusės) ir uždarų kiemų sistema taip pat suteikė galimybes formuoti bendruomenės ir privačias erdves. Privačios erdvės ir sodų kaip kompensacijos heterotopijos perkėlimas atgal į vietą, iš kurios anksčiau buvo bėgama, taip pat galėtų tapti *urban agriculture* idėjų (kurių plitimas pastebimas dėl kylančio iš bendruomeniškumo, organiško miesto ir kaimiško kraštovaizdžio „ilgesio“ poreikio) adaptacijos stimulu. Tolimesnis erdvės atidavimo (ir jo skatinimo) bendruomenės poreikiams tęstinumas būtų bendros erdvės diferencijavimas į viešąją, bendruomeninę, privačią ir įvairi jos paskirtis kaip stimulus rajonų gyventojams patiems kurti savo aplinką, erdvę verčiant kontekstualia vieta. Tokių koncepcijų kaip tradicinis bendruomenės kiemas (uždaresnių erdvių landšaftinis formavimas) ir miesto sodas (*urban agriculture* idėjų adaptacija) plėtojimas yra svarbus sociokultūrinio kontekstualumo katalizatorius.

Rajonų prekybos ir paslaugų centrai apjungia iliuzijos heterotopijos atributus (laisvės iliuzija, laisvalaikis, tinklinė sistema rajonuose). Kai kuriais atvejais tai tipiniai kartotiniai projektai, pritaikyti konkrečiam rajonui (pvz., Viršuliškėse, Karoliniškėse), kituose rajonuose centrai projektuoti individualiai (pvz., Lazdynų, Šeškinės, Pašilaičių, Justiniškių) ir yra (ar turėjo būti) vieni iš rajonų atpažinimo ženklų sistemos elementų. Kontekstualumo atžvilgiu jie arba taip ir neįgijo, arba praranda savo vertę, nes tai: (a) pilnai įgyvendintos, bet apleistos vietos. Kaip pavyzdį galima minėti Šeškinės prekybos ir paslaugų centrą (arch. Gediminas Baravykas, Kęstutis Pempė ir kt., 1986 m.), kuriame ryškiausiai įgyven-

dintos kontekstualistinės urbanistinės idėjos – formuojama uždara vidinė erdvė, apjuosta kelių lygių lauko galerijomis. Į centro vidinę erdvę patenkama pėsčiųjų gatvėmis, kurių struktūra taip pat atkartoja senamiesčio gatvių tinklo charakteristikas. Šiandien Šeškinės centro erdvinė struktūra plėtojama prisitaikant prie suformuotos erdvinės sandaros, taip pat išlaikomas funkcinis tęstinumas. Tačiau šiandienė senojo centro būklė (antrojo aukšto galerijų sugriuvimas, jų sutvirtinimas rąstais, lauko prekyba atsitiktinėse vietose), viešos erdvės apleistumas dalinai sumenkina centro kaip atraktoriaus reikšmę ir verčia rinktis kitus, patrauklesnius naujus centrus. (b) Nepilnai įgyvendintos vietos. Pavyzdžiui, Viršuliškių vidinis rajono centras šalia neįgyvendintos rajoną kertančios Ozo g. tąšos, kuri galėjo tapti rajono funkcinės įvairovės ir aktyvumo katalizatoriumi, arba Pašilaičių rajono pagrindinis prekybos centras „Pašilaičiai“ (arch. Stanislovas Garuckas, 1987 m.), kurtas atviros plėtrai struktūros principu, formuojant prekybinį pasažą nuo gatvės iki pagrindinės Pašilaičių aikštės. Prekybos centro plėtojimo ir įvairesnių funkcijų pritaikymo poreikio taip ir neatsirado, todėl projektas įgyvendintas dalinai ir yra vienas iš pavyzdžių, kai pagrindinis rajono centras nekoncentruoja paskirčių įvairovės ir lieka kaip pirminio aptarnavimo taškas. (c) Neįgyvendintos vietos, kaip pavyzdžiui, visuomeninis ir prekybinis centras Lazdynuose (arch. Česlovas Mazūras, 1974 m.), kuriuo siekta pilnai įgyvendinti Lazdynų erdvinės struktūros idėją, pėsčiųjų pasažais apjungti abi Lazdynus puses, kertamas prospekto, ir sukurti visuomeninių paskirčių įvairovę rajone. Visuomeninių ir prekybos centrų neįgyvendinimo ir paskirčių įvairovės trūkumo pavyzdžiai iliustruoja, kodėl gyvenamieji rajonai įgavo „miegamųjų“ rajonų vardą. Apleistos vietos praranda atraktoriaus pozicijas, nepilnai arba visai neįgyvendintos visuomeninių ir prekybos centrų vietos, apie kurias vietiniai gyventojai nežino, sukuria viešą nuomonę, kad gyvenamieji rajonai ir buvo numatyti kaip monofunkcinės teritorijos. Poreikis tęsti šiuos projektus dviprasmiškas. Projektų tęstinumas būtų galimybė pabaigti socialinį ir architektūrinį eksperimentą bei rajono erdvinės ir funkcinės struktūros visumą. Kita vertus, šiandieniniai didieji prekybos centrai, atsirandantys rajonuose ar jų prieigose dalinai patenkina prekybos, pramogų ir laisvalaikio poreikį, todėl pirminių projektų tęstinumas praranda aktualumą. Tačiau kontekstualumo aspektu dabartiniai iliuzijų heterotopijas atstovaujantys didieji prekybos centrai – tai universalios bevardės vietos, kurios gali atsirasti bet kurioje aplinkoje ir nesukuria rajonams pridėtinės kontekstualumo vertės – ypač sociokultūrinio kontekstualumo atžvilgiu. Kita problema – tai centrų dydis. Didieji prekybos centrai aptarnauja kelių rajonų gyventojus, todėl bendruomeniškumo ir kontekstualumo klausimai šiame lauke neturi prasmės. Perkeliant šią problemą į rajono mastelį galima analizuoti Pilaitės atvejį. Šiame rajone numatyti smulkūs įvairios paskirties traukos taškai pirmuose gyvenamųjų namų blokų aukštuose, kurie ypač Nepriklausomybės metais užpildė kitokios funkcijos trūkumo nišą. Lankstus mažų erdvių pritaikymas įvairioms

paskirtims padėjo rajone lengviau plėtotis funkcinei įvairovei ir kurti mažų bendruomenės traukos taškų tinklinę sistemą. 2012 m. pastatyto Pilaitės bendruomenės kultūros centro „Beepart“ (arch. Simonas Liūga, bendraautorius Andrius Ciplijauskas) pavyzdys puikiai iliustruoja, kaip vietos bendruomenių centro plėtojimas veikia kompensacinio mechanizmo principu, naikinant rajonų monofunkciškumą ir patenkinant neįgyvendintų visuomeninių centrų poreikį. Rajono funkcinę įvairovę galima skatinti mažų subcentrų, akumuliuojančių kultūriškumą, pagalba. Kontekstualumas juose gali plėtotis nustačius rajono identiteto kodą, kuriame sociokultūrinio kontekstualumo aspektu svarbus dvipusio grįžtamojo ryšio formavimas – tarp bendruomenės ir objektyvaus stebėtojo, kuris padėtų objektyviau retransliuoti vietos sociokultūrinio kontekstualumo apraiškas. Šiuo atveju bendruomenės centras įgautų laboratorijos specifinio vietos atvejo ir jo mikronaratyvo tyrimui funkciją. Po Lazdynų rajono pastatymo buvo atliekama eilė sociologinių tyrimų, apibendrintų Jurgio Vanago darbuose. Urbanistinis ir socialinis eksperimentas tirtas iš karto po jo įgyvendinimo, pagrindinis jų tikslas buvo išsiaiškinti, kaip vietos gyventojai vertina savo aplinką. Praėjus 40 metų po Lazdynų pastatymo ir jį sekusių sociologinių tyrimų, šiandieninį panašaus pobūdžio tyrimų poreikį rodo tokių visuomeninių iniciatyvių atsiradimas, kaip pavyzdžiui, *vietos.org* veikla (Tomas Grunskis, Martynas Mankus, Liutauras Nekrošius ir kt.), kurioje visuomeninių apklausų forma analizuojami šiandieniniai vietos gyventojų aplinkos vertinimai. Tyrime akcentuojamos savaime besiformuojančių vietų ir veiklos jose sąvokos, tokiu būdu atskleidžiant rajono sociokultūrinį mikronaratyvą ir įtraukiant vietos bendruomenę. Bendruomenės centruose svarbus yra rajono atpažinimo ženklų ir rajono specifinio konteksto koncentravimo aspektas. Tokiu būdu centras tampa savo rajono atpažinimo ženklų sistemos transliatoriumi, ryškinantis gyvenamųjų rajonų masyvo kaip daugianario, o ne homogeniško darinio sampratą. Rajono atpažinimo ženklų eksponavimas ir rajono legendos kūrimas galėtų skleisti iliuzijų heterotopijos kaip kūrybinių industrijų parkų sistemos interpretacijose. Toks bendruomenės centrų kaip iliuzijų ir kompensacijos heterotopijų sistemos plėtojimas turi įtakos kokybiškam daugiacentrio miesto modelio vystymuisi, kuriame gyvenamųjų rajonų traukos taškai iš dalies decentralizuotų miestą. Heterotopijoms būdingas heterochroniškumas gyvenamųjų rajonų kontekstualumo atžvilgiu atsiskleistų kelių istorinių sluoksnių persiklojime. Šis principas apima ir fizinę (miestokoliažo), ir iliuzinę (žinojimas ir ženklai) formas. Gyvenamieji rajonai statyti istorinių kaimų vietovėse, todėl turi ne tik savo „asmenines“ sukūrimo istorijas. XX amžiaus kontekstas sukurtas atpažinimo ženklų pagalba. Tai ornamentas plane, architektūrinės detalės, erdviniai orientyrai-ženklai. Kiekviename rajone sukurta atpažinimo ženklų sistema, atstovaujanti naująjį teritorijų identitetą, sukurtą XX a.. Tačiau miesto-koliažo principas rajonuose nebuvo plėtotas, todėl kelių istorinių sluoksnių ženklų persiklojimui juose trūksta iki jų statybų teritori-

jose egzistavusių struktūrų integravimo ar užuominų XX a. urbanistiniame SGR tinkle. Gyvenamųjų rajonų priešistorės ženklų – istorinių kaimų ir dvarų urbanistinės struktūros, pavadinimų, sodybinių želdynų sistemos – išryškinimas ir interpretavimas rajonų kaitoje XXI a yra svarbus istorinių sluoksnių ženklų persiklojimui ir miesto-koliažo principo plėtojimui, kuris apimtų ir artikuliuotą XX a. rajonų atpažinimo ženklų sistemos, rajonų sukūrimo istorijos ir susiformavusių gyvenamųjų kaip vidurinio istorinio sluoksnio įtvirtinimą.

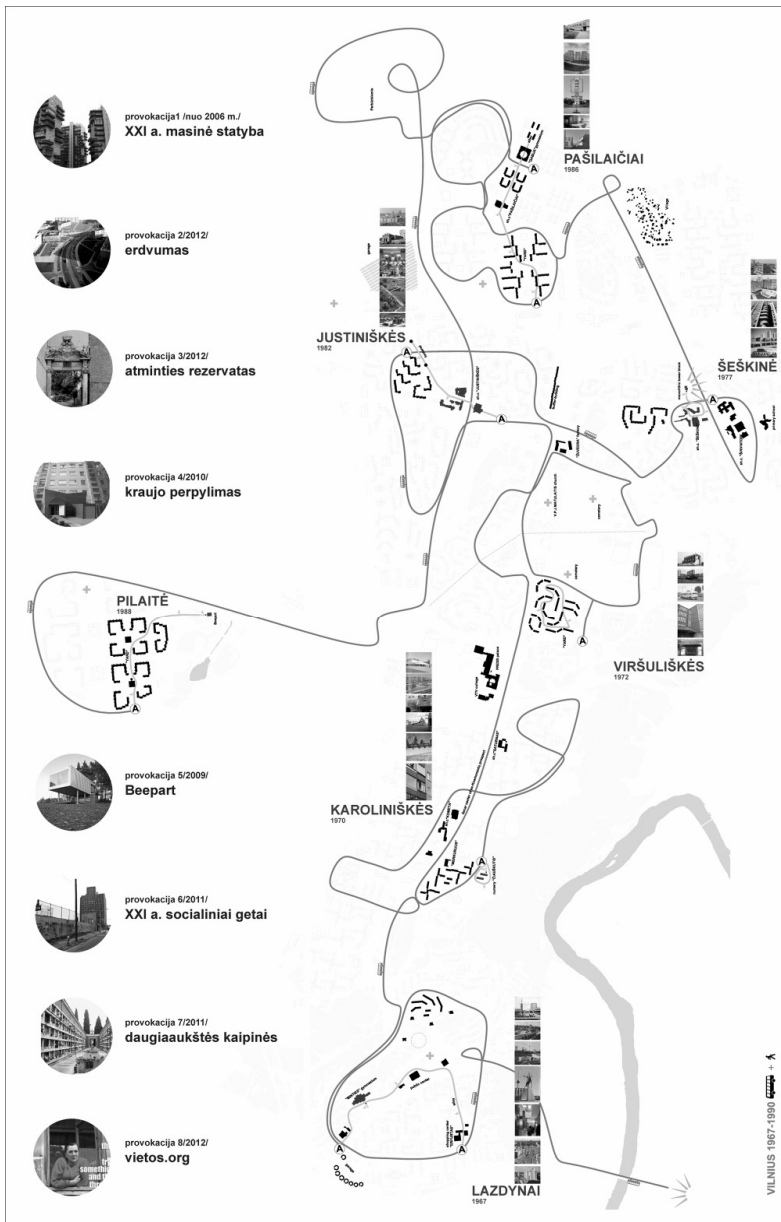
3.3. Architektūrinė ekskursija kaip kontekstualistinis įrankis

1967–1990 m. Vilniaus šiaurės vakariniuose priemiesčiuose aplink 12 km ilgio prospektą išaugintas 9 rajonų (Lazdynai, Karoliniškės, Viršuliškės, Šeškinė, Justiniškės, Pašilaičiai, Baltupiai, Fabijoniškės, Pilaitė) naujasis socialistinis miestas. Masinės statybos gyvenamieji rajonai Vilniuje vertinti kontraversiškai nuo pat jų atsiradimo pradžios: pirmieji rajonai statyti ne tik „Greičiau, pigiau, geriau“ ir „Butas kiekvienai šeimai“ lozungų dvasioje, bet ir aukštai įvertinti už puikų suplanavimą visasajunginiu mastu (šiaurės rytinėje miesto dalyje esantys Žirmūnai apdovanoti TSRS valstybine premija 1968 m., Lazdynai – Lenino premija 1974 m.). Kai kurie šiuose rajonuose esantys architektūros kūriniai taip pat įvertinti įvairiomis valstybinėmis premijomis. Tačiau po kelių metų sekė intensyvi kritikos lavina dėl rajonų monotonijos, panašumo, beveidiškumo. Šiandien du nuomonių blokai vis dar ryškūs. Vieniems miegamieji rajonai asocijuojasi su monofunkcine, nesaugia, nykia aplinka, kurioje gyvena tie, kurie neturi kito pasirinkimo. Kitiems – tai neištyrinėtos Vilniaus teritorijos arba su nostalgija prisimenama buvusios/esamos gyvenamosios vietos aplinka. *Naujasis miestas* šiandien vis dar sudaro didžiąją dalį gyvenamojo fondo, kuris XXI amžiuje prašosi būti įvertintas ir atnaujintas. Užstrigusi ir technokratiška modernizacijos programa (Daugiabučių... 2006) neturi aiškios politikos, kriterijų ir išsamių tyrimų, kaip elgtis su neįteisintu moderniuoju urbanistiniu ir architektūriniu paveldu, kuris modernizuojamas keičiasi ir negrįžtamai praranda ankstesnįjį savo pavaldumą. Augantis visuomenės susidomėjimas moderniuoju paveldu ir aktyvėjantys moksliniai tyrimai šia tema neaplenkia ir pilkojo modernizmo veido – „miegamųjų“ rajonų, kurie 10-ojo dešimtmečio masinės gyvenamosios statybos kontekste verčia klausti, ar tikrai buvęs socialistinis miestas negali atitikti šiandieninių poreikių, kodėl urbanistinis ir architektūrinis rajonų paveldas nesulaukia atitinkamo dėmesio ir kaip patys gyventojai gali inicijuoti aplinkos gerėjimą. „Architektūros suvokimą visuomenėje stiprinti būtina taip pat, kaip skleisti žinias apie svarbiausias gyvenamosios aplinkos sąlygas ir jų perspektyvas“ (Lietuvos... 2006). Informacijos, tiek virtualios, tiek tiesioginės apie šių rajonų raidą,

jų vertę ir jų pertvarkos planus ar grėsmes nepakanka. Šiuolaikinė urbanistikos ir paveldosaugos principai reikalauja, kad priimant sprendimus dalyvautų vietos gyventojai. Pati veiksmingiausia yra betarpiška sklaida, kuriai kaip konceptualiojo kontekstualizmo įrankis pasirinkta eksperimentinės visuomeninės ekskursijos forma. Jei pritaikytas konceptualiojo kontekstualizmo modelis, apjungiantis svetimojo/turisto kaip objektyvaus stebėtojo, perėjimo nuo metanaratyvo link mikronaratyvo, naratyvinio žinojimo ir netikėto scenarijaus kaip tapatumo šuolio katalizatoriaus principus. Ekskursijose po miegamuosius rajonus siekta pritraukti ir profesionalus (esamos padėties pažinimas mastelyje 1:1 – realus pagrindas tolimesniems tyrimams ir naujai įvertintos modernizacijos pradžia) ir platesnę auditoriją, ypač rajonų gyventojus (jų gyvenamosios aplinkos identiteto suvokimui ir vertinimui, provokacijai imtis iniciatyvos). Ekskursijos paremtos perėjimo nuo meta- link mikronaratyvo idėja, kurioje gyvenamųjų rajonų kaip homogeniško masyvo sampratą (kaip metanaratyvą) pakeičia kelių rajonų kaip daugiarnarės rajonų sistemos dalių mikronaratyvai. Tokiu būdu tiriamas vieno rajono atvejis ir lankomos tos pačios rajono mikrokontekstą atskleidžiančios atpažinimo ženklų koncentracijos vietos: visuomeninis centras, gyvenamųjų namų grupės, viešoji erdvė tarp jų, aukščiausio pastato stogas ir t.t. Taip išlaikomas tas pats naratyvo metras, kuriame ryškiau atsispindi skirtingi ritmai ir mikrokonteksto specifika (3.5 pav.).

Pirmųjų ekskursijų po miegamuosius 2011 m. tema „Pasidaryk Pats tobulą rajoną“ gimė diskutuojant, koks kelionės aspektas sudomintų ir įtrauktų ir profesionalus, ir plačiąją visuomenę. Visi rajonai panašūs savo sudėtimi: 3–4 mikrorajonai, modulinės namų grupės dėstomos aplink viešųjų erdvių sistemą, visuomeninis/prekybinis centras, mokykla, vaikų lopšelis-darželis, aukštuminis pastatas ir t.t. Vieni šių sudedamųjų elementų yra kartotiniai, o kiti – unikalūs originalios architektūros pavyzdžiai, kurių įdomiausi atvejai ir buvo lankomi ekskursijų metu. Asmeninius prisiminimus siekta objektyvizuoti istoriniais faktais ir rajonų projektuotojų komentarais, taip paskatinant pačius keliavusius permąstyti „tobulo/netobulo“ rajono sąvoką ir kontekstualumo požymius juose. Ekskursijų metu autobusu keliauta po minėtą 9 rajonų naująjį miestą aplink Kosmonautų prospektą. Antrajai ekskursijai „Antakalnis ir Žirmūnai: kaip čia gyventi?“, pasirinkti abipus Neries panašiu metu pradėję augti Antakalnio ir Žirmūnų rajonai, kurie šiandien labai skirtingi: Antakalnis garsus turtinga istorija ir plačiu, įvairiausių architektūrinių stilių spektru, o Žirmūnai – sovietinės urbanistikos grynuolis. Šią įvairovę ekskursijoje siekta apjungti būsto ir gyvenimo būdo tema – nuo barokinių rūmų, carinių vilų, tarpukario kooperatinių kotedžų, pirmųjų sovietmečio stambiaplokščių, eksperimentinių daugiabučių ir bendrabučių iki naujausios architektūros pavyzdžių – tai mano, mūsų, visų, o kartais ir niekieno namai. Ekskursijas kaip gidai lydėjo rajonų projektuotojai, miesto savivaldybės atstovai, moderniojo paveldo ir miesto tematiką nagrinėjantys tyrėjai, menininkai, priva-

čių kultūrinių iniciatyvų vadovai. Didžioji dalis ekskursijų dalyvių – tai miegamuosiuose rajonuose gyvenantys ar gyvenę žmonės, kuriuos (šalia jų pačių asmeninių istorijų) domino jų rajono sukūrimo istorija ir išskirtinumas, urbanistinio ir architektūrinio paveldo objektyvesnis įvertinimas. Turisto kaip objektyvaus stebėtojo pozicija leidžia lengviau įvertinti rajonų specifiką ir tuo pačiu išreikšti savo subjektyvią nuomonę kaip provokaciją netikėtiems gyvenamųjų rajonų ateities scenarijams, katalizuojantiems tapatumo šuolį. Tai iliustruoja Lazdynų suplanavimo bendraautoriaus architekto Vytauto Brėdikio išreikšta sarkastiška pozicija, siūlant daugiabučius namus paversti daugiaaukštėms kabinėms. Ši idėja atspindi netikėtą apokaliptinį paties rajono autoriaus požiūrį į gyvenamuosius rajonus kaip į masinės nelaimės vietą, kuri neturi ateities. Architekto Mindaugo Pakalnio idėja, kad gyvenamiesiems rajonams reikalingas socialinių grupių permaišymas, erdves užstatant nuosavais namais kaip kitokio gyvenimo būdo ir būsto tipologijos demonstracija. Toks sprendimas skatintų socialinę įvairovę ir padėtų išvengti gyvenamųjų rajonų vartimo socialiniais getais. XXI a. masinės gyvenamosios statybos ir Vilniaus priemiesčių teritorijų monofunkciškumas ir tankumas provokuoja naujai įvertinti sovietmečio gyvenamuosius rajonus kaip kompleksišką apgyvendinimo sistemą. Rajonų erdvumą kaip vieną didžiausių privalumų Vilniuje išskiria masinės gyvenamosios statybos fenomeną Europoje tyrinėjantis Miles Glendinning, šis požiūris skatina įvertinti, ar tikrai šios teritorijos turi būti tankinamos. Savaiminio rajonų plėtojimosi scenarijų žymi „pasidaryk pats“ iniciatyvos viešose erdvėse, kurių mastų ir funkcijų diapazonas skleidžiasi nuo gėlynų po langais, skulptūrų, parkelių iki kultūrinio vieno žmogaus iniciatyva įkurto bendruomenės centro Pilaiteje „Bee-Part“. Beepart klausia, ar kultūrinio centro atsiradimas gali padidinti rajono pridėtinę vertę (Kultūros... 2011). Visuomeninių ekskursijų atveju šis klausimas performuluojamas akcentuojant ekskursijų poveikį didinti sovietmečio gyvenamųjų rajonų pridėtinę vertę jų pačių gyventojų suvokime.

3.5 pav. *Atpažinimo ženklų koncentracijos taškai gyvenamuosiuose rajonuose ir provokacijų scenarijai*

Fig. 3.5. Concentration spots of *identity signs* in residential districts and scenarios of provocations

3.4. Skyriaus apibendrinimai

1. Vilniaus miestui plečiantis naujose teritorijose ir įsisavinant vidines, sovietmečiu formuotų rajonų erdvinėje struktūroje pokyčiai vyksta atsirandant naujiems objektams suformuotoje aplinkoje, kurie keičia pirminę plano ir (arba) erdvinę-tūrinę struktūrą; keičiantis pastatų architektūrinei išraiškai; kaita vertikaliuose plokštumose įtakojama pastatų modernizavimo, kuris vyksta renovuojant pavienius pastatus arba vienaikiškai atnaujinant pastatų grupes pagal vieningą projektą; kintant bendrosios paskirties (viešosios) erdvės funkcijai, bet netampančią „vieta“. Kai kuriais atvejais šie pokyčiai yra probleminiai dėl įtakos išskirtiesiems nagrinėjamų struktūrų bruožams, o tai savo ruožtu ardo urbanistinio kontekstualumo požymius. Rajonų urbanistinės struktūros savitumas ardomas atsirandant naujiems „inkliuzams“, kurie neretai keičia ir viešosios erdvės paskirtį. Naujų objektų atsiradimas keičia ir rajonų erdvumą. Modernizacija neretai vykdoma pagal skirtingus projektus, dėl to rajonuose atsiranda chaotiškumo įspūdis, keičiantis urbanistinės struktūros architektūrinį vieningumą. Visi šie pokyčiai gali turėti įtakos urbanistinės struktūros išliekamajai vertei. Kai kurių rajonų išliekamoji vertė hipotetinė ir reikalauja atitinkamo urbanistinės struktūros kokybinio tyrimo, kurio pagrindu būtų galima išsamiau nagrinėti šių rajonų bei jų atskirų segmentų ar objektų apsaugos galimybes tolimesnio rajonų vystymo procesuose.

2. SGR, nors ir kurti kontekstualizmo (o tuo pačiu postmodernizmo) įtakoje, vis dėlto savo turiniu jie yra modernistiniai, todėl siekiant išlaikyti istorinį ir mentalinį tęstinumą, šių rajonų pokyčiai (ir kontekstualumo plotmėje) turėtų būti permašyti postmoderniai. Daroma prielaida, kad „kitokių“ vietų/ heterotopijų atsiradimas kartu su daugiasluoksniu kultūriniu konteksto išryškiniu būtų viena iš galimybių mentaliai SGR kontekstą sujungti su senuoju miestu (homogeniško miesto atveju) arba kuriant erdvę kaip vietą su sava atmintimi ir istorija išlaikyti ir stiprinti naujų genijų loci (segmentuoto miesto atveju). Gyvenamieji rajonai statyti istorinių kaimų vietovėse, todėl turi ne tik savo „asmenines“ sukūrimo istorijas, bet ir senesnę priešistorę, kuri šiandien atsispindi fragmentiškuose urbanistinių struktūrų likučiuose, želdynų sistemoje bei pavadinimuose. Istorinis daugiasluoksniškumas kaip motyvas galėtų būti plėtojamas SGR atgaivinimo strategijose, kuriose smulkaus, dispersiško užstatymo struktūros veiktų trejopai: atsirandanti heterotopija disonuoja su aplinka ir rodo „kitokios“ erdvės ir „kitokios“ paskirties galimybes (pabėgimas); suponuoja istoriškumą (vietos atmintis); interpretuotas sovietmečio SGR koncepcijų įgyvendinimas (urbanistinis tęstinumas).

3. Aktyvėjantys moksliniai moderniojo paveldo tyrimai ir augantis visuomenės susidomėjimas šia tema neaplenkia ir pilkojo modernizmo brolio – „miegamųjų“ rajonų. Europos kontekste „miegamieji“ rajonai vertinami kaip

globalus pokario reiškiny, posocialistinėse šalyse dar ir įgavęs represinį atspalvį. Kol kas trūksta išsamių mokslinių tyrimų, apibrėžiančių miegamųjų rajonų urbanistines, architektūrines vertes, ypač lokalinių studijų kontekste. Kol šios žinios nėra legimitizuotos, naratyvas yra viena fragmentišku subjektyviai orientuotų priemonių, kurios šiame pereinamame laikotarpyje gali padėti sukurti papildomą kontekstualumo ir tapatumo vertę ar bent išlaikyti esamą. Poskyryje nagrinėjamas vienas veiksmingiausių praktikoje pasiteisusių socialinio kontekstualumo stiprinimo priemonių – visuomeninės ekskursijos, vykdytos po Vilniaus miegamuosius rajonus 2011 – 2012 metais. Tokio pobūdžio visuomeninė veikla apjungia mikronaratyvo ir fragmentiško netikėto scenarijaus kūrimo koncepcijas ir kaip konceptualiojo kontekstualizmo įrankis stiprina vietinių gyvenamosios aplinkos identiteto suvokimą ir vertinimą, provokuoja pergaltoti miegamųjų rajonų funkcijos inertškumą, kuris gali būti keičiamas vietinių bendruomenių iniciatyva, erdves verčiant vietomis. Visuomeninės ekskursijos po rajonų atpažinimo ženklų sistemą skatina kultūrinės miesto ribas praplėsti iki jo posocialistinių pakraščių, taip plėtojant daugiacentriniomiesto miesto koncepciją.

Bendrosios išvados

1. „Absoliutaus (universalaus)“ ir „sąlyginio (kontekstualaus)“ konceptų taikymas XIX–XX amžiuje atsispindi ir urbanistinio bei architektūrinio požiūrio į požiūrio į urbanistinius darinius kaitoje, kurią ryškiausiai atstovauja reguliariųjų ir modernistinių miestų planavimo idėjos bei joms priešpastatomi organiškojo ir postmodernistinio miesto-koliažo konceptai. Abiejų šių idėjinių srovių refleksijos aptinkamos ir Vilniaus miesto urbanistinėse koncepcijose ir jų įgyvendinime.
2. Absoliutaus (universalaus) konceptą ryškiausiai atstovaujantis Vilniuje XIX a. pabaigos – XX a. pradžios reguliarusis miestas, tiriant jį *pre factum* (koncepcijose) ir *post factum* (įgyvendintą), kontekstualumo požymius atitinka tik iš dalies. Miesto formos novatoriškumas, precedentiniai viešųjų erdvių tipai ir gabaritai, represyvių sociokultūrinių kontekstų kaita, sąlygiškai greitas naujojo miesto įgyvendinimas leidžia daryti prielaidą, kad XIX amžiaus pradžioje ši miesto dalis miesto urbanistiniame ir kultūriniame kontekste buvo „svetimas“ arba dekontekstualus darinys.
3. Nepaisant savalaikių dekontekstualumo požymių šiandien XIX a. pabaigos – XX a. pradžios miesto principus ryškiausiai atspindinti Gedimino prospekto aplinka yra traktuojama ir kaip vertinga urbanistinio paveldo teritorija, ir kaip neatsiejama miestovaizdžio identiteto dalis. Savo laiku „svetimo“ miesto kontekstualizavimuisi įtakos turėjo ankstesnių urbanistinių struktūrų kaip istorinio sluoksnio integravimas naujų kvartalų viduje, bendruomenės įtraukimas į planavimą, urbanistinės formos tęstinumas sovietmečiu. Svarbią įtaką turėjo ir atitinkama laiko distancija bei sovietmečio naujesnio miesto atsiradimas, kuris buvusią naują svetimą miesto formą padeda suvokti kaip istorinę ir vertingą.

4. XXI a. įvykęs naujausiojo miesto precedentas leidžia objektyviau vertinti senesniuojų tapusio sovietmečio urbanistinį ir Vilniuje. Gyvenamieji rajonai, kuriuos jungia Laisvės prospektas, nuo 1967 m. projektuoti ir įgyvendinti remiantis kontekstualizmo idėjomis. Urbanistinio kontekstualizmo modelis gyvenamuosiuose rajonuose pritaikytas dvejopai, siekiant kiekvieną rajoną Laisvės prospekto aplinkoje formuoti:

a. atkartojant senojo miesto erdvinės struktūros charakteristiką; kiekvieną rajoną atskiriant žaliuoju masyvu; perfrazuojant miesto-sodo idėjas; atgaivinant senojo miesto sienos idėją; interpretuojant kalvų teoriją ir kuriant kiekvieno rajono individualių vertikaliųjų akcentų kaip senamiesčio submiestų bokštų-ženklų sistemą. Kontekstualistinis miesto-koliažo principas integruoti teritorijose likusias istorines urbanistines struktūras nebuvo taikytas, todėl sovietmečio gyvenamiesiems rajonams Laisvės prospekto aplinkoje nėra būdingas istorinis daugiasluoksniškumas.

b. kaip atskirą mažą miestą su tik jam būdingais urbanistiniais ir architektūriniais bruožais bei sukurti kontekstualistinę jo atpažinimo ženklų sistemą, kurią sudaro: urbanistinės idėjos kaip rajono legendos sukūrimas; tipinių pastatų grupavimas specifine forma; individualios tipinių pastatų architektūrinės detalės; monolitiniai pastatai kaip pagrindiniai rajono erdviniai ženklai; netipinės architektūros rajonų prekybos ir paslaugų centrai bei visuomeniniai pastatai.

5. Išskirti urbanistinio kontekstualizmo modelio variantų pritaikymo sprendiniai sudaro urbanistinio kontekstualumo požymių visumą sovietmečio gyvenamuosiuose rajonuose. Šiuo metu vykstančiuose rajonų atnaujinimo procesuose pastebima kontekstualistinių požymių niveliavimo tendencija, kuri apima rajonų erdvinės struktūros pokyčius ne pagal pirminius rajonų suplanavimo projektus; architektūrinių formų ir detalių niveliavimą; visuomeninių ir prekybos centrų architektūros standartizavimą. Nustatant sovietmečio gyvenamųjų rajonų Vilniuje urbanistinio ir architektūrinio paveldo vertingąsias savybes, formuluojant atnaujinimo ir tolimesnio plėtojimo principus svarbus kontekstualumo požymių įvertinimas bei kontekstualistinis požiūris į rajonus kaip į užbaigtą urbanistinių ir architektūrinių sprendinių sistemą.

6. Sovietmečiu projektuojant gyvenamuosius rajonus Vilniuje sociokultūrinio kontekstualizmo modelis reiškiasi rajono ir mikrorajonų apgyvendinimo ir aprūpinimo sistemos diegime, vėlesniame laikotarpyje – uždarame ar pusiau uždarame kieme kuriant bendruomenės erdves ar integruojant jas gyvenamuosiuose pastatuose. Bendruomenės įtraukimas formuojant Vilniaus sovietmečio gyvenamuosius rajonus negalėjo pilnavertiškai skeistis, ir tai viena aktualiausių rajonų sociokultūrinio dekontekstualumo priežasčių. Visuomeninių ir prekybos centrų visiškas arba dalinis neįgyvendinimas lėmė gyvenamiesiems rajonams būdingą monofunkciškumą bei ilgainiui suformavo gyvenamųjų rajonų kaip de-

kontekstualaus sociokultūrinio darinio senojo miesto kaip kultūrinio centro atžvilgiu sampratą.

7. Iliuzijų heterotopijų kaip rajonų bendruomenių saviraiškos ir greito grįžtamojo ryšio, įvairios paskirties vietų, kuriose persikloja keli istoriniai sluoksniai, plėtojimas yra vienas sociokultūrinio kontekstualumo skatinimo sovietmečio gyvenamuosiuose rajonuose katalizatorių. Tai yra:

a. vietos bendruomenių centrų plėtojimas kaip kompensacija rajonų monofunkciškumui ir nepastatytiems visuomeniniams centrams. Sociokultūrinio kontekstualumo aspektu svarbus dvipusio grįžtamojo ryšio formavimas, kuris įmanomas, kai centras yra laboratorija specifinio vietos atvejo ir jo mikronaratyvo tyrimui; kai centras yra rajono atpažinimo ženklų ir specifinio konteksto transliatorius, ryškinantis rajonų masyvo kaip kelianarės sistemos, o ne homogeniško darinio sampratą. Toks bendruomenės centrų kaip iliuzijų heterotopijų sistemos plėtojimas turi įtakos kokybiškam daugiacentrio miesto modelio vystymuisi. Centrų sistemos įtvirtinimo procese galimas laikinas konceptualiojo kontekstualizmo modelio taikymas, kurio vienas įrankių – visuomeninės ekskursijos kaip ekspedicijos po teritorinę ir socialinę sistemą.

b. bendros erdvės diferencijavimas į viešąją, bendruomeninę, privačią ir įvairi jos paskirtis kaip stimulus rajonų gyventojams patiems kurti savo aplinką, erdvę verčiant kontekstualia vieta ir taikant tokias koncepcijas kaip tradicinis bendruomenės kiemas (uždaresnių erdvių formavimas) ir miesto sodas (*urban agriculture* idėjų adaptacija).

c. artikuluotas kelių istorinių sluoksnių persiklojimas miesto-koliažo principu. Tai yra rajonų priešistorės ženklų – istorinių kaimų ir dvarų urbanistinės struktūros, pavadinimų, sodybinių želdynų sistemos – išryškinimas ir interpretavimas rajonų kaitoje XXI a.; XX a. rajonų atpažinimo ženklų sistemos, rajonų sukūrimo istorijos ir susiformavusios gyvensenos kaip vidurinio istorinio sluoksnio įtvirtinimas; XXI a. rajonų urbanistinių pokyčių kryptių formavimas įvertinant ankstesnių istorinių sluoksnių ir jų konteksto reikšmę.

Literatūra ir šaltiniai

- Alexander, Ch. 1965. *A City is Not A Tree*. Architectural Forum 122 (April 1965): 58–62.
- Alexander, Ch. 2003. *New Concepts in Complexity Theory (Arising from Studies in the Field of Architecture): An Overview of the Four Books of The Nature of Order, with Emphasis on the Scientific Problems Which are Raised*. Berkeley: Center for Environmental Structure.
- Alistratovaitė, I. 2004. *Morfologinės struktūros transformacijos centriniame miesto rajone (Lietuvos pavyzdžiu)*: daktaro disertacija. Vilniaus Gedimino techniko universitetas. Vilnius: Technika.
- Almonaitytė-Navickienė, V. 1999. Danas Ruseckas: architektūra ir planavimo neatsiejami, *Archiforma* 3: 42–48.
- Antanaitis, J. 1984. Monolitinei statybai – naujus projektus ir efektyvesnes medžiagas, *Statyba ir architektūra* 11: 4–5.
- Архитектура СССР 1917–1987. Москва: Стройиздат. 1987.
- Balčiūnas, V. 1961. Kur statysime butus vilniečiams, *Statyba ir architektūra* 3: 20–24.
- Balčiūnas, V. 1977. Kokie bus mūsų daugiaaukščiai namai, *Statyba ir architektūra* 11: 8–11.
- Balčiūnas, V. 1982. Tobulėjim ir ... panašėjim, *Statyba ir architektūra* 3: 10–11.
- Balčiūnas, V. 1984. Monolitinė statyba, *Statyba ir architektūra* 2: 4–6.

Balėnas, K. 1975. Televizijos ir radijo laidų perdavimo stoties bokšto statyboje, *Statyba ir architektūra* 4: 6–9.

Balėnas, K. 1985. Vilniaus mikrorajonai – projektai ir tikrovė, *Statyba ir architektūra* 11: 4–5.

Balėnas, K., Astikas, J. Atbilda statybininkai į Karoliniškės, *Statyba ir architektūra* 2: 4–6.

Bendorienė, A. et al. 2005. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera

Budreika, E. 1963. Vilniaus miesto pirmasis generalinis planas. *Statyba ir architektūra* 8: 5–6.

Budreika, E. 1965. Lietuvos klasicizmo architektūros kūrėjas Laurynas Stuoka Gucevičius. Kaunas

Budreika, E. 1993. Architektūros meno ir mokslo studijos Vilniuje. Vilniaus architektūros mokykla XVIII–XX a. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Budrys, J. 1976. Karoliniškės šiandien ir rytoj, *Statyba ir architektūra* 2: 6–9.

Buivydas, R. 2004. Struktūralistinė architektūra: esmės ir sąveikos, *Urbanistika ir architektūra* T. XXVIII, nr. 3: 95–101.

Buivydas, R. 2004. Architektūriniai struktūrizavimo idėjos reflektai, *Urbanistika ir architektūra*, T. XXVIII, nr. 3, priedas: 107–116.

Charter of the New Urbanism [interaktyvus]. 2008. Congress for the New Urbanism [žiūrėta 201 m. sausio 21 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.cnu.org/charter>>.

Cohen, J.-L. 2006. Modern Architecture and the Saga of Concrete, in *Liquid Stone. New Architecture in Concrete*. New York: Princeton Architectural Press, 20–33.

Cohen, S. 1974. Physical Context/Cultural Context: Including It All, in K. M. Hays. 1998. *Oppositions Reader*. NY: Princeton Architectural Press, 65–104.

Conzen, M. R. G. 1966. Historical Townscapes in Britain: a Problem in Applied Geography, in J.W.R.Whitehand. *Urban Landscape*: 75–86

Craig, E. 2000. *Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Routledge.

Čepaitienė, R. 2004. Sovietinio laikotarpio istorijos ir paveldo įprasminimo problemos Vilniaus mieste, in *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*: 47–59.

Daugiabučių namų atnaujinimo (modernizavimo) programa. Patvirtinta Lietuvos Respublikos vyriausybės 2004 m. Rugsėjo 23 d. Nutarimu nr. 1213 (Lietuvos Respublikos vyriausybės 2011 m. Gruodžio 28 d. Nutarimo nr. 1556 redakcija) [ineraktyvus]. *Lietuvos Respublikos Aplinkos ministerija*[žiūrėta 2011 m. gegužės 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/vi/article.php3?article_id=3201>.

Dekartas, R. 1978. *Samprotavimas apie metodą. Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.

DeRose, K. 1992. Contextualism and Knowledge Attributions, *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 52, No. 4.: 913–929

Dineika, A., et al. 1989. *Architektūrinių formų sistema monolitinių visuomeninių pastatų statybai. Pagrindinių architektūrinio projektavimo išryškinimas*. Vilnius: VISI.

- Dyčmonas, J. 1975. Naujos serijos stambiaplokštis namas, *Statyba ir architektūra* 12: 6–9.
- Drėma, V. 1991. *Dingęs Vilnius*. Vilnius: Vaga.
- Drėmaitė, M. 2001. Prekybos ir kultūros centras Lazdynuose, *Archiforma* 1: 81–82.
- Drėmaitė, M. 2006. Pigiau, daugiau, greičiau. Masinė gyvenamoji statyba ir modernizmo kanonai, *Naujasis Židinys-Aidai*, 8: 321–328.
- Drėmaitė, M. 2010. Lazdynai, in *Living and Dying in the Modern Urbanity. Denmark, Estonia, Finland, Iceland, Latvia, Lithuania, Norway, Sweden. Nordic-Baltic Experience. Docomomo*. Published The Royal Danish Academy of Fine Arts, School of Architecture in cooperation with Chalmers University of Technology, 106–107
- Eco, U. 2001. *Tobulos kalbos paieškos Europos kultūroje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Ellin, N. 1999. *Postmodern Urbanism*. NY: Princeton Architectural Press.
- Ellin, N. 1999. *Postmodern Urbanism*. NY: Princeton Architectural Press.
- Foucault, M. 1965. *Madness and Civilization: a History of Insanity in the Age of Reason*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. 1997. Of Other Spaces (1968), in N. Leach. *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory*. NYC: Routledge, 330–336.
- Giedion, S. 1928. *Bauen in Frankreich, Bauen in Eisen, Bauen in Eisenbeton*. Leipzig: Klinkhardt und Biermann
- Hays, K. M. 2000. *Architecture Theory since 1968*. MIT Press.
- Harvey, D. 1990. *The Condition of Postmodernity: an Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Harvey, D. 1996. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Blackwell Publishers, Malden & Oxford
- Hurt, S. 1987. Contextualism of Paradigms, Politics and Poetry: A Rebuttal of Wojciech Lesnikowski's Series on Contextualism, *Architect* 31/5: 66–75.
- Jankevičienė A., et al. 1991. *Kauno architektūra*. Vilnius: Mokslas
- Jaralovas, J. 1975. Kiekvienam kompleksui – savitą veidą, *Statyba ir architektūra* 1: 3–8.
- Jaralovas, J. 1979. Tipiniai namai. Ar dar ilgam?, *Statyba ir architektūra* 1:10–12.
- Jencks, C. 2011b. *The Story of Post-Modernism: Five Decades of the Ironic, Iconic and Critical in Architecture*. John Wiley & Sons.
- Jencks, C. 2011a. Architectural Design. *Special Issue: Radical Post-Modernism*. September/October 2011 Volume 81, Issue 5: 62–67
- Jiven G.; Larkham P. J. 2003. Sense of Place, Authenticity and Character: A Commentary, *Journal of Urban Design* Vol. 8, No. 1: 67–81.
- Jogėla V.; Meilus E.; Pugačiauskas V. 2008. *Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XVa. – XX a. pradžia)*. Vilnius: LII.
- Jurkštas J. 1979. Vilniaus XIX a. perspektyviniai planai ir jų įgyvendinimas, *Lietuvos TSR architektūros klausimai* T.6, sąs.1: 18–29.

- Kačerauskas, T. 2006. Naratyvinis tapatumas ir popkultūra, *Filosofija. Sociologija* 3: 25–30.
- Kantas, I. 1981 *Sprendimo galios kritika*. Vilnius.
- Kirby, D. 2000. *Šiaurės Europa ankstyvaisiais naujaisiais amžiais: Baltijos šalys 1492–1772 metais*. Vilnius: Mintis.
- Koolhaas, R.; Mau, B.; Werlemann, H. 1995. *S, M, X, XL*. Monacelli Press.
- Krier, L. 2009. *The Architecture of Community*. Washington: Island Press.
- Krier, R. 1991. *Urban Space*. London: Academy Editions.
- Kriukelis, V. 1985. Gyventojai apie monolitinius namus, *Statyba ir architektūra* 11: 23.
- Kriukelis, V. 1985. Monolitiniai namai. Ką rodo apibendrinti tyrimų rezultatai, *Statyba ir architektūra* 9: 4–7
- Kšivickaitė, J. 2008. Sovietmečio modernizmo architektūros praradimai Lietuvoje, *Urbanistika ir architektūra* 32(3): 173–182
- Kultūros vertybės. Vilniaus miesto Bendrasis planas iki 2015 m.. Aiškinamasis raštas [interaktyvus]. 2007. Vilniaus miesto savivaldybė. [žiūrėta 2010 m. lapkričio 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vilnius.lt/bplanas/download.php?file_id=66> .
- Legault, R. 2006. The Semantics of Exposed Concrete, in J.-L. Cohen. *Liquid Stone. New Architecture in Concrete*. New York: Princeton Architectural Press, 46–59
- Lietuvos Respublikos kultūros paminklų sąrašas [interaktyvus]. *Kultūros paveldo centras* [žiūrėta 2011 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://195.182.68.156/registrai/list_s.jsp?tipas=U&klase=V&nuo=0&iki=100>.
- Lietuvos Respublikos architektūros politikos kryptių aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. gegužės 18 d. Nr. 554 (Žin., 2005, Nr. 64-2302) [interaktyvus]. *Lietuvos Respublikos Aplinkos ministerija* [žiūrėta 2011 m. gegužės 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/article.php3?article_id=5553>.
- Lynch, K. 1960. *The Image of the City*. MIT Press.
- Lyotard, J.-F. 1993. *Postmodernus būvis: šiuolaikinį žinojimą aptariant*. Vilnius: Baltos lankos.
- Loidl, H.; Bernard, S. 2003. *Opening Spaces. Design as Landscape Architecture*. Basel: Birkhäuser.
- Mačiulis, A. 2002. *Lietuvos architektai*. Vilnius: VDA leidykla.
- Mačiulis, A. 2003. Edmundas Pranciškus Stasiulis, *Archiforma* 1: 42–49.
- Mačiulis, A. 2007. *Architektai Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai*. Vilnius: VDA leidykla.
- Mačiulis, A. 2008. *Permainingi metai. Architekto užrašai*. Vilnius: VDA leidykla.
- Markevičienė, J. 1998. Kultūros paveldo saugos raiška: mokslinės, emocinės ir teisinės prielaidos, in *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1900–1940*. Vilnius.
- Markevičienė, J. 1999. Vilniaus kultūros paveldo apsauga Lietuvos Respublikos (1939–1940), Sovietų Sąjungos okupacijos ir aneksijos pradžios (1940–1941 ir 1944–1945) ir nacistinės Vokietijos okupacijos (1941–1944) laikotarpiu, in *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1939–1945*. Vilnius

- Mikučianis, V. 2001. *Norėjau dirbti Lietuvoje*. Vilnius: VDA leidykla.
- Minkevičius, J.; Rymeikis, A. 1977. Miestas ir jo spalvos, *Statyba ir architektūra* 8: 4–6.
- Miškinis, A. 1982. Lietuvos miestų architektūros savitumai: kūrybos pozicija, *Statyba ir architektūra* 11: 12.
- Miškinis, A. 1991. *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*. Vilnius: Mintis.
- Nekrošius, L. 2006. Europietiško struktūralizmo idėjų paralelės Lietuvos architektūroje, *Urbanistika ir architektūra* T.30, nr. 3: 111–124
- Nekrošius, L. 2008. *Struktūralizmo idėjos šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje*: daktaro disertacija. Vilniaus Gedimino techniko universitetas. Vilnius: Technika.
- Nevanlinna, A. K. 2001. Nostalgia for the new: preservation values for modern urban heritage, in A.K.Nevanlinna. *Dangerous Liaisons, Preserving Post-War Modernism in City Centers*, 138–153.
- Norberg-Schulz, C. 1980. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
- Norberg-Schulz, C. 1985. *The Concept of Dwelling: on the Way to Figurative Architecture*. New York: Electa/Rizzoli.
- Parčiauskas, V. 1982. Miestai – kaip žmonės, *Statyba ir architektūra* 4: 4–5.
- Petrušis, V. 2006. Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos, *Urbanistika ir architektūra* T. XXX, nr.3: 134–142.
- Price, A. W. 2008. *Contextuality in Practical Reason*. Oxford University Press.
- Rorty, R. 1982. Nineteenth-Century Idealism and Twentieth-Century Textualism, in *Consequences of Pragmatism (Essays: 1972–1980)*. Minneapolis.
- Rossi, A. 1984. *The Architecture of the City* (1966). The MIT Press.
- Ruseckas, D. 1987. *Monolitas*. Vilnius.
- Rusteika, J. 1979. Monolitinės statybos perspektyva, *Statyba ir architektūra* 7: 20–21.
- Sabaliauskas, Z. 1990. Pašilaičiai – stambiaplokščiai ir monolitiniai, *Statyba ir architektūra* 4: 11–13.
- Sakalauskas, V. 1974. Красоту и удобства – на службу человека, *Архитектура СССР* 11: 4–5
- Samalavičius, S. 1964: Apie Vilniaus miesto planavimą XVII a. viduryje, *Statyba ir Architektūra* 6:23
- Schumacher, T. 1971. Contextualism: Urban Ideals and Deformations, *Casabela* 35: 78–86.
- Sennot, R. S (ed.). 2004. *Encyclopedia of the 20th-century Architecture*. NY: Fitzroy Dearborn,
- Shane, D. G. 1976. Contextualism, in *Architectural Design* 11: 676–679.
- Shane, D. G. 2005. *Recombinant Urbanism: Conceptual Modeling in Architecture, Urban Design, and City Theory*. Wiley and Sons: West Sussex
- Sharp, D. 2002. *Twentieth-century architecture: A Visual History*. Images Publishing.

- SĮ „Vilniaus planas“, 2004. *Rekomendacijos būsto ir gyvenamosios aplinkos renovacijai*. Vilnius.
- Simmel, G. 2007. *Sociologija ir kultūros filosofija*. Vilnius: Margi raštai.
- Sitte, C. 1965. *City Planning According to Artistic Principles* (1889). New York: Random House.
- Spelskis, A. 1964. Naujas Vilniaus urbanizmo istorijos puslapis, *Statyba ir Architektūra* 2:16–20
- Spelskis, A. 1966. XVI–XX a. pr. Lietuvos miestų planavimo vystymasis, *Lietuvos TSR architektūros klausimai* 3: 253–287).
- Stelter, G. A. 1984. The Classical Ideal. Cultural and Urban form in Eighteen-Century Britain and America, *Journal of Urban History* 4: 351–382.
- Stern, R. 1977. *Postsript: At the Edge of Modernism*. In *new Directions in American architecture*. NY: Braziller.
- Stražnickas, J. 1981. Stambiaploktė statyba. Kas laimėta ir prarasta?, *Statyba ir architektūra* 8: 4–7.
- Šešelgis, K. 1993. *Lietuvos urbanistikos bruožai*. Vilnius: MEL
- Šileika, V. 1980. Vilniaus namų statybos kombinatas: vakar, šiandien ir rytoj..., *Statyba ir architektūra* 12: 2–3.
- Taylor, N. 1998. *Urban Planning since 1945*. London: SAGE publications.
- Tyrimo ataskaita. Vilnius. [interaktyvus]. 2005. *RAIT* [žiūrėta, 2009 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: http://www.vilnius.lt/doc/RAIT_Vilniaus_miesto_gyventojai.doc.
- Vanagas, J. 1974. Социологический эксперимент в формировании жилой среды, *Архитектура СССР* 11: 13–14.
- Vanagas, J. 2003. *Miesto teorija*. Vilnius: VDA leidykla
- Venturi, R. 1997. *Complexity and Contradiction in Architecture* (1966). MOMA.
- Vilniaus miesto Bendrasis planas iki 2015 m. Aiškinamasis raštas [interaktyvus]. 2007. *Vilniaus miesto savivaldybė*. [žiūrėta 2009 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vilnius.lt/bplanas/index.php?mid=95&lang=lt>
- Wetzel, H.; Krämer, K. H. 1978. *Stadt, Bau, Kunst: Gedanken und Bilder aus dem Nachlass*. Stuttgart.
- Wolfram, S. 2002. *A New Kind of Science*. Wolfram Media, Inc.
- Бабуров, В.В. *Планировка и застройка городов*. Академия Архитектуры СССР. Москва: Государственное Издательство литературы по строительству и архитектуре, 1956.
- Гольдзамт, Э. А. et al. *Градостроительная культура европейских социалистических стран*. Москва: Стройиздат, 1985.
- Микучанис, В. 1974. Градостроительное мастерство, *Архитектура СССР* 11: 6–9.
- Морозов, В. Ф. 2006. *История архитектуры Беларуси. Эпоха классицизма*. Минск: БНТУ.

Новиков, Е.; Аникеев, А. 1978. Проблемы улучшение качества планировки и застройки новых городов, *Архитектура СССР* 2: 28–45.

Полторацкий, Е.; Васильев Н. 1977. Жилая среда – поиск индивидуальность, *Архитектура СССР* 9: 31–35.

Тумаркин, М. Д. 1989. *Модели средового подхода*, in Средовой подход в архитектуре и градостроительстве. ВНИИТАГ Госкомархитектуры.

Чантурия, Ю.В. 2005. *Градостроительное искусство Беларуси второй половины XVI в. – первой половины XIX в.* Минск: Беларуская наука.

Autorės mokslinių publikacijų disertacijos tema sąrašas

Straipsniai recenzuojamuose periodiniuose mokslo leidiniuose

Ruseckaitė I., Černauskienė A. 2012. Monolito eksperimentas Vilniuje: tarp idėjos ir pragmatškumo, *Urbanistika ir architektūra*. 36(3): 194–208, ISSN 2029-7955 (EBSCO, ICONDA, CSA).

Ruseckaitė I. 2010. Sovietmečio gyvenamieji rajonai Vilniuje: tipiškumo problema, *Urbanistika ir architektūra*. 34(5): 270–281. ISSN 1392-1630 (EBSCO, ICONDA, CSA).

Čiurlionienė (Ruseckaitė) I. 2009. Vilniaus miesto plano transformacijos XVIII a. pb.–XIX a., *Urbanistika ir architektūra* 33(1): 11–19. ISSN 1392-1630 (EBSCO, ICONDA, CSA).

Straipsniai kituose recenzuojamuose leidiniuose

Ruseckaitė I., Galaunytė A., Nekrošius L. 2012. Architectural Excursion as a Tool: Modernist Vilnius Case. *Reviewed proceedings of Riga Technical University 53rd International Scientific Conference* (atiduota 2012 07 31).

Čiurlionienė (Ruseckaitė) I. 2009. Sovietmečio gyvenamųjų rajonų erdvinės struktūros kaita (Vilniaus miesto pavyzdys), *Subalansuotos plėtros idėjų raiška architektūroje ir teritorijų planavime*: 104–117. ISBN 978-9955-25-658-8

Čiurlionienė (Ruseckaitė) I. 2008. Vilniaus miesto planavimo raida: kai kurie estetiniai aspektai, *K. Šešelgio skaitymai – 2008*: 23–39. ISBN 978-9955-28-266-2.

Čiurlionienė (Ruseckaitė) I. 2007. Architektūros bei urbanistikos centro ir muziejaus ekspozicijos koncepcijos metmenys, *K. Šešelgio skaitymai – 2007*: 87–92. ISBN 978-9955-28-116-0

Indrė RUSECKAITĖ

VILNIAUS MIESTO PLANAVIMAS: KONTEKSTUALUMO ASPEKTAS

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, menotyra (03H),
Skulptūra ir architektūra (H312)

VILNIUS CITY PLANNING: ASPECT OF CONTEXTUALITY

Doctoral Dissertation

Humanities, History and Theory of Arts (03H),
Sculpture and Architecture (H312)

2012 12 10. 10,75 sp. l. Tiražas 20 egz.
Vilniaus Gedimino technikos universiteto
leidykla „Technika“,
Saulėtekio al. 11, 10223 Vilnius,
<http://leidykla.vgtu.lt>
Spausdino UAB „Ciklonas“
J. Jasinskio g. 15, 01111 Vilnius